

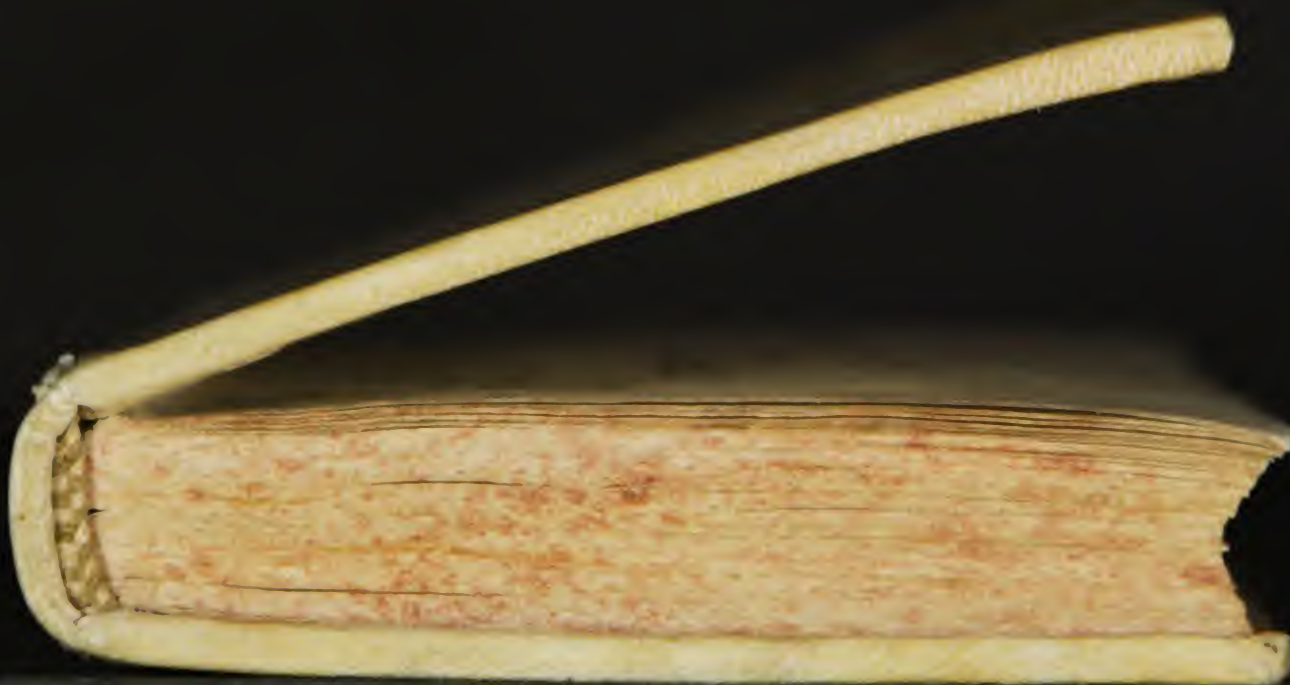
Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.5.24

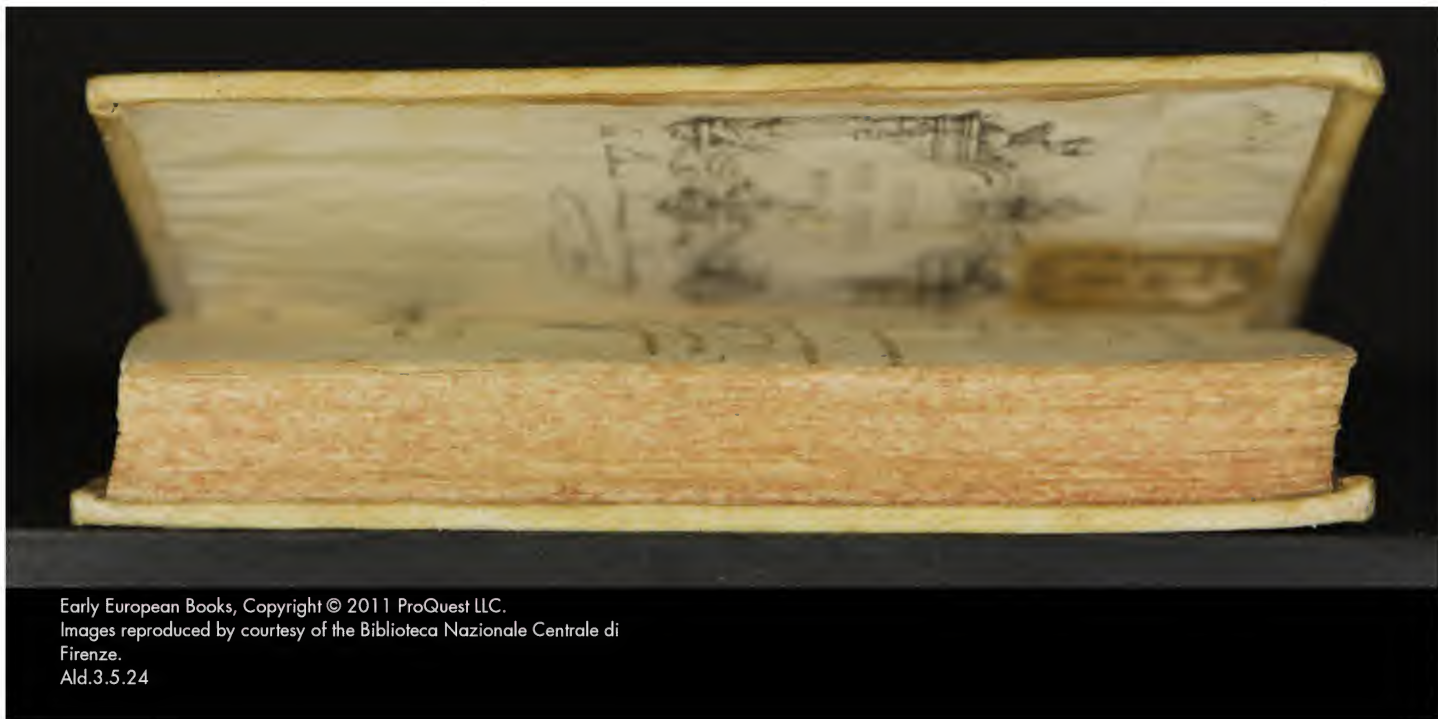

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.5.24

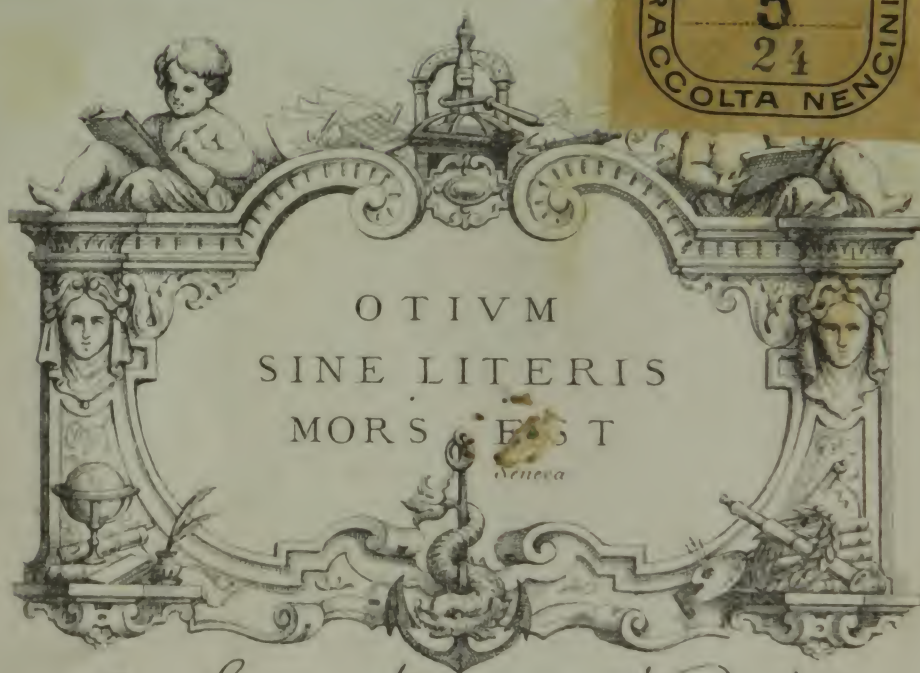
Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.5.24

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.5.24

Ad. 3/5.

Ex Libris Joannis Nencini

1874

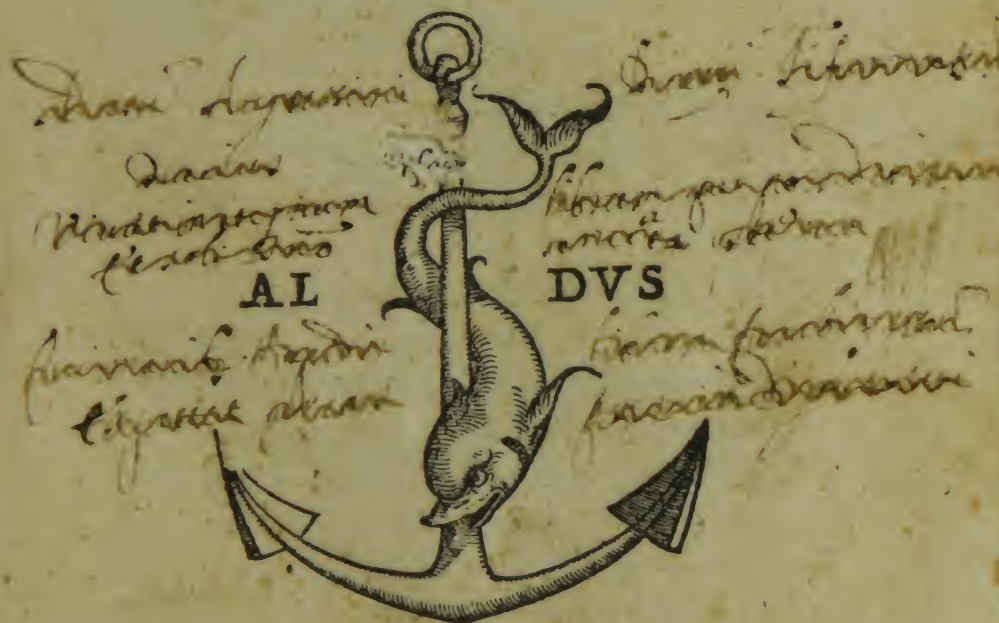
COMMENTARIUS
PAULI MANVTII

IN EPISTOLAS M. TVLLII

CICERONIS

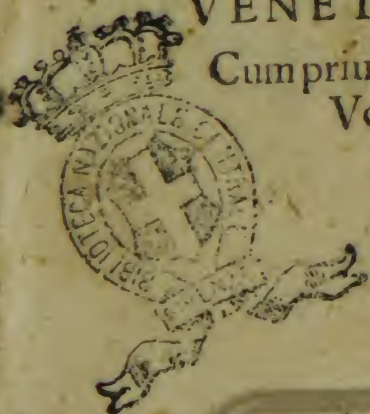
ad M. Iunium Brutum, & ad Q.

Ciceronem fratrem.

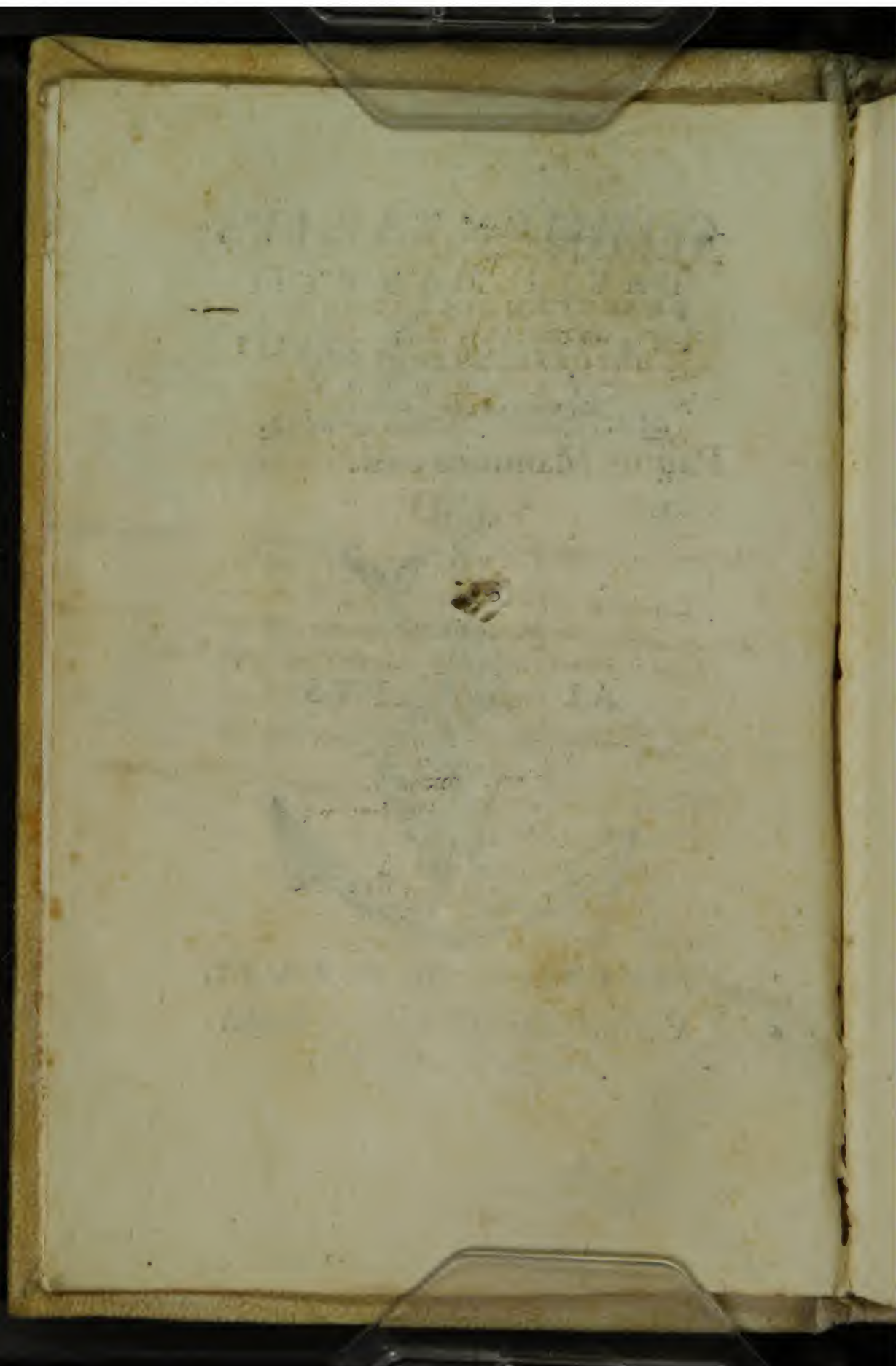

VENETIIS, M. D. LVII.

Cum priuilegio Pontificis, & senatus
Veneti, in annos XX.

ALFONSO CARAFÆ

PRAESTANTISS. IUVENI,

ANTONII, MARCHIONIS

MONTISBELLI, FILIO,

Paulus Manutius, Aldi filius,
S. D.

I S V O quæque res merito
penetatur, Alfonse Carafa;
S hominum esset in uirtute ui-
gilantium præclara conditio;
contraq; , quos auersa à ra-
tione uoluntas ad malas artes & flagitiosa
consilia traducit, cum ijs pessime semper age-
retur; eorumq; docti exemplo, sapientius de-
inde alij non modo suis, uerum etiam publicis
rationibus consulere. itidem enim, ut è cor-
ruptis seminibus uitiosæ fruges, sic à malis
exemplis improba studia, à laudabilibus op-
tima nascuntur. uerum hoc totum secus est.
quippe non modo ad reprehendendum, quæ
reprehendi iure possunt, procliuiiores, quàm

A 2 ad

ad laudandum, quæ laude digna sunt, om-
nes fere sumus, nec satis æqua lance turpe
& honestum examinamus; quæ debemus pa-
riter, alterum odisse, alterum diligere: sed
etiam sæpe facimus, ut eas res, easq; actio-
nes, quarum causas ignoramus, quæq; recte
ne an secus fiant, dijudicare non possumus,
accusemus tamen, acerrimaq; uituperatione,
quæ interdum efferri laudibus oporteret, ea
deprimamus. Ac ne me putes, Alfonse cla-
rissime, huius initium, nonis temere detu-
lisse; ego nunc, si nescis, meam, meam dico?
immo uero communem utriusque nostrum cau-
sam ago. aut enim uterque agimus egregie;
aut uterque similiter peccamus. Audis ne tu
uoces in Latine lingue nomen irrumpentes,
hominum obtrectantium, qui rei pulcherrimæ
scientiam reprehendant; qui nos derideant,
ludosq; faciant, atque etiam, si dijs placet,
odio dignos existiment, quod operæ tantum
ac temporis in hoc tam nobili studio colloce-
mus? tu fortasse non audis, totus in literas
abditus, multorum à consuetudine seiunctus:
aut, si audis, negligis opinor, magnis non tam
fortune,

fortune, in qua tamen ipsa multum inest,
quàm rerum omnium laudabilium præsi-
dijs ad omnia munitus. me uero, humili hominem
loco, hac una tibi Romani sermonis in cupi-
ditate parem, ceteris rebus omnibus inferio-
rem, ista sane, quæ feriunt aures meas, ue-
hementer commouent: non quòd ea, quibus
utuntur, argumenta firma sint; quæ osten-
dam esse inania: sed quòd, ut eam quisque uir-
ginem, cuius amore flagret, intactam ab in-
iuria, puram ab omni labe uelit, sic ego, quasi
lutosis maculis aspersam, ac fædatam eloquen-
tiam, quam semper dilexerim, cum aspicio,
sensibus intimis afficior, sic, ut ferre non pos-
sim. Obijciunt illud primum: quatenus ali-
quid cognosci possit, eatenus in eo laboran-
dum: Latinam linguam obsoleuisse iam, &
extinctam pene totam esse: quam enim hodie
nationem, ut omnes animo perlustrentur, La-
tine loqui? quod uero ex ea supersit in libris,
minimum id esse, tanquam aliquod inane si-
mulacrum corporis exanimis: quocirca neque
sciri perfecte, cum exiguam partem libri conti-
neant, neque pronunciari decenter, cum ser-

monis usus euauerit , à nobis posse . Secundo
loco statuunt : ut absolute percipi , quod ne-
gant , Latina lingua possit ; mirari se tamen
etiam atque etiam , cur industriam in ea perdi-
scenda tam diuturnam ponamus . uitio quidem
id fieri uoluntatis , et iudicij : dignitatem in re
tantam non esse , ut hærere per tot annos in
hoc studio debeamus . Concludunt postremo :
ut de perfecta cognitione , de dignitate , ac
præstantia concedatur ; tamen esse , cum , ea
pulsæ , successerit alia , minime necessariam .
Hæc isti : quæ specie aliquid uidentur ; ego , re
nihil esse , si quando me præsentem disputantur ,
ostendo . Conuenit inter nos , esse aliquid in
omnibus facultatibus atque artibus extre-
mum ; quò nostra studia cum peruenerint ,
quiescendum . sed hoc extremum quibus termi-
nis metimur , rei ne natura , an uulgi opinio-
ne ? si opinione uulgi : licet propemodum ocio-
se uiuere : mediocria , quæ putantur excelle-
re , quæramus : id satis est : illa summa , ubi
summum decus habitat , quæ uulgus ignorat ,
omittamus . sin extremum illud esse uolumus ,
quò peruentum cum est , progredi longius non
licet :

licet : moderata studia non dantur . perfe-
ctam enim scientie laudem adipisci , maximi
operis est : itaque hoc extremum , quod , opi-
nor , Natura nouit una , sapiens nemo unquam
se putauit esse consecutum . extant , literarum
clarissimis testata monumentis , exempla sum-
morum philosophorum : qui cum aetatem in
abditarum rerum perscrutanda notitia con-
triuissent , multaq; partim legendo , partim
cogitando praecleara & eximia reperissent ; la-
tere tamen adhuc , magnis inuolutam difficul-
tatibus , ueritatem , et aliquid sibi , atque adeo
multum esse querendum existimabant . Ea-
dem nunc , aut certe similis admodum nostra
ratio est . Querimus id , quod in Latina lin-
gua perfectum putamus . non assequemur . e-
sto : ueruntamen , quo plus , ut assequamur ,
contenderimus , eo scilicet propius , si quid
studio proficitur , accedemus . At laboris &
inductrix terminus tamen statuendus aliquis
est . concedo : sed hoc quidem , si diligenter at-
tendatur , nihil aliud est , quam perfectum ip-
sum definire . hoc enim ad unum nostri labo-
res intenduntur : hoc unum nostra spectat in-
dustria .

industria . perfectum autem ipsum ego mihi certe ab hominibus imperitis definiri nolo . definiant ij, quibus utor magistris , Cicero , Caesar , Terentius , Plautus ; quorum ex libris , quæ Latina lingua sit elegantia , quæ ubertas , quæ vis , facile possum intelligere . quæ si , non dico quanta sunt , (immensa enim esse uideo) sed si ea mihi magna ex parte comparassem ; modum fortasse facerem studio meo : sed , ut inter hos , qui nunc homines uiuunt , aliquid esse uideamur , nihil tamen , si uere de nobis ipsis iudicare uolumus , præ illis uiris , quorum extant satis multa scripta diuinitus , nihil inquam plane sumus . quare , quod ad scribendum attinet , habemus abunde , quod imitemur . De pronuntiatione uero minimum laboro . quid enim ? an putamus in ijs ipsis , qui tum Romæ uiuebant , eandem pronuntiandi rationem fuisse ? non fuit . confluebant in urbem , illecti spe summorum magistratuum , quod habuit illis temporibus premium eloquentia , oratores ex uniuersa Italia . causas agebant Romani homines pariter & peregrini , sonus uocis dissimiles , pronuntiatione diuersi : suam
tamen

tamen quisque , pro eo , quantum quisque ua-
lebat ingenio , laudem ferebat . si Curibus
educatum , aut Arpini, orantem in foro audi-
res ; Sabinum statim, aut Arpinatem agnosce-
res . neque tamen à forensi opera , & à iudi-
cijs propterea quisquam est exclusus, quia mi-
nus Romane , hoc est quia minus apte , minus
ne decenter , pronunciaret . nunc ipsum , in
hac, qua Itali omnes utimur , lingua est ne om-
nium in disiunctis & longinquis urbibus si-
millima pronuntiatio? mehercule ne in iisdem
quidem . Venetijs enim (domestico utar ex-
emplo) aliter in urbe media , aliter in extre-
ma loquuntur . quapropter nimis iniusto pri-
uilegio damnabitur Latina lingua, si, quod in
ceteris linguis usu uidemus euenire , ut non
modo diuersis, uerum etiam iisdem & tempo-
ribus & locis non similiter omnes pronunti-
ent , id ei præcipuum opponatur : cuius etiam
magnis ac præstantibus meritis aliquid lar-
giri , tum humanitatis , tum æquitatis esset .
Secundum erat de dignitate . in quo, non tam
equidem quid ipse respondeam , quàm quid
istos in hanc mentem impulerit , quero . Ita
ne?

ne? dignitatem Latinae literae non habent? hu-
miles, & obscurae sunt literae illae, quae popu-
li Romani nomen extollunt, atque illustrant?
quae summorum imperatorum fortiter & prae-
clare gesta per omnes gentes cum laude disse-
minant? quae maiores opes, quam ulla un-
quam lingua, maiora suorum meritorum prae-
mia in orbis terrarum domina ciuitate sunt
adeptae? Sed ineptus sim, si me patronum La-
tinae linguae profitear: quae tantum possidet
eloquentiae, ut, ipsa suam causam si agat, fa-
cile se ab aduersariorum calumnia uindica-
re possit. Nunc, quod isti postremo loco ar-
gumentum, quasi postrema in acie subsidium
firmissimum, collocant, uideamus in eo quan-
tum roboris ac neruorum sit. plus enim est for-
tasse, quam ut contemnere, minus certe,
quam ut pertimescere debeamus. Nusquam,
inquiunt, uiget usus Latini sermonis: aliter
nunc omnes loquimur. id uerum est. si quid igi-
tur in Latinam linguam studij confertur, opera
non bene ponitur. hoc falsum. duplex autem
est, qua utor, ratio probandi. Primum illud su-
scipio, ac defendo: non, quaecunque necessaria
non

non sint, propterea spernenda esse omnia, at-
que explodenda; deinde, si spectetur utilitas,
ita Latinam utilem esse linguam, ut etiam ne-
cessaria uideatur. Quæ sunt, quæ uere & pro-
prie necessaria dicimus? nimirum ea, quibus ca-
rere nullo modo possumus. huiusmodi sunt pri-
mum elementa, deinde, quibus famem, frigo-
raq; arcemus, uictus, uestimenta, ades, aut
ea, quibus hæc parantur; præterea, in publi-
cis rebus leges, & magistratus, in priuatis se-
ueritas, et uigilantia. ex hoc numero Latinam
certe non esse linguam, facile concedo. neque
enim is ego sum, qui libenter cum ueritate pu-
gnam. Sed præter hæc, quibus hominum uita
sustinetur, ac regitur, quàm multa sunt, mi-
nime necessaria, quæ tamen habemus in deli-
cij, quæ amamus, quæ etiam honore prosequi-
mur? gemmas, & uasa pretiose calata, co-
lumnas marmoreas, laqueata tecta, sericas
uestes, textiles picturas, artem in uocibus, &
fidibus, odores in unguentis, condimenta in
cibus, hæc certe, & huius generis sexcenta,
non ut necessitati pareret, sed ut sensibus sa-
tisfaceret, inuenit industria. quæ quin habeant
iucunditatis

incunditatis & ornamenti plurimum, nemo
negat. quod si, quæ sensus inuant, & labo-
rîose quæsitæ sunt, & retinentur accurate:
quanto nobis ea, quæ animum oblectant, po-
tiora debent esse? pascitur animus magnitudi-
ne rerum: quid Liviî sublimis historia, quæ
populi R. bellicam uirtutem commemorat?
grauitate sententiarum: quis Cicerone pru-
dentius, quis eruditius disputat? elegancia
uerborum, & copia: quis eodem ornatior,
quis uberior? uarietate scriptorum: quod ge-
nus Romanæ literæ desiderant? poetas habent
egregios, historicos, oratores, philosophos
etiam excellenti doctrina claros. quæ si uera
sunt; (sint, necne, res ipsa declarat: ambi-
gere non licet) & si uoluptatem studiosis
Latina lingua parit incredibilem; possum istis
tribuere, quod uolunt, necessariam uulgo non
esse, dum ipsi contra, quod ratio postulat, at-
que exigit, hoc mihi tribuant, amandam esse
uehementer, atque expetendam. Sed hæc ad
eam, qua legendo fruimur, uoluptatem pars
attinet: nunc, quod eram alterum pollicitus,
de utilitate uideamus. Omnes linguæ aliarum
admixture

admixtione linguarum, si moderata sit, au-
gentur; si nimia, corrumpuntur, atque inte-
reunt. quod enim recipitur, id esse debet eius-
modi, ut recipientis naturam sua uis, suaq; ma-
gnitudine non exuperet. itaque sermo hic no-
ster italicus multas Gallici sermonis, multas
Hispanici, quasdam etiam aliarum nationum
habet partes. causam si querimus: non alia,
quàm earum gentium interuentus, & consue-
tudo, fuit. quòd si Gallorum, aut Hispano-
rum immensa multitudo, (exempli causa di-
ctum à me sit: omen quidem inane esse uolo)
sed si earum nationum maior aliqua uis in
Italiam irruerit, ac permanserit: maior si-
mul inducetur Gallici, aut Hispanici sermo-
nis usus; & fortasse aduentitium illud usque
eò ualebit, ut hoc domesticum uincat, suisq;
sedibus expellat. quod olim Romanæ linguæ
contigit: quam, multarum ætatum spatio, mul-
tis maximarum rerum adiumentis auctam,
atque confirmatam, diuersis tamen populis Ita-
liam occupantibus diuersarum linguarum im-
petus oppressit. Cum igitur lingua linguam
amplificet; nostraq; hæc Italica, non multis
abhinc

ab hinc sæculis orta, nec admodum liberaliter
præmiorum nutrimentis educata, non ita dum
adoleverit, ut suis contenta uiribus esse possit:
statuo sic, atque concludo; accessionem ei fieri
maiores non posse, quàm si cum Latina coniun-
gatur: non modo, quia nulla plenior, aut or-
natio; uerum etiam, quia nulla similior: ex
quo sequitur, ut ad coeundam cum ea societa-
tem nulla commodior. Est igitur literarum
Romanarum cum per se laudabilis admodum,
& incunda tractatio, tum uero, si quidem
hunc ipsum, quo nunc utimur, auctum exor-
natumq; sermonem cupimus, magnopere ne-
cessaria. Atque hæc tu quoque uides Alfonse
ingeniosissime, tuumq; iudicium con mica sen-
tentia coniungis. itaque, cum à prima pueritia
ad eloquentiæ Romanæ cupiditatem incumbe-
re cœpisses; postea te non ambitio, quæ sæpe
preclare iacta fundamenta uirtutis euertit,
non commodum, non illa, bonis artibus ini-
mica, uoluptas ab hoc studio deduxit. ac ne
nunc quidem langues; cum tamen omnia ui-
deas ardere bello, armorumq; strepitu aures
tuæ quotidie personent. quin, dum patrui tui,
Carolus

Carolus Cardinalis, & Ioannes Paliani Dux,
uterque ob uirtutem immortalitate dignissi-
mus, maximeq; pater tuus, Antonius Marchio
Montisbelli, natus ad omnem gloriam, omniq;
princeps laude cumulatus, urbem Romam,
& iura pontificia tuentur, partesq; in bello
quisque suas consilio, uigilantia, fortitudine
ita explent, ut antiquam maiorum suorum
consuetudinem referant, ipse te interea conti-
nes in tuis perennibus studijs; animumq; tum
alijs magno principe dignis uirtutibus, tum
uero maxime excolis eloquentia, doctorem in
ea, ducemq; naetus, diuino quodam munere,
uirum excellentem, Ioannem Paulum Fla-
uium; qui te nouo quodam, planeq; admira-
bili genere discipline, abductum à uulgi er-
roribus, per directam semitam ad eximium
illud ueteris Romanae linguae decus facile du-
cit, quò uel cum summis laboribus ac uigilijs
aspirare pauci, aut fortasse etiam nemo potest.
quanquam me non nunquam, de statu Latinae
linguae cogitantem, miseratio quaedam acerbo
cum dolore tangit: quòd ita futurum animo cer-
nam, ut hac, per tot iam saecula, à tot inge-
nijs,

nijs, tam diligenter culta, Latine scribendi
ratio, quæ parentem nostram Italiam nobilita-
uit, quæ tot in nos merita contulit, ætate de-
mum nostra, nisi remedium aliquod diuinitus
extiterit, suam honestatem omnem neglecta
prorsus in perpetuum amittat. quod si rebus
inclinatis, iam iamq; cadentibus opem ferre
quisquam potest; unus est Paulus IIII, Pon-
tifex omnium optimus, idemq; diuina potius,
quàm humana, sapientia præditus. unus in-
quam, aut nemo unquam, & Latinam lin-
guam, & laudabili quæque studia ueterem
in dignitatem uindicabit. qui cum frater fue-
rit aui tui; cumq; illum una uirtus ad eum gra-
dum extulerit, unde humana omnia despicit,
supra casus omnes, supra fortunam ipsam col-
locatus: hunc te decet imitari, huius uitam,
perpetuo sanctissime traductam, huius omnia
facta, consilia, instituta tibi ante oculos pone-
re. uides pietatem erga Deum, & in auctori-
tate Pontificia, id est in ipsa religione tuenda
firmitudinem animi, atque constantiam. uides
multiplicem rerum humanarum diuinarumq;
scientiam, trium uero linguarum, Hebraicæ,
Græcæ

Græcæ, Latine cognitionem pene singularem.
eloquentia uero prorsus eum excellere omnes
fatentur, qui quidem ita quacunque de re non
modo copiose, uerum etiam eleganter, ac di-
serte loquatur ex tempore, ut ei non arte quæ-
sita, sed à natura donata uideatur eloquen-
tia. hunc igitur sequere, & in illius uestigio
pedem statue. ipse enim Deum secutus est; cum
eam felicitatem, quam plerique mortales igno-
rant, animo cogitaret. quem tu quoque finem
spectas, ut audio. et ob eam causam futurum
homines augurantur, ut eius dignitatis, quæ
summæ proxima est, insignia breui omnino con-
sequaris. quod cum euenerit; laetabor primum
tua, deinde communium studiorum causa. qui
enim tuos impetus ad laudem nunc uidemus,
tuosq; plane sensus intelligimus; an, ubi ad
istam uoluntatem auctoritas atque opes acces-
serint, fore dubitemus, ut à te ipso dissentias.
Præstabis Alfonse tu quidem alia præclara, te
ipso scilicet digna, tuâq; familia in qua flo-
rere uides heroes permultos, gloria circum-
fluentes, uirtutis in studio defexos: maxime ue-
ro gratiam referes optime de te merita Latine
B   lingue

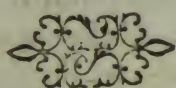

linguae, eamq; paulatim Italia cedentem, &
ad transalpinas nationes, magno nostro dede-
core, migrantem, in suam sedem domiciliumq;
reuocabis. cuius gloriae causa, si monendus es,
monitorem ad te; sin rogandus, supplicem
uolui mittere commentarium hunc meum in
epistolas ad M. Brutum, & ad Q. fratrem:
qui cum tibi studia commendat eloquentiae, in
quibus ego per tot annos, utinam cum aliqua
laude, magno certe cum labore uersor, com-
mendat simul, paulo tamen uercundius, se ip-
sum, & uigilias meas: quarum fructus mihi
erit uberrimus tum beneuolentia, tum iudi-
cium tuum. quasiui omnino, idq; mihi primum
fuit, posteritatis utilitatem; quod est pro-
prium familiae nostrae: sed in te ipsum simul,
cum huic operam commentario darem, specta-
ui. tu si probas ea, quae literis mandamus; si
faues industriae, optimeq; te esse animatum er-
ga mea studia significas: ego me, quae summa
sunt, omnia consecutum putabo.

ARGVMENTVM EPISTOLARVM

M. Tullij Ciceronis

ad M. Iunium Brutum, Brutiq;
ad Ciceronem.

H VIVS libri epistolæ quia non
ita sunt obscuræ, ut interpre-
tationis lumen desiderent, non
hærebimus admodum in senten-
tiis: non nulla, ad historiam, aut
ad eruditionem quæ pertineant; quæ, ut extra
rem propositam fortasse uideantur, dignitatem
tamen habebunt; persequi & indagare consili-
um est. Post interitum C. Cæsaris, M. Bru-
tus, qui coniurationis in illum particeps, atque
etiam auctor, princepsq; fuerat, Cretam pro-
uinciam à senatu accepit administrandam; nec
ita multo post, plebis concitatæ furorem exti-
mescens, urbe cecit; redituq; de sperato, cum
in Creta non multum neque sibi, neque reip.
præsidii putaret esse, intendit animum ad Mace-
doniam: quam ei Q. Hortensius prætor, Hor-
tensii oratoris filius, facile tradidit. nam Cæsar

B 2 de

de Parthica expeditione cogitans, & magistratus in triennium creauerat, & prouincias diuiserat: ex quibus Macedoniam regi à M. Bruto, absoluta prætura, uoluerat. ad eum igitur Macedoniæ præfectum Cicero scribit. et sunt etiam ad Ciceronem aliquot, unaq; sane præclara ad T. Pomponium Atticum, Bruti epistola. Ac sciendum est, scriptos esse à Cicerone, præter eos, qui nunc extant, multos præterea epistolarum libros, ad C. Cæsarem dictatorem, ad C. Cæsarem iuniorem, ad Pansam, ad Hirtium, ad hunc ipsum Brutum. itaque contenti non fuimus inscriptione uulgata; neque, librum, tantum, sed, librum primum epistolarum ad M. Brutum, inscripsimus. sic enim citari à Nonio animaduertimus; qui librum quoque octauum epistolarum ad eundem nominat.

276.

ICERO BRUTO] Potest ambi-
gi, patricius, an plebeius fuerit hic
Brutus. patricium fuisse, Posidoni-
us philosophus, eumq; secutus Plu-
tarchus contendit: Brutum enim
eiecit, tres filios habuisse, duos, quos
urationis in remp. ultimo supplicio,
pectante, affectos, historiæ narrant;
Iunia gens propagata est; & à quo
originem duxit. Contra, plebeium
nus, Dionysii Halycarnasæi facit au-
etfi Plutarchum, pro eo, ac debeo,
tamen Halycarnasæum, qui nititur
bentius, hac quidem in re, auctorem
chi est simplex & nuda narratio. nam
id, quod affert ex Posidonio; ipsius
e fuisse Romæ præstantes ex ea gen-

C te

Commentarius in lib. I.

te uiros, quorum forma ad similitudinem imaginis accederet illius Bruti, qui ciuitatem dominatu regio liberauit, ita plane nihil est, ut refellendum non existimem. Noster autem Cicero cum in Philippicis orationibus, & in libro de claris oratoribus dixit idem, quod postea Posidonius, & Plutarchus; potuit id Bruto gratificari; quem cum unice diligebat, tum ad studium libertatis recuperandæ facilius impelli posse existimabat, si ab illo Bruto, qui primus Romæ iugum seruitutis uirtute depulerat, progenitum ostenderet. Dionysij ratio hæc est; eaq; , ut mihi uidetur, admodum firma. Si L. ille Brutus, qui libertatem Romæ constituit, uirilem stirpem reliquisset; eius posterii patricii fuissent. quod si patricij; consulum sine dubio multi gessissent. at per annos CC, quod fasti declarant, consul Romæ Iunius nemo fuit. nam, quod Scæuas, & Bbulcos, qui Iunij fuerunt, consules uideas, CC, ut dixi, post reges exactos annis; hoc potius docemur argumento, plebeios fuisse, quàm patricios: cum in consulatu collegas habuerint de gente patricia; eo porro tempore consules fuerint, cum eum magistratum duobus patricijs mandari lex Licinia uetaret. Præterea in eiusdem Dionysij historia tribunum plebis uideo Brutum quendam fuisse, plebeix partis defensorem acerrimum; item alterum in oratione pro Quintio; alios etiam alibi. neque, ut opinor, de gente Iunia fuisse, quisquam negabit; & plebeios fuisse, ideo uerisimile est, quod, tribunatum pl. plebeijs tantum hominibus deferri, leges iuberent. Liuius sane duos tantum nominat Bruti filios: in quos, coniurationis crimine conuictos, animaduersum est.

sed

sed uerbum addit nullum, unde, nullum præterea
Bruti filium fuisse, possit intelligi. Apud Dionem
eadem fere, quæ apud Liuium, leguntur: ut non
facile, utrum senserit, diiudicare liceat. itaque du-
bitatio ex Dionysio, & Plutarcho, Posidonioq;
rota nascitur. quanquam ego quidem, cum argu-
menta illa duo, quæ posui, cum animo meo consi-
dero, unum, de nullo Iunio per CC. annos, post
reges eiectiones, consule; alterum, de Brutis, quos
Dionysius, & Cicero nominant, tribunis plebis;
non admodum esse uideo, cur dubitem. et ab eo
Bruto, quem contra patres multa pro plebe gessisse
Dionysius memorat, potuit M. Brutus, Seruiliæ fi-
lius, ceteriq; Bruti eius ætatis ortum trahere: is
porro ab aliquo L. Bruti patricij liberto. nam li-
berti ita familiæ nomen assumebant, ut patricij, ab
homine patricio manumissi, tamen esse nō possent.
CLODIUS] cum sit hic Clodius tribunus pl.
designatus; quo honore patriciam gentem leges
excluebant; ex ijs Clodijs, qui Pulchri, aut ex ijs,
qui Neronæ cognominabantur, qui utrique patri-
cij fuerunt, esse non potuit. fuit igitur ex Clodijs
Marcellis. aut, si Pulchrum, uel Neronem uelis ef-
se, nec tamen patricium; dic, à Pulchrorum, aut
Neronum liberto genus duxisse: cum, etsi liberos,
à gente patricia leges remouerent, eorum tamen po-
steris aditum ad magistratus darent. TRIB-
VNVS PL.] Non uidetur prætermittendum,
quod Plutarchus in libro τῶν προβλημάτων scriptum
reliquit, tribunatum pl. magistratum non ef-
se; cum neque purpuram habeat; neque licitoribus
utatur; neque sella curuli sedens ius dicat; neque

C 2 pote-

Commentarius in lib. I.

potestatem, creato dictatore, deponat, more omnium magistratum. Cicero tamen magistratum appellat in oratione pro P. Quinctio. Et, quod ait Plutarchus de purpura, id refellit idem Cicero pro Cluentio: qui, quo loco de L. Quinctij tribuni pl. intolerabili superbia uerba facit, Vultum, inquit, atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. DESIGNATVS designabantur Tribuni pl. comitijs tributis: quod institutum est anno ab urbe condita CCLXXXIII, consulibus T. Quinctio Capitolino, Ap. Claudio Sabino: cum ad id tempus comitijs centuriatis designati essent. designabantur autem ante consules, ut ex prima epistola ad Atticum satis dilucide patet: & ante eosdem etiam magistratum inibant, nempe IIII id. Dec. quod ex Dionysio, Liuioque planum fit. nam quod in Pediani libris impressum est, tribunos pl. nonis. Dec. magistratum inire solitos; id mendosum esse puto. nam, ut omittam Liuij testimonium, in quo momenti multum statuo esse; Dionysius cum de quarto id. Dec. primo tribunatus pl. die mentionem facit, adiungit illud, *μηχρὶ τῆς νῆς*, cum dicat, suis quoque temporibus idem seruari. eoque magis adducor, ut suspicer de mendo; quod, quem locum Ciceronis, qui est in libro secundo in Verrem, Pedianus ibi exponit; in eo Ciceronem de alio magistratu potius, quam de tribunatu pl. locutum esse, facile perspiciet, si quis animum paulo accuratius aduerterit. nam si de tribunatu plebis intellexisset, nunquam Sulpicium à Manlio, & Cornificio, quos proximis superioribus uerbis tribunos pl. nominauerat, separasset. nec de
Sulpicio

Sulpicio ullo, (ut etiam hoc addam) nisi patricio, me
mini me legisse. hoc satis esse ad hunc locum uide-
tur: reliqua persequemur in eo libro, qui de ma-
gistratibus inscribetur. VALDE me amat.]

tuc in epistola ad Dolabellam: Tantum accessit ad
amorem, ut mihi nunc denique amare uidear, antea
dilexisse. Et ad Appium: Nihil est, quod beneuolen-
tia, uel amore potius effici non possit. ASVIS,
uel per suos potius] correctione usus est, ut id ab
inimicis Clodij non delatum modo, sed fictum e-
tiam & excogitatum significaret. nam, ASVIS,
officium continet deferendi: PERSVOS, fictum
ab ipsis, & studiose compositum ostendit. Vel dic
subaudiri, scriptum: quod uerbum omiserit Cicero,
quia delatum potius, quàm scriptum, ab inimicis
Clodij uellet ostendere. ut sententia sit hæc: scri-
ptum à suis inimicis, uel per eos potius coram te-
cum esse actum. infra, paulo planius, Si quis, in-
quit, secus ad te de illo scripsit, aut si coram locu-
tus est.

OCCULTAS hominum uoluntates,
multiplicesq; naturas] eandem fere sententiam
translatis uerbis exornat in epistola ad Quintum
fratrem: Multis simulationum inuolucris tegitur,
& quasi uelis quibusdam obtenditur uniuscuiusque
natura. Et in oratione pro Marcello: Cum in ani-
mis hominum tantæ latebræ sint, tanti recessus.

TESTIMONIUM] testes enim duntaxat ea de re,
quæ de agitur, testimonium dicunt: cetera tacent.
item ego, cum indicia multa ad animum Clodij pro-
bandum possim colligere, omittam: de ipsa tantum
re, cuius causa hanc epistolam scripsi, hoc dicam,
Clodium de te amicissime & loqui, & sentire.

Commentarius in lib. I.

AUCTVS Antonij beneficio est.] causa, cur Antonium Clodius uellet saluum. quia tamen beneficium illud à Bruto simul acceperat; utrunque, si fieri posset, saluum uoluisset: quia non poterat, Brutum malebat. A T E E S T:] quia tu simul cum Antonio beneficium illud in Clodium contulisti. quod autem beneficium hoc fuit? forsitan ipse tribunatus: quem, Antonio consule, & Bruto prætore suffragantibus, obtinere facile potuit. I N T E L L I G I T] qui Antonium de regno, uos de libertate cogitantes uidet.

276.

QVALIS ET prudentissimus,] qualis debet esse is, qui & prudentissimus, & idem optima fortuna sit. bonos enim ciues diligit, malos odit, qui prudens est: qui uero optima fortuna, mutationem non quærit: sicuti contra, qui fortuna sunt deteriore, uetera odere, noua exoptant, ut ait Sallustius in Catilina. ergo, cum Clodius Antonium saluis nobis uelit saluum; nos tamen mauult; quia distinguit honestum à turpi, propter summam prudentiam; & stabilem remp. cupit, propter optimam fortunam.

C. Vibio Pansa, cos.
A. Hirtio,

SCRIPTA & obsignata iam epistola,] non intelligi, quæ proxima antecedit, epistolam, temporis ratio facile declarat. illam enim Antonio & Dolabella, hanc Pansa & Hirtio cos. neque uero statim, sed

sed mensibus propemodum quatuor post initum magistratum, scriptam esse constat. **MAXIME QV E** mirabiles.] literæ mirabiles, mihi quidem non ualde satisfacit, nec usitatum puto. quòd si, Literæ plenæ rerum nouarum, maximeq; mirabilium, legas; tum uero non loquendi modo genus, uerum ipsa quoque sententia mirifice satisfaciet. Ac uideo ita scriptum esse in libro Pauli Magnuli: quod in libro solebat ille (quod ex ipso, cum uiueret, audierim) miniatulis literis ea notare, quæ in antiquis exemplaribus, contra quàm esset in impressis, animaduernerat.

DOLABELLAM] P. Cornelius Dolabella, Ciceronis antea gener, cum aliquandiu bonum ciuem simulasset, ut etiam columnam illam, Cæsari erectam, euerteret; ad extremum, corruptus ab Antonio, reip. causam deseruit; &, Syriæ administratione à populo accepta, uictus à Cæsio, & Laodiceæ oppressus, seruo suo ceruicem ferendam præbuit. Hæc ex historia: quæ auctoritatibus singula confirmare, putidum uidetur. Vnum addam, patricius fuerit, an plebeius, in dubium uocari posse. uerum dubitationem prorsus omnem tollit Dio: qui, transisse illum ad plebem, lib. 42. tradit. itaque tribunus pl. fuit Cornelius, sed desijt esse patricius: sicuti & Octauios, nomine nunquam immutato, modo patricios, modo plebeios fuisse, à Suetonio docemur. non enim semper adoptione, ut mutare nomen necesse esset, sed aliquo priuilegio aut à plebe ad patres, aut à patribus ad plebem transibant. quod et Octauix gentis, & Augurini cognoscitur exemplo: qui cum esset Minucius, hoc est patricius; (Minucios enim plebeios ante nun-

C 4 quam

Commentarius in lib. I.

quam inueniam) tribunatum pl. tamen gessit. suspicari fortasse aliquis posset, Dolabellam ex Cornelio Liuium esse factum, mutato gentis nomine Liuiæ testamento; qua de re in epistola ad Atticum 106: ideoq; cum Liuij essent plebeij, tribunum pl. fieri potuisse. sed inuenio illum Cornelium, non Liuium, aliquot annis post epistolam illam à Cicero-
ne de Liuiæ testamento scriptam. nam ep. fam. 219: P. Cornelium uocari dicit eum, qui Dolabellæ beneficio ciuitate à Cæsare, uicto iam Pompeio, donatus erat. & Dio eo, quo diximus, loco, P. Cornelium Dolabellam, neque prænominem, neque nomen, neque cognomine immutato, tribunum pl. appellat. Ex Asia fugere] ex Asia cedentem Dolabellam, & in urbem Laodiceam receptum, C. Cæsius, cui Dolabellæ oppugnandi curam senatus mandauerat, cum XII. legionibus obsedit. Appianus.

Cum tveò] Dictum paulo durius uideri potest: cum neque Cicero ipse eodem modo locutus alibi sit, neque quisquam, quod sciam, de ijs, qui optime latine scripsisse existimantur. at si, Eò haberes, ita accipias, quasi, prope eum locum haberes; ferri fortasse posset: ut genus loquendi, quale illud, sit, cum dicebant, esse ad urbem, hoc est esse prope urbem. Apollonia, Dyrrhachio qve] ubi suas copias eo consilio Brutus continuerat, ut, si forte Antonius ad Mutinam exercitum reip. fugasset, quamprimum eas in Italiam ad tuendam remp. posset traicere.

Antonii] Marci; quem D. Brutus Mutina, ubi ab eo per aliquot mentes obsessus fuerat, erumpens, & cum eo Pansa, & Hirtius Consules, adhibito

bito Octauiano, acie fuderunt. POPULI
 ROMANI uictoria] cuius enim loco Antonius
 non erat, hostis iam a senatu iudicatus. SC E-
 LERATISSIMO hosti] Dolabellam quoque se
 natus in hostium numerum retulerat. itaque cum
 dixerit, hosti, uere dixit: cum, sceleratissimo, de-
 promptit maledictum ex ipsius pessime factis, ac
 præcipue ex C. Trebonij cæde; quem Smyrnæ, no-
 ctu subito aduentu oppressum, occiderat. infra quo-
 que scelus ei attribuit, cum ait: Ut sceleris pœnas
 persoluat. LVDIBRIO] qui se putaret cum
 quinque legionibus, populi Romani imperium tur-
 bare posse. TUA dignitate,] dignitas est in ijs,
 qui uel summos magistratus administrarunt, uel ma-
 ximas res pro patria gesserunt. primum illud, ut opi-
 nor, Cicero non spectauit, cum dixit, dignitas:
 quos enim magistratus Brutus gesserat? præturam
 ille quidem, sed & à Cæsare datam, nec tamen om-
 nem in ciuitate. nam post idus Martias, paucis in-
 teriectis diebus, metu Antonij, plebisq; ab eo con-
 citatæ, urbe excessit: ut per tres mentes integros
 minime præturam exercuerit. alterum igitur, de me-
 ritis in rep. significasse potius uidetur, cum eius,
 qui ciues suos à tyrannide uindicasset, dignitas po-
 stularet, ut idem hostem populi Romani bello pe-
 teret. DE ANTONIIS] illam seditionem
 concitauit C. Antonius Marci frater, cum esset in
 potestate Bruti. itaque expono, De Antoniis, de
 partibus Antoniorum fratrum sublenandis. Quod
 autem infert, Magis mihi probatur militum seue-
 ritas, quàm tua; significat id, quod à Dione scri-
 ptum legimus; cum milites ipsi, qui seditionem fe-
 cerant,

Commentarius in lib. I.

cerant, ut delictum suum quodam modo corrigerent, seditionis auctores occiderunt, quæstoremque etiam & legatos C. Antonij ad necem depoposcerunt: quos Brutus, ad clementiam magis, quam ad seueritatem, propensus, nauibus impositos, quasi mox mari demersurus, male de se meritos tamen seruauit: ipsique etiam Antonio, cuius opera bis iam conflata seditio erat, iterum pepercit. Miror autem quid sibi uoluerint, qui hoc loco pro Antoniis Ca-tonios, & nullo sensu, & contra ueterum librorum fidem, reposuerunt. **BENEVOLENTIAM** exercitus,] Credo, cum auctores seditionis occiderunt, quo beneuolentiam erga Brutum declararent. **PROVIDISSE,**] operam dedisse, & à senatu impetrasse, ut decreta nostra ne expectares, ipse ad arbitrium tuum, uti res poscere uideretur, bellum administrares. **UT NUNC** iudico,] quia uideo, ex ijs rebus, quas geres, multum accessurum ad dignitatem tuam. tunc id esse è rep. intelligebam, nunc è tua etiam dignitate iudico futurum; cum ita te & copijs instructum, & animo paratum uideam, ut et rep. in libertatem uindicare, & te ipsum laudibus illustrare possis. **MAXIMO OCIO**] ita ueteres libri, sine dubio mendose. quid enim elicitur sententiæ? ego mallet, Maximo animo, non omnino procul à uetere scriptura. nam si, animo, tribus duntaxat literis, linea superimposita, scribas, sic, aïo; neque contra consuetudinem facias, & facilem fuisse ex, aïo, in, ocio, mutationem, facile perspicias.

277.

ANTONIOS,] tres fratres, Marcum, Caium, Lucium

Lucium : qui ut hostes à senatu iudicarentur , m̃axime Ciceronis opera est perfectum . NEQV'E clementiæ tuæ concedo .] neque concedo , clementior ut ipse sis , quàm ego sum . INANEM speciem] est enim clementia specie quidem præclara , sed re ipsa non nunquam perniciofa . qui enim ita sunt perdit , ut ne beneficio quidem affecti prauitatem mentis exuere possint , præstat eos tollere , quàm seruare . Brutus tamen , cum C. Antonio de concitata seditione pepercisset , iterum ei , in eiusdem culpæ crimine deprehenso , ueniam tribuit .

MIHI quidem &c.] quod in epistola ad Atticum græce dixit , *βιβιωται* ; hic latine , Plautinis uerbis , acta ætas est . et inter illum locum , & hunc aliquantum est in sententia similitudinis . ibi enim , Mihi quidem *βιβιωται* ; uiderint iuuenes : hic ,

„ Mihi quidem ætas acta ferme est ; tua istuc refert maxime .

emendandi autē sunt , qui typis impressi cirūferunt , Plautini libri . nā , ut in ijs nūc omnibus legitur ,

Mihi quidē ætas acta est ; tua istuc refert maxime ; uersus neque iambicus esse , neque trochaicus potest . itaque dictio , ferme , illuc est ex hoc Ciceronis loco transferenda .

SENATVS duccem] se ipsum designat : cuius fuit in senatu singularis auctoritas .

EXORACVLO] uere . nam , ut Cicero futurum prouidit , ita cecidit . in quo singularem illius prudentiam licet agnoscere . Causæ autem , in quas intuens mouebatur , ut assiduus , & in eam sententiam accuratissime scriptis literis Brutum in Italiam accerferet , huiusmodi ferme erant . Imminebat M. Antonius libertati , pecunijs , quas de templo

Commentarius in lib. I.

templo Opis abstulerat, & legionibus, quas è Macedonia in Italiam euocauerat, instructus. præsidium reip. in quatuor maxime hominibus erat, in D. Bruto, qui Galliam cisalpinam, à senatu datam, administrabat; in adolescente Octauiano, qui priuato consilio exercitum comparauerat; in consulibus, Pansa, & Hirtio, qui, delectu acerrime habito, eas collegerant copias, quæ ad impetus Antonij reprimendos sufficere uiderentur. Quid igitur erat, cur Brutum Cicero, quasi publicæ causæ diffidens, tam sæpe, tamq; uehementer, ut in Italiam ueniret, hortaretur? Primum incertos belli casus, Martemq; communem extimescebat: itaque, si quid accideret, adesse Brutum, quò ciuitas, perditis rebus, tanquam ad arcem, confugeret, exoptabat. deinde non admodum erat, cur ab ipsis ducibus confideret. D. Brutus bene ille quidem de rep. sentiebat; nec erat quidquam de illius uoluntate dubitandum: sed eius exercitus etsi numero amplissimus, firmitate tamen erat exiguus; quippe qui magnam partem ex tironibus constaret. tres reliqui suspecti esse poterant; Octauius, quòd esset à C. Cæsare adoptatus, quòdq; ueteranis fere Cæsarianis militibus uteretur; Pansa & Hirtius, quòd Cæsarianas partes civili bello semper fouissent, & à Cæsare magnis beneficijs ornati, percussores illius, Brutum & Cassium, libertatis auctores, nequam amare possent. atque hanc animi uoluntatem Pansa, diuturna simulatione obtectam, aperuit ultimo uitæ die; cum ex illis uulneribus iam iamq; moriens, quæ aduersus Antonium pugnans acceperat pro rep. ac libertate uidebatur, Octanium, lectulo assilentem,

assistentem, multis uerbis est cohortatus, ut, quoniam, quicquid resp. uirium habuerat, totum id ad ipsum unum, profligato Antonio, consulibus interfectis, infirmo D. Bruti exercitu, belli fortuna contulisset, occasione ueretur, & de patris ulciscenda, nece consilium susciperet. Siue igitur Antonius uicisset, præcauendum erat, ne uacuum ac destitutam in remp. uictor irrueret: quod malum Bruti præsentis exercitus arcere poterat: siue, ut uinceretur, casus tulisset; id ipsum plane, quod euenit, Cicero metuebat; ne non satis in ijs esset constantiæ, ac fidei, quibus ipsa se resp. necessitate coacta commiserat. Vere igitur dixit, Hæc ex oraculo Apollinis Pythij edita tibi puta. aduentum enim suum in Italiam Brutus ita distulit, ut spatium Antonio & Octauio dederit coeundæ in publicam perniciem societatis.

EPISTOLA

Commentarius in lib. I.

EPISTOLA II.

Pansa consule, Hirtio interfecto.

277.

E S T A sunt.] ad Mutinam; cum
duo consules, Pansa & Hirtius, &
G pro prætore Cæsar Octavianus cum
Antonio pugnarunt. S A E P E
scripsi] fortasse, quò eorum volun-
tatem suspectam haberet M. Brutus; qui eos C.
Cæsar, olim contra rep. pugnantis, in præidiis
fuisse meminisset. I N D O L E S V I R T U -
r i s.] uirtutem enim uiris attribuimus, indolem
pueris, & adolescentibus. et quanquam Octavia-
nus è pueris iam excessisset, tamen ad earum rerù,
quas contra Antonium pro rep. gesserat, maiorem
admirationem sæpe puerum Cicero appellat, ut in
epistola ad Cornificium: Puer egregius præsidium
sibi primum, & nobis, deinde summæ reip. compa-
rauit. Et in alia ad D. Brutum: Ne adolescentem,
uel puerum potius Cæsarem iudices temere fecisse.
& Philippica I I I I. Laudo, laudo vos Quirites,
cum gratissimis animis prosequimini nomen claris-
simi adolescentis, vel pueri potius. H O N O -
R I B V S] non præsentibus: magistratum enim nul-
lum adhuc gerebat, tantum erat pro prætore: sed
iis, quos, uideo fore, ut optime de rep. meritis asse-
quatur. G R A T I A] quia nihil extraordina-
rium in libera ciuitate sperare quisquam potest,
nisi gratia ualeat. recte igitur honores, & gratiam
coniunxit,

coniunxit : quòd utrunque animos facere potest male cogitanti. GRATIA,] ex amicitis, propinquitatibus, clientelis Cæsaris mortui collecta. PERSVASVM EST] hoc illi persuasum non esse, magis è rep. fuisset. hæc enim illum ad immoderatam potentix cupiditatem extulit opinio. ANTONIVM] cum Macedonicis legionibus Brundisio redeuntem. epist. fam. 197 : & Philippica I I l. 184. & I I I l. 192. & V. 200. ANTE hanc rem pulcherrimam] ante prælium Mutinense. EFFVNDEBAT :] cum ad te in Macedoniam trajcere decreuisset, si Antonius pugna vicisset. Idem scribit ad C. Cæsium his verbis. Brutus Mutinæ vix iam sustinebat : qui si conseruatus erit ; vicinus : sin ; quod dij omen auerant ; omnis omnium cursus est ad vos. AD XII. CAL. MAII :] quo die de profligatis Antonij copijs nuncium accepit.

277 :

IN CAPITOLIVM] vt Ioui Opt. Max. propter victoriam gratias agerem. IN ROSTRIS COLLOCATVS] vt inde Pansæ literas de victoria recitaret. quod ab ipso factum tradit Appianus lib. 3. Illud addo, de Rostris verba facere priuato cuiquã non licuisse, nisi magistratus ei concionem daret. COLLOCATVS igitur, concione à magistratu data. GRATIARVM actio,] quòd eo auctore bellum contra M. Antonium decretum susceptumq; esset, ut Philippicæ orationes declarant. POPVLAREM me esse] quod alioqui in malam partem accipi soleret. nam fere ad seditiões excitandas, & statum reip. perturbandum, populi

Commentarius in lib. I.

populi studium querebatur. sed, popularem esse in populi salute, præclarum est: ut ipse in quadam epistola, Facti iam sumus in re salutari populares.

LIBERALITAS] liberalitatem posuit pro clementia: quia capto C. Antonio, & seditiones concitanti, Brutus tamen pepercerat. quem ut occideret, dicitur à Cicerone literas accepisse, ut apud Plutarchum legimus. VNAM & eandem esse causam.] hostium loco omnes pariter esse habendos. quod si ita est, cur tu C. Antonium seruas? cum ipsi Marcum & Lucium, eius fratres, armis persequamur. CONSULES duos] Hirtium & Pansam. DUNTAXAT BONOS:] non etiam fortes & strenuos: quoniam uterque ceciderat. bonos autem, bene sentientes. HIRTIVS quidem] corrigit quod dixerat, Duntaxat bonos: sed corrigit tantum modo quod ad Hirtium attinet. FUGERAT:] Bononiam. Appianus. FERRE NON POTUIT] ideo bonus magis, quàm fortis. PERSEQVITVR,] lentius tamen, quàm oportuit: quod habuit spatium Antonius sui recreandi. uide infra, & epist. fam. 173. SIVE captiuos, siue dediticios] rursus ad C. Antonium redit. fuit enim grauissimum Ciceronis odium in Antonios. Adiungit autem, Siue dediticios, quia non prælio captus erat C. Antonius à Bruto, sed se ipse dediderat. leniores autem in dediticios, quàm in captiuos, debemus esse. sed omnium eandem esse causam Cicero uolebat, odio uidelicet permotus: quod tamen dissimulat duobus modis, primum, cum interpretationem illam alijs ascribit; deinde, cum infert, Nihil dissèrui durius.

EPISTOLA

EPISTOLA III.

278.

Nullis consulibus, cæsis
Pansa & Hirtio.

B RUTI nostri, & consulum,] Decimi Bruti, & Hirtij, & Pansæ, consulum; qui Antonium pugnaverant. et observandum, cum eius particeps victoriæ Cæsar Octavianus fuisset, tamen hic à Bruto non nominatum; qui eum & ut Cæsar filium odio prosequeretur, & pugnare contra Antonium non tam pro rep. ut videbatur, quam priuatæ potentiæ causa suspicaretur. quam suspicionem res ipsa deinde comprobavit.

I V D I C I V M esse de ijs ciuibus,] ad senatum, aut ad populum R. spectare, ut iudicet de ijs ciuibus, qui M. Antonium in bello secuti, pugnantes non interierint. itaque ego de C. Antonio, qui in mea potestate est, per me ipse non statuam: sed senatui, aut populo R. iudicandum relinquam.

Q V O D enim non senatus censuit,] cur ego in C. Antonium durius aliquid statuam, cum id senatus aut populi R. iudicium esse debeat? iustissime igitur facio, cum in eum, ut in hostem, non animaduerto: siquidem senatui, aut populo R. suam potestatem præripere non debeo. **R** E S non coegit,] Non accidit, ut ego eum occiderem: quoniam se
D ipse

Commentarius in lib. I.

ipse mihi, eiusque legio tradidit. QUID QUAM
ERIPVI:] hoc ideo dicit, quia ornamenta milita-
ria illi reliquerat. Plutarchus. DISSOLVTE:]
neque crudelis in eripiendo fui, neque dissolutus in
remittendo: custodiui enim illum diligenter. QVO-
AD BELLVM FVIT:] in Italia. quasi nunc, M.
Antonio deuicto, belli que timore sublato, de Caio
dimittendo, aut certe Romam mittendo Brutus co-
gitet. quem tamen non multo post, cum de Ciceronis
& Decimi Bruti nece cognouisset, occidi iussit. Plu-
tarchus. TRIBVERE potentibus,] acu-
leus in Ciceronem, qui Octavianum honoribus
extraordinarijs ornabat. Quod autem pro, poten-
tibus, in Bessarionis antiquo libro scriptum est,
petentibus; respuo. nam tum in uoce, potentibus,
Bruti, de libertate admodum timentis, animus ma-
gis. exprimitur: tum relatio illa, miserorum, &
potentibus, uim in sententia, concinnitatem ha-
bet in uerbis. CVPIDITATEM, & arro-
gantiam] Cupiditas & de bonis, & de improbis ho-
minibus usurpatur: ipsa per se neque turpitudinem
habet, neque laudem. addit igitur, Et arrogantiam;
quod potest aliquis cupere, quæ non licet, neque
tamen ea per arrogantiam occupare. TRA-
DVC I ad mala consilia] uerus uates de Octa-
uiano. LARGITIONIBVS:] honoribus,
qui supra modum deferantur: quibus, etiam qui
recte sentiat, non nunquam corrumpitur, & depra-
uatur. ubi enim maiorem aliquam potentiam nacti
sumus, tantum abest ut humilia cogitemus, ut etiam
ad altiora animum extollamus. Est autem hic largi-
tio, in tribuendis honoribus nimia liberalitas. nam
lar

largitio pecuniæ locum hic habere non uidetur.

278:

N E V S E M P E R &c.] hoc dicit. Cæsarem occidimus; sed regiam potestatem M. Antonius, Cæsare nequior, assumpsit. ita uidendum est, ne, dum in Antonio tollendo sumus, hæc sit causa, ut Octavianus, potentia elatus, Antonio peior existat.

N E Q V E opinantibus, aut patientibus nobis] siue id nobis non opinantibus, siue patientibus euenerit. æque enim nobis uitio dabitur. Et aduerte, hanc loquendi consuetudinem ueteres admasse, ut libentius dicerent, Neque opinanti, quàm, non opinanti; ut exemplis intelligitur.

Q V A N T A maxima] antiqua locutio, ut de oratore lib. 1. M. Cato eloquentia tanta fuit, quantum illa tempora, atque illa ætas ferre maximam potuit. Dixit etiam Celsus, non malus latinitatis auctor: Ut tumor, quantus maximus esse potest, se ostendat. Et ipse Brutus infra, 287. S E D etiam prudenter] subaudi, sentiendo. potest enim aliquis bene sentire, nec tamen prudenter. quod obiectum est Ciceroni; quasi, cum in remp. optime fuerit animatus, ei tamen male consuluerit, quia nimis extulit Octavianum.

T V A E V I R T V T E S]. In Bessarionis libro, Tuæ uirtutis, uideo scriptum esse, & coniungi cum sequentibus: ut sit, Tuæ uirtutis unum hoc. Mihi; ut dicam, quod sentio; neque scriptura uetus, neque impressis libris recepta satis probatur. vetere quid significetur, non uideo. recens primum non caret suspitione mendii, quod ab antiqua discrepat: deinde occurrit animo quiddam fortasse probabilius. periodum

D 2 enim

Commentarius in lib. I.

enim libentius ita concluderem; Alia omnia sic ad-
sunt, ut cum quolibet antiquorum comparari pos-
sint. Tuæ uirtutes, additum fortasse est, ut, quæ-
nam essent illa, quæ cum quolibet antiquorum
comparari possent, exponeretur. GRATO
animo, liberaliq; profectum,] Laudem cum turpi-
tudine coniungit, quo sit reprehensio tolerabilior:
quod ingenij, atque artis est. Et in cohortationi-
bus, præceptum Ciceronis est, in epistola ad Trebo-
nium, ut laudes eum, quem cohortere. sic Brutus Ci-
ceronem primum laudat ut gratum & liberalem, de-
inde reprehendit ut minus cautū, nec satis in tribuen-
dis honoribus moderatum. nam ex Ciceronis sen-
tentia senatus & lictores & cetera imperij ornamen-
ta, nomenq; pro prætore Octauiano decreuerat:
post uictoriam autem Mutinensem quinquaginta
dierum supplicationes. Philippica v. & XIII.
& Plutarchus. EXEMPO, aut præsidio]
utrumque refertur ad illud, Male cogitantibus: ut
tamen, male cogitantibus, ambigue dictum sit,
hoc sensu: EXEMPO, male cogitantibus ijs,
qui cum dari aliquid à senatu, contra quàm legibus
& more maiorum liceat, uiderunt, incendi facile
possunt, ut eadem concupiscant: PRÆSIDIO, ei, qui accepit à senatu, male cogitanti.
ITAQUE timeo &c.] sensus hic est. cum ue-
stris decretis locum quæstorium, & honorem pro
prætore contra leges habuerit; uereor, ne putet se
altius ascendisse, cum ad hos extraordinarios hono-
res ascendit, quàm sit ascensurus, si inde ad consu-
latum ascenderit. plus enim est ex priuato loco
ad quæstorium, prætoriumq; ascendere, quàm ex
quæstorio

quæstorio prætorio ue ad consularem ; cum præsertim Octavius annum ageret x i x , cum quæstorum prætorumq; iura consecutus est . timeo , inquit , ne plus putet esse , quod iam habet , quàm quod habendum restat ; ideoq; in consulatus cupiditatem facile ueniat . quod ita contigit . nam Octavius , consulibus ad Mutinam occisis , consul fieri uoluit : quod cum non impetrasset , iratus quasi ob ignominiam , prodita reip. causa cum Antonio ac Lepido societatem iniuit . placet igitur legi , ascensurum , pro descensurum . alioqui cum satis erit perplexa , tū inepta quoque videbitur sententia .

NON tyranno ,] regnandi enim instrumenta facilius arripimus , si à senatu deferuntur , quod de Octauiano timendum est ; quàm si à tyranno relinquuntur : qua occasione usus est Antonius . INTERFECTO :] non solum tyranno , quem imitari turpe fuit , sed eo tyranno , qui est interfectus ; cuius exitum timere debuit Antonius . duæ igitur dictiones , TYRANNO INTERFECTO , altera turpitudinem , altera periculum designat . IMPERIA quælibet] quæ restant ; præturam ipsam , consulatum , atque adeo dictaturam . FACILITATEM] in tribuendis honoribus . PROVIDENTIAM :] ad futura dispicienda . putas enim Cæsarem extraordinarijs honoribus , quos illi decreuistis , fore contentum . TE CONSULEM factum] scribit Appianus , Ciceronem in senatu consuluisse , ut amissis consulibus Octavianus surrogaretur , eiq; deinde aliquis collega adderetur , qui adulescentiam illius quasi magister regere & moderari posset : senatum affecti ætate hominis ineptam am-

D 3 bitio-

Commentarius in lib. I.

bitionem risisse. satis enim patuit, quò spectaret.
279.

F I L I V S] filium Ciceronis, qui Athenis philosophiæ operam dabat, Brutus secum abduxit, & equitibus præfecit. epist. fam. 191: Dio, Plutarchus, alij.

E P I S T O L A I I I I.

Nullis consulibus.

S E R V I L I V S etiam de Ventidio.]
Seruilius Isaurici filius, is, qui C. Cæsaris collega fuerat in consulatu: Ventidio Basso Mulione, qui ex humili admodum fortuna ad consu-

latum est euectus, primusq; Romanorum de Parthis triumphum duxit. uide Gellium lib. xv. cap. 4.
I I S D E M locis] ubi esses. nam, utrum in Macedonia esset, nec ne, fortasse ignorabatur. non erat certe, cum epistolam proximam superiorem scripsit: cum dicat à se filium Ciceronis in Macedoniam cum equitatu esse præmissum. A D F I D E M, & ad dignitatem] cum enim tyrannum uita priuasti, quasi tuam in eo fidem obstrinxisti, eodem te in rep. animo semper futurum. persequi igitur ministros, imitatoresq; tyranni, qui tyrannum ipsum occideris, tuæ fidei uideatur esse. D I G N I T A T E M: in primis enim hoc te decet, tuisq; præclare factis dignum est.

S C E L E R I S] quia rep. non solum deseruit, sed

sed etiam oppugnauit : multoq; etiam magis , quia
C. Trebonium occiderat . H o c] vt persequere
Dolabellam bello . T v m :] cum te ad persequendum
Dolabellam literis hortabar . F v g a e :]
bonorum , si ad Mutinam secunda fortuna usus esset
Antonius . V t s p e r o :] dubitat adhuc , neque
sine causa : nam Antonij equitatus integer pene omnis
ex praelio discesserat : praeterea Ventidius suas
legiones tres cum eo coniunxerat : & habebat ipse
legionem secundam , & ex reliquis legionibus
magnam multitudinem . epist. fam. 161. V e -
s t r u m collegium] pontificum minorum . pontifex
enimerat Brutus . 285. S a c e r d o t u m
c o m i t i i s :] ratio creandorum sacerdotum haec
fuit . Creati sunt à collegio pontificum usque ad
consules C. Marium , & C. Fimbriam : qui fuit
annus ab vrbe condita D C L : quo anno Cn. Domitius
tribunus pl. lege lata instituit , vt populi comitiis
crearentur : vt ex oratione 11. in Rullum , & ex
Suetonio in Nerone cognouimus . rursus uictor
Sylla eorum creandorum potestatem , populo ereptam ,
collegio pontificum restituit , vt ex Dionis
historiarum xxxvii. collegimus . mox Labienus
tribunus pl. lege Domitia renouata , ius creationis
à pontificibus ad populum transtulit , anno ab vrbe
condita D C L x x x i . vt ex eodem Dionis loco
perspicuum est . Eiusdem fere sententiae , nouo aliquo
iure adscripto , legem tulit C. Cæsar dictator .
postremo consul M. Antonius , qui triumuir fuit ,
pontificibus veterem cooptandi potestatem , lege lata ,
restituit , vt apud Dionem legimus lib. xliiii. in
extremo . quam tamen à Pansa consule sequenti an

D 4 no

Commentarius in lib. I.

no esse abrogatam, ostendimus in libro de legibus Romanis, quem propediem edituri sumus. **HABERI POSSE:**] lex quidem, quæ vetaret, non erat: consuetudo tamen non ferebat. itaque lib. II. ad Atticum, 25: Quoniam, inquit, Nepos profiscitur, cuinam auguratus deferatur. Nimirum significat, Nepotis absentis rationem haberi comitijs augurum non posse.

279:

IN CAPPADOCIA] quò profectus erat, specie quidem ad vota matri deorum peragenda, re vera ad bellum excitandum. Plutarchus. **LEGE Domitia**] populi comitijs, vt Cn. Domitius tribunus pl. lege sanxerat. **AVGVRI:**] augures sacerdotum numero continentur. lex autem Domitia de omnibus sacerdotijs erat. **QVI PETIT**, cuius ve ratio habebitur. qui petit, de præsentibus est: cuius ve ratio habebitur, de absentibus. **DE DOMITIO**, & de Catone nostro] altero L. Domitij Ahenobarbi, altero M. Catonis Uticensis filio, utroque arctissima affinitate Brutum attingente. nam duas Porcias, Uticensis filias, alteram Ahenobarbus in matrimonio habuerat, alteram Brutus habebat: vt etiam alio loco diximus. **ASIAM**,] non, quæ de tribus orbis partibus vna numeratur, sed, quæ prouincia est Ciliciæ finitima. **COLLEGAM** sibi surrogasset] locus multis difficultatibus obstructus: quem tamen, vt spero, ita explicabimus, atque aperiemus, vt ad veritatem nemo non possit, aditu patefacto, peruenire. Ac primum illud ponatur, Ciceronem Bruto significare, vt, si eundem sibi statuit in Asiam, decernat ante de
Marco

Marco filio, vtrum velit eum ad sacerdotum comitia Romam uenire, praesentemq; petere; an in Asiam una proficisci. quod si proficiscatur, incommoda sequuntur illa. primum, si accersere eum ad comitia voluerimus, facultatem nobis omnem auferret locorum longinquitas. sin, vt absens petat, placebit: infirma spe nitentur: cum sint omnia praesentibus faciliora, quam absentibus. Accedit illud, quo maxime Cicero perturbatur, quia, quando futura sacerdotum comitia sint, ignorat. nam cum ea non nisi a consulibus, aut ab interrege, aut a pontifice maximo haberi possint; consules porro hoc tempore nulli sint; interrex creari non possit; pontifex maximus M. Lepidus ab vrbe absit: sequitur, vt de comitiorum illorum die prorsus incerta coniectura sit. quam ob causam de filio accersendo constituere non potest. itaque totam rem ad Bruti consilium ac prudentiam reijcit. Quod autem dixi, comitia sacerdotum solis consulibus habere licuisse, aut, si consules non essent, interregi; probatur hoc modo. Pansa viuo, celeriora omnia fuissent: mortuo, futurum, vt tardiora sint, Cicero videt. cur tardiora? nimirum quia quae potestas surrogandorum sacerdotum penes consules erat, ea, sublati consulibus, ad eos magistratus, qui supererant, non transferebatur. hoc ita esse, satis, vt opinor, illa verba declarant: Nunc per auspicia longam moram video. Cum igitur, praeter consules, ex ordinariis magistratibus habere sacerdotum comitia nullus posset: simile veri est, ab interrege haberi ob eam causam potuisse, quod interrex eodem, quo consules, iure esset; vtpote qui creandis consulibus habere

27
Commentarius in lib. I.

bere comitia posset. prætores autem eodem, quò
consules, iure non erant. nam, quamvis collegæ
consulum dicerentur, minime tamen consularia co-
mitia, ac ne prætoria quidem, habere poterant.
quod à Messalla in libro de auspicijs traditum, obser-
uauimus. longæ igitur moræ, quam Cicero timet,
hæc est causa; quòd, extinctis consulibus, neque
magistratus tunc erat, qui sacerdotes comitijs ro-
gare posset; & interrex toto anno creari à senatu
non poterat. sic enim mos maiorum obtinuerat,
vt, cum nullus iam esset patricius magistratus, tunc
demum interrex à senatu crearetur. at hoc anno,
mortuis Hirtio & Pansa consulibus, alij tamen su-
pererant patricij magistratus, vt prætores, ædiles
curules. ita nodus erat difficilis: quia neque præ-
tor, aut ædilis curulis habere sacerdotum comitia
poterat; &, qui potuisset, interrex, is ne creari pos-
set, eorum causa fiebat. auspicia enim, quibus eum
patres creare soliti erant, (nihil enim, neque publi-
ce, neque priuatim, maioris rei, sine auspicijs, apud
veteres gerebatur) redire ad ipsos non poterant,
dum vel vnus esset patricius magistratus. expectan-
dum igitur erat, donec patricij magistratus annuo
munere essent perfuncti. tunc enim creatus inter-
rex à patricijs senatoribus comitia primum consu-
libus rogandis, deinde sacerdotibus habuisset. Aut
intellige sic. Comitìa primum consularia interrex
habuisset, deinde consules creati sacerdotum co-
mitia ipsi habuissent. quod similitudinem veritatis
maiores habet: vt interregis vna cura de rogandis
consulibus esset; consules deinde reliqua perfice-
rent. Quæri potest; cur, quemadmodum Crispi-
nus

nus consul morti proximus, secundi belli Punici
 temporibus, dictatorem dixit; ne resp. sine consu-
 libus esset, (iam enim & M. Marcellus, collega ip-
 sius, interfectus erat) itidem Pansa, summo in vitæ
 discrimine constitutus, dictatorem non dixerit; à
 quo & consulum, & sacerdotum, aut saltem consu-
 lum, qui deinde sacerdotes rogarent, haberi comi-
 tia possent. Hanc dubitationem facile tollit histo-
 ria. non enim, quo tempore Pansa petijt, creari di-
 ctatorem licebat: cum dictatoris nomen M. Anto-
 nius consul funditus iam è rep. sustulisset. PANS-
 A viuo] is Bononiæ perierat ex vulneribus Muti-
 nensi prælio acceptis. SYRROGASSET,] in lo-
 cum Hirtij eodem prælio interfecti. PRÆTOR-
 IA,] designandis insequentis anni prætoribus.
 de consularibus comitijs, quæ ante prætoria fie-
 bant, ideo non meminit, quia designati iam erant
 à C. Cæsare, Parthicum bellum cogitante, qui post
 Hirtium & Pansam consules essent, L. Munatius
 Plancus, & D. Iunius Brutus. Et prætorijs anteces-
 sisse sacerdotum comitia, quòd deorum immorta-
 lium religionem rebus humanis æquum esset ante-
 poni, vel hic locus perspicue demonstrat. SA-
 CERDOTVM comitia] hæc non, vt magi-
 stratum, quotannis, sed, cum surrogandus aliquis
 esset in demortui locum, habebantur. PER
 auspicia] quæ ad patricios magistratus pertine-
 bant, nec ad senatum, nisi cum ij non essent, trans-
 ferri poterant. VNVS] quasi dicat, duo nunc
 sunt, prætor, & ædilis curulis. patricij enim magi-
 stratus dicebantur ij, qui, maiorum ætate, patri-
 ciorum causa ex gentibus patricijs erant instituti.

AD

Commentarius in lib. I.

AD PATRES] non dicit, ad senatum, in quem non soli patricij, sed plebeij quoque, in primisq; qui ex equestri essent ordine, legebantur; sed, ad patres: quòd, à solis patricijs senatoribus creari interregem, moris esset. et quanquam, patres, interdum pro vniuerso senatu vsurpatur; proprie tamen de patricijs dicebatur; quibus aditus in senatum initio solis patuit. itaque in epistola ad Pætum, Ad patres, inquit, censeo, reuertare: plebeij quàm improbi fuerint, vides: cum de patricijs Pæti maioribus intelligeret. REDIRE] tunc redeunt, cum, magistratibus nullis dum designatis, quod sæpe ciuium in dissensionibus contigit, annus abiit.

EPISTOLA V.

Nullis consulibus.

G RATIAS agam.] quòd eam sententiam dixisti, qua mihi honorificentius nihil esse potuit, vt meum esset liberum iudicium de bello gerendo. AVT AD commendationem honoris] vt, si comitia sacerdotum essent, peteret: si non essent, honorem suum ad insequentis anni comitia commendaret: quibus absens peteret, ne abesset ab exercitu, tam necessario reip. tempore.

280.

IN SVSPICIONEM] legimus & apud Suetonium, suspectam Pansæ mortem fuisse, medicumq;

cumq; Glyconem custoditum esse, quasi venenum
vulneri indidisset. **TORQUATO:**] cur Torqua
to potissimum? quia Pansæ quæstor fuerat, vt ex
Appiano cognouimus; consulisq; sui mortem perse
quebatur, pro ea necessitudine, quæ inter con
sulem & quæstorem fuit: quam ad paternam ca
ritatem accessisse, traditum est. **ACHIL
LEVS]** pro, Achilles: ad græcam inflectendi ra
tionem, ut cum dixit, Achilleos nostri. **TRE
BONI]** quem Asiæ præfectum Dolabella Smirnæ
occiderat. **TULLIO:**] Tullio Cimbro, qui Bi
thyniam administrabat. Dio lib. XLVII. Appianus
lib. III. Plutarchus in Bruto. **FLAVIVS:]** in
exercitu Bruti opificum præfectus: quo in extrema
illa Philippensi pugna cæso, dicitur Brutus in illius
mentionem vehementer suspirasse. Plutarchus.
NECESSARIIS tuis] erat enim Dyrrhachium
in fide Ciceronis. itaque lib. XIII. ad Terentiam, Ci
uitas, inquit, hæc semper à me defensa est. Et ad
Atticum lib. III. Quod mei studiosos habui Dyr
rhachinos, ad eos perrexi. Et in oratione pro Plan
cio: Dyrrhachium, quod erat in fide mea, petere
contendi. **IMAM]** ultimam: quæ longissime
distat ab urbe Roma. sic Horatius,
- hæc Ianus summus ad inum
,, Perdocet.
CANDAVIAE] cuius montes Dyrrhachio LXXIX.
distare, Plinius tradit.

EPISTOLA

Commentarius in lib. I.

EPISTOLA VI.

Nullis consulibus.

B **IBVLVS**] Bruti priuignus. fuit enim M. Calpurnij Bibuli, qui C. Cæsaris collega fuerat in consulari, ex Porcia filius; quæ post obitum prioris viri Bruto nupsit. Sed videntur duo Bibuli sacerdotium cupuisse, ut est 284. Brutus autem priuignum solum commendauit. Plutarchus in Bruto, & Catone. Et, hunc de M. Bibuli liberis primum non fuisse, prænomen ipsum declarat. fuisset enim Marcus, non Lucius, ex vetere consuetudine. Marcus autem, ut opinor, perierat aliquanto ante, interfectus à Gabinianis militibus. Valerius cap. I. lib. III. **CVIVS** tantæ pro rep.] hæc verba indicant, cum dixit, Quàm carus mihi esse debeat, non significasse propter affinitatem, sed propter Bibuli virtutem studiumq; erga salutem reip. **SIMODO** iusta est, aut pro officio &c.] cum dixit, **IUSTA**, ad virtutem Bibuli spectauit; quam ornari, iustum erat: cum, **PRO OFFICIO NECESSARIO**, ad necessitudinem, qua Bibulum attingebat: ut vel hoc nomine eius causa velle cogeretur. **IN PANSÆ** locum]. ut pontifex minor creetur. 284. auctor rhetoricorum ad Herennium itidem locutus est lib. I. Augur damnatus de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat, nominauit. quam loquendi rationem

nem qui non intelligebant, pro, IN PANSÆ LOCVM, fecerunt, IS PANSÆ LOCVM, non modo contra veterem latine loquendi consuetudinem, verum etiam quàm in antiquis libris scriptum est.

280:

NOMINATIONEM] vt tu de eo referas. sic Cicero auguratum petens, à duobus auguribus nominatus erat, Pompeio & Hortensio. neque enim à pluribus licebat. Philippica 11. & de claris orat. APPVLEIVM vero] quasi Ciceronis auctoritate Appuleius magis, quàm Domitius, egeret, genere inferior, & patre natus minus nobili. CELEBRABITVR:] laudabitur à me, tibiq; commendabitur. quasi dicat: Sed hæc epistola Bibuli solum causa scripta est: neminem admisceo. DIMITTERE ex sinu,] ita loquimur de ijs hominibus, aut rebus, quæ nobis carissimæ sunt. ad Quintum fratrem lib. 11. 317. Iampridem istum tanto Cæsarem. mihi crede in sinu est, neque ego discingor. EX QVANTO POTEST EVA- DERE:] ex tanto viro, quantus iam est, facile potest euadere, qui vestras paucorum laudes assequatur. quasi & magnus vir esset Bibulus, nec tamen Ciceronis adhuc paucorumq; similibus laudibus par; sed qui, cum in via virtutis tantum processisset, eos aliquando affecuturus videretur.

EPISTOLA

Commentarius in lib. I.

EPISTOLA VII.

Nullis consulibus.

EQVITVR iudicium tuum;] volunt omnes boni idem, quod tu, remp. liberari: in eoq; te ducem sequuntur. MUNICIPEM Suesfanum] cum duæ sint Suesfæ, Arunca, & Pometia; vtram intelligit? Pometiam. nam Aruncam fuisse coloniam, non municipium, ex Velleio cognoscitur. METELLO imperatore] qui à Creta denicta Creticus est cognominatus, & cum Q. Marcio Varia consulatum gessit. Plutarchus in Pompeio. OCTAVVM principem] in quavis legione erant, ætas prima, triariorum; altera, principum; tertia, hastatorum; vltima, velitum: quæ, velitibus exceptis, diuidebantur singulæ in decem centurias: singulis autem centurijs primarij centuriones præerant: eaq; in triarijs ita appellabantur, primum pilum, secundum pilum, tertium pilum, & deinceps vsque ad decimum pilum; in principibus, primus princeps, secundus princeps, vsque ad decimum; in hastatis, primus hastatus, secundus hastatus, item vsque ad decimum. duces appellabantur, primi pili centurio, primi principis centurio, primi hastati centurio, & ita vsque ad decimum. velites vero in has triginta centurias pro rata parte distribuebantur. Nasennius igitur octavum principem, idest octauam centuriam principum,

pum, duxerat sub Metello Pio, Numidici filio. Polybius, Cæsar, Liuius, & alij.

EPISTOLA VIII.

Nullis consulibus.

VNGERER officio,] Affequi non possum, quæ in re tantam iacturam fecisset Brutus, aut quod accepisset tantum vulnus, ut hac tam exquisita consolatione indigeret. suspicarer aliquid de Porcia vxore, quam Nicolaus philosophus ex quadam epistola, quæ Bruti nomine circumferebatur, viuo adhuc marito mortem sibi consciuisse, colligebat; nisi & grauius Plutarchus illam Nicolai opinionem conuelleret, & ego alia haberem argumenta, quibus, hanc epistolam nullo modo ad Porciæ mortem referri posse, facile intelligo. nam, ut alia omittam, Brutus ipse infra ad Atticum scribens, Valerudinem, inquit, Porciæ meæ tibi curæ esse, non miror. Neque vero est, quod quisquam dicat, fieri posse, ut inuersus sit ordo epistolarum; utq; illa Bruti ad Atticum, quæ posterior legitur, ante hanc tamen scripta fuerit. etenim, cum hæc à Cicerone scripta est, nondum erat ab Octauio superatus Antonius. id vel ex eo intelligi potest, quod ad finem ita scribit: Nos te, tuumq; exercitum expectamus: sine quo, ut reliqua ex sententia succedant, vix satis liberi videmur fore. Nempe igitur adhuc in ambi-

E guo

Commentarius in lib. I.

quo res erat. at vero illam alteram, superato iam Antonio, scriptam fuisse, nemo ignorare potest; qui eam legerit. Quare, ut dixi, de Porciae morte non est cur possimus intelligere. Quid igitur? omnino sciri posse non arbitror: nisi, quidquid est, magnū aliquid sit, necesse est; cum & ei Cicero nihil in terris simile fuisse dicat, & in tota epistola multa ponat, quæ insigniter magnitudinem vulneris, à Bruto accepti, amplificent. quid autem fuerit, cum diligenter & accurate cogitauerim, reperire, verum ut fatear, non queo. **I N M E O** luctu,] in obitu Tulliolæ: quam cum illi carissimam esse constaret, susceptum ex amissa dolorē lenire literis præstantes viri voluerunt, Ser. Sulpicius, M. Brutus; Cæsar ipse, cum eo tempore in Hispania contra Pompeii liberos pugnaret. **I R S** remedii,] rationibus & argumentis ex philosophia depromptis. **V T E S T V,**] Quantus es tu, consuetudo amat. est igitur minus usitata locutio notanda.

281.

C V M rationes, tum auctoritas tua] hæc enim ad consolandum plurimum valent. itaque & Sulpicio per literas consolanti idem respondet lib. I I I I. fam. Me non oratio tua solum, sed etiam auctoritas consolatur. Notanda sunt quasi capita quædam consolationis. **O F F I C I O,** & naturæ] officio, quod immoderatus luctus turpis videretur, præsertim in me ipso, quem ætas, & dignitas, & res gestæ à muliebri mollitia deterrerent: Naturæ, quæ moriendi legem, communem omnibus, ita sanxisset, ut abrogari nunquam posset. **P O P V L O,** & scenæ] omnibus hominibus: quod omnia tua facta

eta æque manifesta sunt, ut ea, quæ histriones in
 scena, spectante populo, agunt. **FORTIORES**
 ceteri sumus,] exemplo tuo, qui tyrannum occi-
 didisti, ad fortitudinem excitati. **CUR** simile in
 terris nihil fuit] adhuc considero, ad quem hæc ver-
 ba referri possint, cum, ut ostendi, neque ad ma-
 trem possint, neque ad uxorem. **NE ID IP-**
SVM,] nam, ut scripsit in **IIII. Tusculana**, id ip-
 sum nihil dolere, immanitatis est in animo, stupor-
 is in corpore. **UT MODICE,**] doleamus.
VIX satis liberi] quasi solidam libertatem præter
 Brutum nemo spectaret, ne ex iis quidem, qui tum
 reip. causam contra M. Antonium in Italia tueban-
 tur, præsertim cum Octavium Cæsaris nomen in-
 citare contra libertatis auctores videretur. Plutar-
 chus etiam unum M. Brutum legitima reip. iura co-
 gitasse tradit. scripsit idem ad C. Cassium his ver-
 bis: Ut omnia, ut spero, prospere succedant, mul-
 tum interest te venire. exigua est enim spes reip.
 Et ad ipsum Brutum infra scribens, indicat, se non
 optime sperare de rep. ne hostibus quidem victis.
 286. **VETERI**] Antistio. 282: intelligit au-
 tem eas literas, quarum infra initium est, Et si datu-
 rus eram.

Commentarius in lib. I.

EPISTOLA IX.

Nullis consulibus.

COGNITA senatus auctoritate,]
occisis consulibus ad Mutinam, O-
Ctauiani potentiam senatus suspe-
ctam habere cœpit, presertim cum
is, vt alteri è consulibus sufficere-
tur, postulare. itaque Brutum è Græcia decreto
reuocauit, sed frustra. nam, inter Antonium, Lepi-
dum, Octauianum conspiratione contra remp. fa-
cta, trium virorum armis oppressa sunt omnia.
AUCTORITATE] non hic, vt alibi, senatus au-
ctoritas à senatusconsulto differt. qui enim simile
veri est, cum in aperto discrimine resp. versaretur,
Octauiani opibus post Antonii fugam immoderate
auctis, senatum in tanta re auctoritate fuisse con-
tentum? quod, vt ostendimus in libro de senatu,
voluntatem quidem senatus indicabat, infirmior ta-
men erat, quam senatusconsultum.

281.

FRANGEBANTVR] Non Octavianum desi-
gnat, qui ab initio belli optime sentire de rep. visus
est; nec in eum, Frangebantur, vlllo modo conuenit:
sed Antonii studiosos maxime intelligit. S O -
CERVM] nisi me coniectura fallit, Pansa socer
fuit Q. Fufius Calenus. coniecturam inde duco,
quòd eum video à Pansa consule sententiam pri-
mum rogari; qui tamen neque dum consul fuerat,
neque Ciceroni certe rebus gestis, & meritis in
remp.

remp. antecellebat . vt hoc ei deferre honoris , nisi propinquitate moueretur , Panfa non debuerit . Recitemus Ciceronis verba ex oratione x. in Antonium . Neccessitatem , inquit , mihi attulit paulo plura dicendi , sententia eius , qui rogatus est ante me . & infert proxime : Quæ est enim ista tua oratio Calene ? quæ mens ? qui nunquam post Cal. Ianuarias idem senseris , quod is , qui te sententiam primum rogat . Et in viii. in eundē , posteaquam Caleni consiliū de pace cum Antonio iungenda satis multis verbis exagitauit , subiungit hæc : Satis multa cum Fusio , ac sine odio omnia , nihil sine dolore . Credo autem , qui generi querelam moderate ferat , æquo animo laturum amici . quo in loco quin Caleni gener Panfa , qui consul erat , demonstratur , vix putauerim posse dubitari . conuenit enim , Generi querelam , cum huius epistolæ verbis , Vehemens & acer Panfa , cum in ceteros huius generis , tum maxime in socerum . GEREBA TVR ,] tum , cum senatus erat erectior . NON nulla in Hirtio .] Hirtius enim ante Panfam ad Mutinam peruenit . Panfæ aduentu duobus præliis confecta res est . ideo solum Hirtium nominat . VT IN secundis , fluxa ; vt in aduersis , bona .] huius belli fortuna neque secunda plane fuit , neque aduersa . nam , si secundas res cogitemus , in hoc minus felices fuimus , quod victoria nostri duces vsi non sunt , hostibusq; spatium ad instaurandum bellum dederunt : sin aduersas , hoc prospere successit , quod prælio vicinus . ergo est hoc , quamobrem lætemur , quod erat victrix resp. cæsis Antonii copiis , ipso expulso : illud cur doleamus , quod post victo-

E 3 riam

Commentarius in lib. I.

riam ita multa peccata à D. Bruto, vt quodam modo
 victoria exciderit è manibus. iisdem verbis de se
 ipso vsus est in epistola ad Atticum libro IIII. Ita
 sunt res nostræ, vt in secūdis fluxæ; vt in aduersis,
 bonæ. **BRUTI** deinde] Et sententia patet; &
 ita scriptum est in antiquis libris. miror tamen, cur
 istam culpam in D. Brutum nominatim Cicero con-
 tulerit, cur non potius in Octavianum, quem à
 Bruto, vt Cæsaris filium, non amari, probe no-
 uerat: cuius certe grauius, quàm D. Bruti, pec-
 catum illud fuit, quòd Antonium, ex Mutinen-
 si prælio fugientem, persecutus non est. habebat
 enim copias veteranorum militum firmissimas:
 at D. Brutus & tirones, & omnium rerum inopia,
 propter diuturnam obsidionem, pessime acceptos:
 quod ipse in quadam epistola, suam tarditatem in
 Antonio persequendo excusans, conqueritur. præ-
 terea ipse Cicero proximis verbis non vni Bruto id
 tribuit, sed inter duces communicat: ait enim: Per-
 territos, inermes, faucios non sunt nostri duces
 persecuti. videndum igitur, an glossa fuerit dictio,
 Bruti, ad illud, peccata, scripta ab homine imperi-
 to, qui, quod Bruti, Octauianiq; cōmune fuerat, id
 vnius Bruti proprium putarit. **LEVITATEM**
 eius,] etiam D. Brutus in quadam epistola homi-
 nem ventosissimum appellat. & infra 285. Lepidus
 inconstantior, Antonius impurior. & 286. **BO-**
NI,] bene sentientes, sed à robore infirmi, ob ve-
 teranorum infrequentiam. epist. fam. 158. **LI-**
TERIS,] ab vrbe missis. epist. fam. 159. **IN-**
TERPRETIBVS:] iis, qui mandata ferunt, & re-
 ferunt: vt illud in epistola Planci, fam. 150: Do o-
 peram,

peram, ut Lepidum ad huius rei societatem incitem. ut in hac re adiutoribus, interpretibusque fratre meo, & Laterense, & Furnio. Et in Verrem lib. vi. Hæc non occulte, non per amicos, atque interpretes, sed palam de loco superiore ageret pro imperio & potestate. SPAM CERTISSIMAM:] si peteret, certo adepturum. NECESSARIOS] ad propinquos & amicos refertur. De L. tamē Marcio Philippo accipiendum non crediderim; quem de rep. potius, quàm de Octavianī potentia, laborasse, demonstrant illa verba in Bruti ad Atticum epistola: Quid profunt Ciceroni, quæ de libertate patriæ, de dignitate, de morte, exilio, paupertate scripsit copiosissime? quanto magis illa calere videtur Philippus, qui priuigno minus tribuerit, quàm Cicero, qui alieno tribuit? et apud Suetonium legimus hæc de Octauio: Vrbe repetita, hæreditatem adiit, dubitante matre, vitrico veto Marcio Philippo consulari multum dissuadente. CONSILIORVM FONTES] cum dicerem, à quibusdam in eam spem Octavianū esse impulsū; qui armare illum contra Brutum & Cassium, hoc est, contra libertatem cuperent. EXTRAORDINARIO] ideo quia consulatum nemo inibat, nisi annum ætatis quadragesimum tertium absoluisset. extra ordinem quandoque iunioribus ea dignitas demandabatur. POTENTISSIMI] Hirtii enim & Pansæ victores exercitus solus occupauerat. AVCTOR] neque ad populum, neque in senatu. MILITVM deliciis,] cum milites, omīssa veteris disciplinæ seueritate, per summam indulgentiam à duce corrupti, facilius libidinem

Commentarius in lib. I.

bidinem illius secuturi, quàm imperium reip. videantur. **DELICIIIS** igitur, pernicioſa licentia, qua ſibi eorum animos imperator deuinxit. **IMPERATORIS INSOLENTIA.**] qui ex victoria ita inſolens eſt factus, ut conſulatum audeat poſtulare. **FUGIEBAM EX Italia,**] in Græciam proficiſcens. qua tota de re plenius in Philippica I. & epiſt. fam. 198: **VESTRORVM**] Bruti, & Caſſii: de quibus Phil. I. **CONSILIO,** & auctoritate] adoleſcētem enim, militibus inſtructum, conſilio, quo illa ætas indiget, iuui, & auctoritate publica contra Antoniū armaui. Plutarchus in Cic. **MAGIS,** quàm euentis rerum,] tyranno enim à te interfecto, libertas conſequi debuit: quod ſecus accidit: nondum enim reſp. ſui iuris eſt. **PRAESIDIIS**] Principiis, eſſe video in antiquis libris: quos ego libenter ſequi ſoleo. hic tamen teneo me pauliſper. nam etſi, principia, locum in caſtris fuiſſe, non ignoro: mihi tamen noue, nec ſatis ad exprimendam ſententiam accommodate dictum videtur. cur enim, In principiis veſtrorum caſtrorum, potius quàm, in veſtris caſtris? quibus in totis certe, hoc eſt, in vniuerſo Bruti exercitu, non in principiis, hoc eſt, in parte aliqua, ſpes erat poſita libertatis. præſidiis, vel vnus antiquus liber ſi haberet, probarem multo magis, quàm, principiis. eſſet aperta ſententia, eſſet vſitata locutio. **AB OCCIDENTE,**] in Hiſpania. videtur Sextum, Pompeii Magni filium, & Aſinium Polionem ſignificare. **ADOLESCENTIS:**] Octauiani. Sequitur ita aperta tranſlatio, vt indicanda non ſit, firmum, labefactant, moueatur. **QUANTVLVM** reliqui eſt?]
quaſi

epist. ad M. Brutum.

21

quasi dicat : Mea ipsius causa non nimis dolebo : cui
quantulum vitæ superest ? vos id potius iuvenes co-
gitate : quorum istuc refert maxime. 277.

EPISTOLA XI.

282:

Nullis consulibus.

E T I N Cæsare, & Antonio] fuit,
cum Cæsaris nomine Octavianum
acciperem : nunc aliter sentio . nam
neque de Octaviano rep. defenden-
te, neque de eodem oppugnante ac-
cipi potest. defensio nondum eius vlla fuerat, ne-
que fuit ante Mutinensem pugnam : oppugnatio
item nulla, nisi post Antonium ad Mutinam fuga-
tum. ergo de Octaviano, non est, ut possimus intel-
ligere . de Cæsare dictatore dictum potius videtur .
hic enim primus, post eum Antonius rep. oppu-
gnavit . Quod autem infertur, Si occasione potuif-
set occurrere ; id non eò refero, ut eius belli, quod
C. Cæsar contra communem libertatem gessit, bre-
uitate exclusum Antistium à nauanda reip. opera
existimem ; (non enim aut laboris, aut temporis pa-
rum in eo Cæsar consumpsit) verum, quia voluerit
quidem, sed ideo non potuerit, quia voluntatem mi-
nime subsecuta sit occasio. ideo enim occasione oc-
currere non potuit, quòd ea sese illi non obtulit .
non igitur ei tempus, non voluntas, sed res ipsa de-
fuit. I N A C H A I A] cui, ut opinor, præerat :

aut

Commentarius in lib. I.

aut certe in qua exercitum habebat : quod infra patet. CONGRESSVS] cum Dolabellæ in Syriam proficiscenti occurrisset. PARATISSIMI] ut qui etiam C. Trebonium per insidias occiderit. XX HS] non viginti sestertiorum millia, quod Bruto exercitus habenti minimū subsidium fuisset; sed vices sestertiorum, id est, ad nostratis pecuniæ rationem, scutatorum aureorum, quibus in singulis decem Iulii Romani numerantur, sexaginta millia. et sæpe occurrimus in has notas, quæ non ex aperta significatione, sed multiplici numero sunt exponendæ, ut XX vices potius, quàm viginti, XXX vices potius quàm triginta, & huiusmodi. EVNDVM] Romam. LEGATIONE] libera: quam senatus dabat. CONSULES] apparet, aut hanc epistolam ante mortem Hirtii & Pansæ scriptam esse, aut Brutum, cum scripsit, Mutinensis prælii nuncium nondum accepisse. DIGNITATEM] perfunditurus] quanto maior tua dignitas futura est. sic Terentius, opinor in Adelphis: Functus est officium probi adolescentis. duriuscule tamen dictum, Perfunditurus dignitatem, pro consecuturus dignitatem. nec, perfungi, video quo modo hoc significare possit; nec usquam à veteribus ad hanc sententiam usurpatur. malim, non ita magna literarum mutatione, Dignitatem perfruiturus. quo participio & Cicero ipse usus est. et, fruor, Plautus cū quarto casu usus est. TVIS LAVDIBVS,] si tu eum de optimo in remp. studio laudaveris. INDVLGENTIA] tua in illum facilitate: si gratificaberis illi quacunque re poteris.

EPISTOLA

EPISTOLA XI.

283.

Nullis consulibus .

MESSALLAE] Bruti amicissimo ,
 qui deinde apud Augustum opibus
 & gratia floruit . de hoc 284. & Dio
 lib. XLIX. CORVINO] Du-
 bium non est, hunc originem duce-
 re à Valerio illo, cui à Coruo, qui ei pugnanti opem
 tulit, Corui cognomen est inditum . qui si Coruus
 dictus est, vt veteres tum lapides, tum nummi te-
 stantur; quod à Carolo Sigonio, viro doctissimo,
 & in examinanda antiquitate diligentissimo, no-
 tatum est: videtur & hic Coruus potius, quàm Cor-
 uinus, esse nominandus. quanquam non nihil in du-
 bium me reuocat veterum librorum consensus; in qui-
 bus esse video, Coruino: & quod Manilius poeta,
 qui Augusti temporibus vixit, Coruinum, non Cor-
 uum, nominat. MATRIS tuæ] quæ socrus
 erat Lepidi. 283: CEDERE,] non enim licuit,
 cū Lepidum hostē iudicarem, eius liberos excipe-
 re. omnes enim eadem lege tenentur. SATIS-
 FACTVRVM] facile meam causam probaturum;
 vt meam excusationem & satisfactionem acciperes.
 HONORIBVS AMPLISSIMIS] vt etiam illi
 statua in Rostris erecta sit. 286: DE VI da-
 mnatus esset;] Perduelles, hoc est, ii, qui contra
 remp. arma suscepissent, de duobus alterum effuge-
 re non poterant, vt aut, si pergerent insanire, armis
 petiti

Commentarius in lib. I.

petiti debitas patriæ poenas exoluerent; aut, si se intra diem præfinitam ad sanitatem recepissent, iudicio de ui omnino damnarentur. E A N D E M calamitatem subirent] quanto magis, cum eorum pater arma non posuerit, & in furore perseuerauerit, neque intra tempus à senatu constitutum ad sanitatem redierit. C O N S I L I O] in bello, exercitu eius resp. indigebat; victis hostibus, consilio, ut urbanæ res componerentur. simile illud est in epistola ad C. Cæsium: Te in Italiam uenire cum exercitu, persuasum erat ciuitati: ut, si hæc ex sententia confecta essent, consilio, atque auctoritate tua; sin quid forte titubatum esset, ut sit in bello, exercitu tuo niteremur. et ad ipsum Brutum infra 284: & 287.

283:

E T T E] hoc aut uidetur abundare, cum iam dixerit, Tecum; aut ita corrigendum, vt legas, esse; & illud, esse, quod postea sequitur, tollas.

EPISTOLA XII.

Nullis consulibus.

D E M. L E P I D O uereri] de industria, uereri, dixit potius, quam timere: ut aliquid tamen se de Lepido sperare significet. S O L I C I T U D I N E] de pueris: quos Brutus & immerentes, & sororis suæ filios, affici pœna, inique ferebat. S T O M A C H O,] in patrem Lepidum. A C O N S U L A R I

284.

A CONSULARI, tali viro] vel, inquit, conjunctionis nostræ, uel reip. causa impetrare hoc à te debeo. vterque enim ita de illa meriti sumus, ut hoc potissimum nomine gratificari alter alteri debeat.

EPISTOLA XIII.

ONDVS] cum grauissimis de rebus scriptæ sint omnes. EXTRVS] non dicit, conuiijs male acceptos tabellarios, qui tuas literas attulerat, dimisi, sed, propere tabellarios cum literis ad Ciceronem misi. MEA summa contentione] cur, Summa contentione? nō, in alterum annum, etiam nemine contendente, produci ea necesse erat; cum, ut supra satis copiose ostendimus, ea qui habere posset, magistratus nullus esset? forte (tale enim aliquid est cogitandum) habuisset ea prætor; forte; pontifex maximus, pene dixi. sed, hoc fieri non potuisse, in mentem venit: cum, qui pontifex maximus erat, M. Lepidus, is in vrbe non esset. IN ALTERVM annum] vt Cicerone filius adesse posset. QV ANQV AM] quamquam ex literis meis cognoscere potuit, non esse, cur petitionis suæ causa rediret, cum in alterum annū comitia sint reiecta. 279. DOMITII, Catonis, Lentuli, Bibulorum:] qui erant in castris Bruti, & in collegium pontificum minorum cooptari cupiebant, neque tamen ad petitionem mature satis venire poterāt: ideo, vt præsentibus petere possent, in alterum

rum annū comitia protruserat. De Domitio & Catone ante diximus. Lentulū non opinor eius Lētuli filiū fuisse, qui Spinther dictus est, & consul Ciceronem ab exilio reuocauit. nam is hoc tempore Asiā prouinciam regebat, vt est ex ipsius epistola satis apertum. fam. 190. itaque priuatus esse in castris Bruti non poterat. De Bibulis quoque supra 280: **S** **V** **S** **C** **E** **P** **T** **V** **S**,] genitus. vnde suscipere liberos ex aliqua, pro gignere. **L** **E** **P** **I** **D** **I**,] quia se cum Antonio coniunxerat. **O** **P** **T** **I** **M** **V** **S**,] optime in rep. animatus. vt ad mentem potius, quā ad vires, referatur. **I** **N** **F** **E** **C** **T** **I** **P** **A** **R** **T** **I** **B** **V** **S**,] quod alii cum aliis sentiant: quod eos vitium, quasi labes aliqua, inficit, atque contaminat. **N** **O** **N** **D** **V** **M** **E** **R** **A** **T**.] &c. non enim scripsisses Ciceronem meū à te discessurum.

284:

C **V** **M** **P** **L** **A** **N** **C** **O** **N** **I** **U** **N** **C** **T** **U** **M**] Plancus tamen paulo post, cum Antonio societate inita, reipublicæ causam deseruit. **I** **D** **I** **B** **V** **S** **M** **A** **R** **T** **I** **I** **S**:] quodie Cæsarem in curia Pompeia occisum ita notum est, vt superuacanea significatio sit.

EPISTOLA XIII.

S **V** **B** **T** **I** **L** **I** **V** **S**] subtilitas in scriptis est, non tenuitas, & humilitas, sed accuratus quidam ordo, nihil vt prætermittatur. **E** **L** **O** **Q** **V** **E** **N** **T** **I** **A**:] fuit orator Messalla suæ ætatis præstantissimus. Plinius, & alii. **O** **F** **F** **I** **C** **I** **O**:] in rep. **S** **E** **Q** **V** **E** **B** **A** **T** **V** **R**] cum ad causam reip.

reip. defendendam proficisceretur, in quo summam laudem videbat esse constitutam. QVANDAM EPISTOLAM:] eam, cuius initium est, Quanta sim lætitia affectus, 277.

285.

VTRVNQVE] quod & honores Octaviano extraordinarios decreuisset, & in Lepidum Lepidum; liberos nimis grauem pœnam statuisset. quam, quod ad animaduersionem attinet, communiter etiam accipi potest de sententiis, quas contra malos ciues dixit. NEQVE solum vt Solonis dictum vsurpem,] possem me iudicio Solonis, sapientissimi viri, aduersus reprehensionem tuam defendere; qui præmio, & pœna contineri remp. dixit: sed ego non hoc solum faciam, vt meum factum Solonis auctoritate excussem: causam etiam adiungam consilii mei; vt ostendam, cum & de præmio, & de pœna sententias dixi, quid spectauerim.

PRAETERMISSVM] satellitem tyranni M. Antonium, sæpe queritur, simul cum tyranno interfectum non esse. Vellem, inquit in epistola ad Trebonium, me ad illas epulas inuitasies: reliquiarum nihil haberemus. INCONSTANTIOR,] Lepidus, qui modo libertatis, modo regni cupidus uideretur. etiam 281: leuitatem illi ascribit. et epist. fam. 172. NIMIS ACRES.] cum omnes acceptam à uobis libertatem retinere uellemus; uos autem libertatis auctores (tacite Cassii & Bruti discesum ex Italia reprehendit) urbem uestram, Antoni armis oppressam, defereretur; qui etiam, Italiæ sua uobis studia profitenti, remisistis.

M H I

Commentarius in lib. I.

285:

MIHI QVO QVE IPSI] indicat se non fuisse discessurum, nisi Brutus & Cassius, quos maxime subsidium ferre oppressæ reip. oportuerat, ante discessissent et duplicem affert pro se ipso defensionem, tum quòd ipsorum liberatorum exemplo discesserit, tum quòd propere tamen redierit, qui discessum à reip. periculis ferre non posset.

ETESIARVM diebus auster] quasi discessum meum dii non probarent, qui etesiarum diebus austrum spirare præter consuetudinem uoluerint. etesiae autem in orientem nauigantibus secundi sunt, auster in occidentem: itaque Ciceroni Græciam petenti prosperi etesiae, contrarius auster. TEVIDI] Velia: 282. & Philippica I. 154: SAPIENTIS.] Stoici, quorum sectam Brutus, ab auunculo suo M. Catone institutus, sequebatur, fugere negabant esse sapientis: quem nulla re perturbari, nihil timere affirmabant: ita sequebatur, ut nec fugeret: timet enim, qui fugit. ACERVICIBVS] cum Antonius, Macedonicis legionibus instructus, bonis iratus urbem peteret, Octavianus priuato consilio se opposuit. epist. fam. 171. & Philippica III. IIII. V. HONORIFICVM,] placeret, Nimis honorificum.

286.

PHILIPPVS] L. Marcius Philippus, qui consulatum gessit cum Marcellino, Octavianus uitricus. 291. CELERITATEM] magistratus, ut celerius posset petere, quàm leges permetterent. id autem Ser. Sulpicius decreuit. sed, cum ille decreuisset, ut Octavianus uerbi gratia decem annis celerius

celerius , quàm per leges liceret , petere posset ;
 Isaurici filius Sernilius decreuit , vt etiam aliquanto
 celerius . quod autem Sernius decreuit , opinor hoc
 est , vt tanquam quæstorius petere posset Octavius :
 quod Sernilius , vt tanquam prætorius . 278: REPE
 RIMVR] non omnino displiceret , reperiuntur ; vt
 est in antiquis libris . potest enim subaudiri , homi-
 nes . L A R E N T I A E] quæ populo Romano agros ,
 Turacem , Semurium , Lincernum , & Solinium reli-
 quit : ex quo est annuis parentationibus honorata .
 Varro , Ouidius , Macrobius lib. i. Sat. P O N-
 T I F I C E S] minores . I N V E L A B R O] hic vi-
 detur de secunda potius Larentia , quàm de priore ,
 accipiendum . vide Plutarchum in Romulo .
 S E M P I T E R N A M memoriam] vbi sunt , qui se
 libros impresos sine manuscptorum ope facile pu-
 tant posse corrigere ? hæc , hæc nimirum temeritas
 antiquorum scripta maculis innumerabilibus inqui-
 nauit . neque vero dum repressum est hoc malum ,
 sed in dies , vt video , serpit magis . id adeo iis libris ,
 qui quotidie typographorum quorundam ex offici-
 nis prodeunt , legendis intelligo . Hic in duabus vo-
 cibus , Sempiternam memoriam , me quoque ha-
 stenus , vt ingenue confitear , cum ceteris , *καὶ
 ἄλλοις μετέτοις* . nec dubitavi , quin ita recte le-
 geretur . sensu satis aperto . nunc , à Bessarionis li-
 bro dictionem , memoriam , cum viderem abes-
 se ; omissam primum incuria librarii sum opina-
 tus ; deinde , cum accuratius animum intendis-
 sem , agnoui veritatem , & , memoriam , abundare ,
 prorsus iudicavi . quod à nemine fuerat animaduer-
 sum . et est pulcherrima sententia . ideo , inquit , de-
 creui ,

F creui,

Commentarius in lib. I.

creui, ut in fastis ad eum diem, quo victus esset ad Mutinam Antonius, Bruti nomen ascriberetur; quia notam esse in fastis volebam, quæ victoriam illam futuris etiam gentibus testaretur. notam enim hic pro signo, ac monumento, quodam accipio. quod quibus occultum fuit, ii, memoriam, de suo intruserunt; vt esset, notam memoriam. confirmat igitur nostram correctionem primum libri manuscripti auctoritas, deinde sententia; quam ego in hac emendandi ratione maxime soleo spectare; postremo ipsemet Cicero, qui eadem de re, paulo post, iisdem fere verbis usus est. infert enim: Extare volebam in crudelissimos hostes monumenta odii publici sempiterna. A QUILAM etiam.] vnum ex percussoribus Cæsaris, qui perierat in prælio Mutinensi. epist. fam. 166. APERIENDUM non est,] quid significat? hoc opinor; ideo se id sensisse, non tam vt pro beneficio gratiam referret, quàm vt Octavianus, ouationis honore illectus, in urbem rediret, statimq; , vt mos erat, imperium deponeret: itaq; eius exercitus ad alium transferrentur: quæ fuisset reip. summa cautio. timendum enim erat, id quod euenit, ne Octavianus, cum exercitus in sua potestate haberet, ad persequendam patris mortem animum conuerteret. hoc est, vt opinor, in quo se Cicero prouidum fuisse significat. Hoc ipsum nimium] aperire nō lebam, cur ita esset; aperuisse tamen nimis videor; cum dixi, ne magis videar prouidus fuisse, quàm gratus. quare hac de re verbum ne addamus. transeamus ad alia. HONORE] non est hæc dictio Bellarionis in libro: et potuit esse glossa.

THEMISTO-

286:

THEMISTOCLIS] qui prodicionis est damnatus, eiusq; bona publicata. Plutarchus, & Aemilius Probus. IUDICIO] de vi. 283. QVISQVAM] ex iis, quos ego hostes iudicandos censui. SI VICISSET] ad Murinam. loquitur enim de M. Antonii secta.

287.

SORORIS tuæ filii] Lepidi filii: quos, cum pater Lepidus hostis esset iudicatus, bonisq; omnibus exutus, ad inopiam redactos necessariis rebus sustentabat.

EPISTOLA XV.

Nullis consulibus.

EREP.] ab eo contra M. Antonium defensa. CONDI-

DNIS] pudet eò nos redactos conditionis, ac fortunæ, ut commendandos Octavio putes. Vel expone,

conditionis tuæ, ac fortunæ, qui homo consularis, tantis rebus gestis, nunc cum isto puero tam suppliciter, tam demisse agas. NON perniciosior?] si precario habeatur.

QVID pro quoque timendum] nam neque est, cur de nobis timidus aut sollicitus sis; cum ipsi nihil timeamus, & ita animati simus, ut honestam mortem turpi vitæ anteponamus: neque hoc ab Octavio petendum est, ut nos velit esse saluos: nimium enim illi tribuis.

287:

SI ME carum habes, vis Romæ videri;] ideo quia

F 2 me

Commentarius in lib. I.

me carum habes, vis Romæ videri amicus Octa-
uius? quoniam quidem, ut ibi esse possem, (hoc per-
tinet ad illud, si me carum habes) commendandum
illi puero me putasti. C V I Q V I D agis gratias,]
si optime sentit de republica; quod tu existimare
videris, cum illi gratias agis: cur eum rogas de sa-
lute bonorum ciuium, hoc est nostra? aut igitur
gratiæ non sunt agenda, si rogandus est: aut, si a-
guntur, rogandus certe non est. V I N D I C I
quidem &c.] si Octavius vindex est, ut tu iudicas,
& ultor dominationis Antonii, non, ut ego vereor,
vicarius: absurde facis ò Cicero, qui ei remp. defen-
denti supplices pro iis, qui optime de rep. meriti
sunt. amicis enim, & earundem partium studiosis
non supplicamus. non enim opus est. In hoc loco,
video quibusdā in libris impressum esse, pro, ecquis
supplicat, sed quis supplicat, ascripta asterisci nota,
quæ mendum significet. nostri libri veram germa-
namq; Ciceronis scripturam referunt, distinctio-
ne tantum à mendii suspitione vindicati. quod enim
pro, & quis supplicat, fecimus, ecquis supplicat;
in eo mutatio nulla est. fuit enim hic multis in lo-
cis in impressis libris error, ut, et quis, pro, ecquis,
legeretur. quod vitium vbique fere minimo nego-
tio sanauimus. I M B E C I L L I T A S, & despe-
ratio] puto illud maxime tempus designari, cum
Pompeius eiectus est ex Italia. quo tempore boni
ciues si vtrunque reliquissent, ac solam remp. respe-
xissent: tum certe, vel pudore, vel vi, vterque tum
dux, tum exercitus discessisset ab armis. sed conti-
git, ut alii alterum metuentes ad alterum confuge-
rent; alii ignauia, ac desperatione remp. relinque-
rent.

rent. quo facto Cæsar in regni cupiditatem est impulsus. quod idem & Pompeius cogitabat; ut sæpe queritur Cicero.

288.

TANTORVM scelerum] tyrannidis Antonianæ. QUID enim neget] cum sit de præteritis commemoratio; negaret, probarem magis: idq; conueniret cum insequenti verbo, videret, & cum antecedentibus proximis, potuimus, vellemus. HIC ipse puer,] non modo Antonius, sed Octavius ipse, eius, quem occidimus, filius, summæ beneficii loco ducet, si, nobis permittentibus, regiam potestatem obtineat. itaque nobis esset illo domino perhonorifica seruiendi conditio: verum non de seruiendi conditione agimus: ipsam seruitutem, quæcunque sit, odimus, ac detestamur. QVOTIAM vivere] in Ciceronem, cum stomacho, qui pluris vitam, & pecunias, & honores faceret, quam libertatem. SI MORTVO,] si, illo occiso, alteri seruituri eramus.

288:

HEREDI eius, quem occidi,] Octavio, Cæsaris heredi, & adoptiuo filio. DIMITTIMVS] abicimus: in ea vita, inquit, in qua neque dignitas, neque libertas est, salus esse nulla potest. QVI tyranni nomen asciuit sibi,] Octavius enim Cæsaris nomen assumpsit; cum testamento & filius adoptatus esset, & institutus ex dodrante heres.

289.

NIMIVM magnam mercedem statuis] summam potestatem illi tribuis: quæ merces est earum rerum, quas contra Antonium gessit, certe nimis

F 3

magna.

Commentarius in lib. I.

magna. ILLUD malum] prioris Cæsaris tyrannidem. HOMINES metuant,] timor facit, ut quibusdam plus potestatis, quam respublica patitur, largiamur. sed iidem meminisse deberemus, hoc ipso timore nostro factum esse, ut Antonius ad tantam potentiam peruenerit. ista enim imbecillitas animi, & desperatio, Antonio persuasit, ut interfecti Cæsaris locum occupare conaretur. DE CAESARE vero] quorsum de Cæsare, cum de Antonio loquatur? Cum, inquit, vidisset Antonius ex metu & languore nostro Cæsarem regnandi occasionem arripuisse, eius exemplum secutus est. verum, quod ad Cæsarem attinet, transactum est: occidimus illum: nunc, ne idem possit Octavius, cauendum est. NON modo non supplicem] posterius, non, in Bessarionis libro non est: et potest subaudiri. quo loquendi genere usum saepe esse Cicronem, ostendimus in scholiis, quæ in familiares epistolas adolescentuli edidimus. VIRTUS aliena] nostra scilicet, qui tyrannum occidimus: quorum exemplo fortiores esse, & vitam minus aliquanto, quam libertatem, diligere debebatis. PIETAS mea] erga patriam: quæ me ad præclarum illud facinus excitauit: cui pietati debitum præmium esse perfolutum exillimabo, si modo, quod tum sensi, idem in reliqua vita sensero.

289:

NON succumbam succumbentibus,] vos non imitabor, iugum seruitutis sponte recipientes. NEC vincar ab iis] vinceret enim à vobis, si vestra

stra imbecillitas me commoueret, & de mea veteri sententia deduceret. **VINCI** volunt] quia sponte succumbunt. **GAVDEBIMVS** omnes] etiam ii, qui succumbunt. hic ostendit Ciceronem optime sentire de republica, cuius secunda fortuna lætaturus sit, sed dulcedini succumbere. **NEV DIFFIDAS**] etenim, ob desperationem, etiam ante rempublicam perdiderrant: vt in hac ipsa epistola, 287: **CONSUL**] in opprimenda coniuratione Catilinæ. **CONSVLARI S**] in Antonio persequendo. **QVIA** ille consul] quia consularis ille tuus præclarissime administratus postulat, vt talem te consularem præstes. **DIREXIT**] si pueris hæc scriberem, essem in ostendis translationum luminibus diligentior, vt hic in duobus verbis, & translatis, & antithetis, Flexerit, Dixerit. sed hæc ipsa se ostendunt. nostrum autem consilium id fuit, quoniam pueris simul & viris satisfacere non possem, viris vt malletm. **IUDICI I** ratio] vbi enim iudicium apparet, ibi laus recte agentem sequitur. si quis autem casu potius, quàm iudicio, recte agit, id amplum, vereq; laudabile nec habetur, nec est. porro, iudicium ibi esse constat, ubi factis facta congruunt, perpetuamq; in recte agendo æquabilitatem & constantiam tuemur.

Commentarius in lib. I.

EPISTOLA XVI.

290.

Nullis consulibus.

DE S V I S actis] pro republica contra Antonium : de quibus laudari voluisset : ut etiam de extincta coniuratione Catilinæ, scripsit ad Pompeium, se mirari, quod nihil significasset. epist. fam. 63. **Q** V I D dicam, imperite &c.] significat, & stultitiæ Ciceronem accusandum, & ambitionis : cum tamen in utroque videatur eum excusare. sed imperitum in eo significat, quod plus Octavio tribuerit, quam è rep. esset : ambitiosum, quod, modo habeat à quibus colatur, ac laudetur, servitutem non recusat : ita ob stultitiam & ambitionem Octavium Antonianæ dominationis vicarium constituit. **Q** V I valentissimum &c.] in quo certe ambitio esse non potuit : sed fuit studium constantissimum, & singularis in patriam pietas, qua permotus valentissimum Antonium suscipere non dubitavit inimicum. **P** V E R I] Octavii. **I** N D V L G E N T I A E] usque eò indulget Cicero Octavio, ut maledicat Cæsari. **M** A L E D I C T I S] in Cæsarem. mirari autem satis non possum, Ciceronem Cæsaris necem obiecisse Cæsari. et id tamen Bruti verba declarant. **P** L V R E S occidit vno] crimini dat Cæsari, & sicarium appellat, quia Cæsarem occiderit. at, si hominem occidere,

occidere, crimen est: quanto grauius ipse peccauit, qui consul non vnum, sed quinque occidit, Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, Ceparium. **O B I I C I A T** Cascæ] cur Cascæ potius, quàm ceteris coniuratis? forte, quia gratificari vellet Octauius, potissimum in Cascam incenso, qui primus Cæsari vulnus inflixit, à Cimbro impedito. Suetonius, Plutarchus. **I M I T A T V R** in Casca Bestiam.] ita reprehendit Cascam ob pulcherrimum factum, vt Bestia Ciceronem ob ea, quæ in consulatione gesserat, reprehendere solebat. et vt tunc iniquus in Ciceronem Bestia, sic nunc in Cascam Cicerone. Casca autem hic è gente Seruilia fuerat, vnus è percussoribus Cæsaris. fuerunt enim in illa coniuratione duo Seruili Cascæ, duo Bruti, tres Cæsii, C. Trebonius, Cn. Domitius, L. Tullius Cimber, Q. Ligarius, Cornelius Cinna, Labeo, P. Turullius, P. Cornelius Lentulus, Cæcilius & Bucolianus fratres, Rubius rex, M. Spurius, (quanquam, Spurius, mendosum est: non enim duo prænomena simul esse possunt) Ser. Galba, Sextius Naso, Pontius Aquila, Minutius Basillus; & alii, quorum nomina in iis libris, qui ad nostram ætatem peruenerunt, non extant: quorum nemo, præter Cn. Domitium, naturali morte periit. **I D V S** Martias] quo die Cæsarem occidimus. **N O N A S** Decembris] quo die de coniuratis in carcere supplicium est sumptum. **E O M E L I O R E** conditione] minus turpiter nos vituperabit de Cæsaris nece, quàm illum Calpurnius Bestia & P. Clodius de coniuratorum supplicio reprehendere soliti sunt? hic est Bestia, qui tribunus pl. Ciceronem extremo consulationis

Commentarius in lib. I.

latus die concionis habendæ potestate priuauit; si Plutarcho credas. sed ego maiorem ipsi Ciceroni si dem habeo: qui sibi concionaturo non L. Calpurnium Bestiam, sed Q. Metellum Nepotem ait obstitisse. vide epist. II. lib. V. fam. S V C C E S S I O] quæ laus Ciceronis est, sustinuisse Antonium; si patitur eius locum ab Octauio posci? A V C T O R extitit] extraordinariis enim honoribus Octauio decernendis cupiditatem illius & licentiam irritauit. N O N dominationem, non] hoc loquendi genere veteres esse vsos, cum aliquid paulo studiosius affirmarent, ostendimus in commentariis ad Atticū lib. IX. 165. R E M ipsam] seruitutē. T R I V M P H V S] ouatio, quam Octauio, quia Mutinensi proelio Antonium uicisset, Cicero decreuit.

290:

F O R T V N A M] & conditionem turpem: ut illud in superiore proxima eiusdem Bruti epistola: Pudet conditionis ac fortunæ. C V I V S nomen suscepit] cuius nomen his factis sibi comparauit. potest enim & turpissimus, & omnium miserrimus iure dici. C O N S V L A R I S hoc,] eius, qui summos habuit magistratus. C I C E R O N I S] eius, qui maximas res pro patria gessit, artiumq; nobilissimarum cognitione excellit. et est vis in nomine, ut in epistola Sulpicii: Noli te obliuisci Ciceronem esse. hic multum discrepant ueteres libri à nostris. habent enim: Pudet concupiscere fortunam, cuius nomen suscepit consularis, ut Ciceronis est. quos si sequimur, ita exponemus. Pudor ab ea fortuna consularis hominis concupiscenda, cuius nomen suscepit, quemuis detertere debet.

ca,

ea, inquam, fortuna, quæ Ciceronis est. uidebitur
omnino paulo durius: sed nec ubique dictio Bruti
mollis est. TIBI necesse est molesta esse]
cum uideas te quoque in Cicerone notari, qui nul-
lam reip. partem suscipias, sed communis causæ tan-
quam indormias. quanquam ego te non reprehen-
do: tua enim alia causa est. nam cum antea semper
à rep. abstinuisti, tum uero hoc tempore ætas, mo-
res, liberi legnem efficiunt. reprehendo autem Ci-
ceronem, quia, quod ab adolescentia præclarissime
fecit, ut in patria iuuanda totus esset; id nunc, ex-
trema fere ætate, turpiter omittit. DESPE-
RATAM] excusat Atticum, in eodem errore cum
Cicerone uersantem. non parcat autem Ciceroni;
quia, cum non idem, quod Atticus, uitæ genus se-
cutus esset, facere idem, quod Atticus, cum excusa-
tione non poterat. PERSPEXI] ex iis, quæ mihi
Flavius, sibi à se responsa, narrauit, cum negasti te
principem esse uelle priuati ærarii Cæsaris interfe-
ctoribus constituendi. hac tota de re Nepos in Atti-
ci uita. SALUIDENVM,] Q. Saluidenum Rufum,
Octauii studiosissimum. Dio, Suetonius, Appianus;
RELIQUIAS BELLI ciuiliis.] ob eam causam,
inquires, Cicero ornat Octauium, quia timet etiam
nunc ab Antonio. at illi timendum ab Octauio ma-
gis esset, qui & exercitibus ualeat, & propter æta-
tem facile potest ad temeritatem impelli, quàm ab
Antonio, qui iam profligatus uoluntatem potius ad
nocendum, quàm uires, habebit. AMPLI-
TUDINEM] summam potentiam, cum uictores
exercitus in eius manu sint. IDIPLUM] re-
gnum, & summam unius potestatem. ULTIMA]
extrema

Commentarius in lib. I.

extrema, & maxima. REFERAT omnia] quæcunque habet, Ciceroni omnia referat accepta.

291.

DE dignitate,] hæc omnia scripsit, ut patriæ libertas omnibus rebus anteponeretur. scripsit autem maxime in quæstionibus Tusculanis. et, DE DIGNITATE, in quo sita sit uera dignitas. DE morte] contemnenda: cum tamen re ipsa aliter ostendat, cui mors, exilium, & paupertas ultima in malis uidentur esse. nam, nisi ita esset, non id ageret, ut propitium haberet Octauium. PRIVIGNO] Octauio. eius enim matrem Aciam, post obitum prioris uiri, uxorem duxerat Philippus. GLORIANDO] cum gloriaretur, plus beneficii à se in remp. esse collatum, quam ab iis, qui Cæsarem occiderant: quoniam illi quasi radicem tyrannidis Antonium reliquissent, ipse Antonii bellum rogatus sustinisset, atque oppressisset. 290. DOLORIS nostros] quos insectari & augere non deberet: cum satis ex eo doloris sit, quòd, occiso tyranno, remp. tamen liberatam non uidemus. QUID enim nostra &c.] uide supra in hac ipsa epistola eandem sententiam aliis uerbis expressam, 290. DVBIA] non ita uictum esse Antonium, ut ab eo nihil timere possit respublica. VTScribis,] fuit inter Atticum & M. Antonium amicitia, & quidem summa: Atticumq; uictis in Italiæ reip. partibus, de proscriptorum numero Antonius eximit. NON stomacharis,] ut ego. ideo autem non stomacharis, quia Ciceronis amantissimus es. quanquam ego quoque eiusdem amantissimus sum. persuade enim tibi, de ueteri meo erga illum

illum amore nihil esse detractū, de iudicio multum. itaque & stomachor, nec tamen minus amo. Vel, Nunc stomacharis, ut est in antiquis libris. dicer enim hoc: Dolet mihi, quod tu nunc stomacharis ob ea, quæ de amicissimo tuo Cicerone scripsi.

DE VOLUNTATE] sumamus hic quiddam à philosophis, ut sententia pateat illustrius. Amor in uoluntate est, opiniones in mente. uelle, nolle, in nostra potestate est: opinari, non est. quale enim quidque uidetur, talem de illo necesse est opinionem habeamus. ergo, cum uoluntas mea propria sit, iudicium non sit: laudandus uideor, qui, quod possum, & quod in me est, facio, ut Ciceronem amem; excusandus, qui de eo non optime iudicem; cum id à me necessitas quædam, & quasi mentis imperium exprimat. LARGITER] hoc aduerbium apud ueteres quandoque uim nominis habuit: itaque dixit Plancus, largiter acerbitatis, pro, multum acerbitatis, in concione, quam Peditanus recitat. et Plautus in Truculento, largiter uini: in Rudente, largiter argenti, largiter mercedis. CONDITIONES] Atticæ conditiones uocat, quia pertinebant ad Atticam Attici filiam: de qua, ut opinor, in matrimonium collocanda quiddam Atticus scripserat. DENIQUE] extremum hoc est, quod ad tuas literas respondeam. SORORES] ipsius Bruti; altera uxor M. Lepidi, altera C. Calsii. HOMINEM] nescio quem, literis ab Attico & à Bruti sororibus commendatum.

EPISTOLA VLTIMA,

291:

E Q V E id arbitrarer dubitare] i-
demq; arbitrarer sentire tuos neces-
sarios. M A T R E T V A] Cato
nis Uticensis sorore uterina. nam,
si fuisset ex eodem patre, non Ser-
uilia, sed Porcia fuisset, cum fœminæ eius gentis
nomine appellarentur, qua ex gente earum patres
essent. C A S C A, & L A B E O] duo ex percussio-
ribus Cæsaris. Plutarchus. S C A P T I V S] duos
Scaptios familiares Brutus habuit. 82 : 82. F V-
G I E N T E M hostem] Antonium ad Mutinam pro-
fligatum. I M P E R A T O R] M. Aemilius Le-
pidus. V O B I S affinibus] Bruto, & Cassio.
nam ex duabus Bruti sororibus alteram Cassius, al-
teram Lepidus in matrimonio habebat. Q V I D
dicam, in tanto &c.] Adderem hoc, In tanto sena-
tus populiq; consensu, nisi uiderem addi non uere
posse, cum tantum resideat intra muros mali, mul-
tis Antonio fauentibus, multis etiam Octauium
contra Cæsaris percussores incitantibus.

292.

F A I S I honoris] consulatus. 281 : & Plancus
in epistola. M E A promissione] propter ea,
quæ de illo reip. promiseram. operam enim dedi,
ne promissile temere uiderer. E x centesima]
ut de centum nummis unus tribuatur singulis men-
sibus. I M P V D E N T I censu] in hoc enim im-
pudentes

prudentes sunt locupletes, quòd multo minus sol-
 uunt, quàm deberent. P R A E M I I S] non sti-
 pendijs, sed præmiis ante uictoriam promissis: in
 quæ haud paulo plus pecuniæ, quàm in stipendia,
 erogabatur. O R N A T V S] instructus pecu-
 nia. et sane ad cogendas pecunias aptior erat Cas-
 sius, qui etiam auaritiæ nomine male audit. Plu-
 tarchus in Bruto, & epist. fam. 120. D V M scri-
 beres] dum eos mihi commendares. consulebam
 illis iam antea diligenter. 287: I N T E G R A M
 tibi causam reseruant.] uideo fieri posse, ut tu eos
 è numero hostium eximas. nam si te absente bellum
 in Italia contra improbos ciues susceptum confice-
 retur; prodesse illis nihil posses. cum uero bellum
 ducatur; satis mature poteris cum exercitu tuo in
 Italiam uenire, & his malis unus ipse finem impo-
 nere. quo beneficio affecta respublica nihil tibi pe-
 tenti denegabit. itaque ipsa tempora integram tibi
 causam puerorum reseruant, ut possis illis consu-
 lere. exitus enim huius belli in aduentum tuum dif-
 feretur. C V M diuinare &c.] feci eorum causa,
 quæ potui, magis quia te ipsum diligo, quàm quia
 fore putarem, ut tuo exercitusq; tui auxilio egere-
 mus. præter amicitiam nostram nihil spectauit.
 A P R I N C I P I O ita causam egi] cum de Lepi-
 do, eiusq; filiis ageretur, distingui filiorum causam
 à patris causa volebam.

PAULI

[Faint, mostly illegible handwritten text in a medieval script, likely Latin. The text is arranged in a single column on the page.]

PAVLI MANVTII
commentarius in primum
librum Ciceronis
epistolarum ad Quintum fratrem.

EPISTOLA PRIMA.

L. Afranio,
Q. Cæcilio Metello Celere, COS.

ARGVMENTVM.

MORALIS admodum est hæc epistola: et, cum ad vnum Q. Ciceronem scripta sit, omnibus tamen prouinciarum, aut ciuitatum rectoribus norma quædam & bene agendi regula esse potest. Est autem totum eius argumentum, admonitio. nam hanc vnâ ob causam scribit ad Quintum fratrem, vt ei proponat ea, quæ si faciat, honori suo præclare consulat. ea porro diuiditur in laudem, vituperationem, cohortationem: laudem, quia, vt ipse scripsit in epistola, opinor, ad Trebonium, multum refert, si laudes eum, quem cohortere: vituperationem, quia dissuadendi locus est optimus, cum turpitudinem ostendimus: cohortationem, vt eius, qui admonet, propensa quædam ad eius, qui admonetur, laudem voluntas ac
G   studium

Commentarius in lib. I.

studium declaretur. Laudat Cicero Quintum à fortitudine, sapientia, humanitate, continentia, integritate, & usu rerum gerendarum: vituperat ab iracundia, obiecta illi ab omnibus fere, qui è Græcia Romam proficiscebantur. Hortatur primum, ut æquo animo ferat annuam imperii accesssionem: & in sustinendo negotio facilitatem ostendit, cum dicat, obuénisse illi imperium nullis fere fortunæ motibus expositum, sed quod virtute & animi moderatione facillime possit administrari: deinde, ut suis tantum committat, quantam in vnoquoque fidem esse cognouerit: postremo, ne aures præbeat falsa dicentibus; ne quid iniustum ad aliorum arbitrium annulo signet; accensum quem diligit, animaduertat; ne quid insolens lictor faciat; caueat ab assentatoribus; cum seueritate regat seruos; ne quid, quod ad imperium suum, vel ad remp. attineat, seruis etiam fidelibus committat: sit ipse integer & continens; det operam, ut in omnibus, quos secum habebit, sit pudor: familiaritate prouincialium, & Græcorum percaute & diligenter utatur; disciplinam adhibeat regendæ familiæ grauem, & constantem; facilis sit in audiendo, lenis in discernendo, diligens in satisfaciendo, ac disputando: omnibus, quibus præest, utilitatem afferat: ius æquabiliter & diligenter dicat; curetq; ut idē faciant ii, quibus aliquam partem eius muneris concesserit: constantiam & grauitatem adhibeat, quæ non solum gratiæ, verum etiam suspicioni resistat; linguam in iracundia contineat; in tuendis honoribus, quos adeptus est, operam ponat; quandoquidem esset in iis ciuitatibus cum imperio & potestate, in quibus

quibus virtutes suas consecratas, & in deorum numero collocatas videbat. Hæc ad argumentum. Quod ad prouinciã; præerat Quintus pro prætore Asiæ, quæ minor dicitur; quæ ab ortu solis Lycaonia & Phrygia, ab occasu Agæo mari, à meridie Aegypto pelago, à Septentrione Paphlagonia terminatur. cumq; prouinciarum administratio annua fere esset; præfuit tamen per triennium, successorem senatu non mittente; sicuti & Siciliæ per triennium præfuerat Verres. prætor autem sæpe in hac epistola Quintus nominatur; quod ii, qui prætura functi in prouincias mitterentur, & pro prætoribus, & prætores appellabantur, quandoque etiam pro consulibus. itaque Suetonius in Augusto, Extant, inquit, M. Ciceronis epistolæ, quibus Quintum fratrem, parum secunda fama proconsulatum Asiæ administrantem, hortatur, & monet, imitetur in promerendis sociis vicinum suum Octauium. et libro v. epistolarum, quæ familiarium nomine significantur, epistolæ leguntur, Q. Metelli pro consule titulo inscriptæ; cum is ex prætura in prouinciã missus esset: & Suetonius Cæsarem, cum ex prætura Hispaniam sortitus esset, pro consule appellat. neque solum, qui consules non fuerant, pro consulibus tamen vocabantur; sed contra etiam, qui consules fuerant, prætores in prouincia dicebantur. itaque in iisdem epistolis libro ii. Quod ego, inquit, officio quæstorio te adductum reticere de prætore tuo non moleste ferebam. cum loquatur de M. Bibulo, qui consul fuerat cum C. Cæsare: quem rursus pro consule appellat epistola prima, etiam tertia libri xv.

Commentarius in lib. I.

292:

ACCESSISSE desiderio nostro,] quo te absentem desideramus. nostro, reditus in urbem tui. In hunc autem annum, qui fuit Quinto in administranda Asia tertius, incidit exilium M. Tullii: ut est 42: A PRAETORIBVS] qui non tam Quinti, quàm sua ipsorum causa, contendebant; ut, Quinto decedente, eorum aliquis ad regendam Asiam mitteretur. 292: NON NVLLORVM negociatorum] quorum inhonestæ cupiditati obuiam eundum censerem. uide 296.

293:

Nos summa necessitudine attingunt,] non solum, quia publicani equites erant, & ex equestri familia natus erat Cicero; sed etiam, quia ordinem equestrem semper defenderat, atque ornauerat. ad Atticum lib. I. pag. 15. & oratione IIII. in Catilinam, pag. 121: NOSTRI consulatus beneficio] quia, nisi ego coniurationem Catilinæ consul oppressissem, impetus in omnium fortunas esset factus. GRAECI quidem] ipsi socii. provinciam enim diuisit in duo genera, socios, & ciues: rursus ciues in duas species, publicanos, & negociatores. 296. Græcos autem appellat Asianos, quia tum fere totus ille terrarum tractus Græco sermone utebatur: itaque M. Caelius in quadam ad Ciceronem epistola Græcas pantheras uocat, quæ in Cilicia capiebantur.

294.

NON itineribus tuis perterreri homines] cum alii pro cōsulibus, quacūque irent, socios expilarēt. quo nomine Appium accusauit lib. VI. ad Att. 84.

NOSTRA

NOSTER cum animo] Bessarionis liber : noster et cum animo. forte , noster est.

294 :

QVEM SORS DEDIT] sorte quæstores
prouinciarum rectoribus dabantur . epist. fam. 30.
& in diuinatione 64. QVOD PER SE
NEGLIGERET] in priuatis rebus , quæ ad i-
psum duntaxat pertineant : in iis uero , quæ ad
tuam dignitatem spectant , ferre te nollem . Co-
MITES , & adiutores] ut legatos , & quæstorem.
FINIBVS iis] duntaxat in iis rebus , quæ ad tuam
dignitatem pertineant . nam in iis , quæ ad ipsos pri-
uatim pertinent , feras . QVASI ex cohorte
prætoris] non dicit , ex cohorte , sed , quasi ex cohor-
te : quòd in ea paulo nobiliores homines essent . nã
accensi , ministri erant ; cohors prætoria , comites
consulares , ut exponit Pedianus in II. Verrina.
HORVM non modo facta sed etiam dicta] cur
horum potius , quàm eorum , quos resp. comites
dedit ? quia , quos ipsi probauimus , & delegimus , ii
quacunque in re peccauerint , non tam ipsis , quàm
nobis , adscribitur . LIBERALITAS] rectius ,
ut opinor , in Bessarionis libro , libertas . solèt enim ,
qui minime fraudulentisunt , ex ingenio suo cete-
ros pendere . NON ut uas aliquod ,] quod
assidue circumfertur . sed uide , quibus illum tra-
das , ne quis , accepta pecunia , signet ea , quæ tu non
probares . MINISTER] ne quis eo , quo-
ties uelit , uti possit . Et fortasse hic tacite Statium
libertum designat . de quo uide 302. & 303 : EO
ETIAM numero] è numero bonorum uiro-
rum :

G 3 quales

Commentarius in lib. I.

quales eos maiores nostri esse uoluerunt; qui liber-
tis in hoc utebantur, ut iis imperare, & bene agen-
di leges imponere facilius possent. Accensus autem
nomen ordinis fuit, & promotionis in militia, ut
Pediani uerbis utar.

295.

Ex eo genere hominum,] prouinciales homi-
nes auaritiæ notat. QVI PECVNIAE,] hoc
non ab iis uerbis pendet, Ex eo genere hominum.
nam si ita esset; ex iisdem uerbis illud quoque pen-
deret, Te autem, alienum hominem, ament ex a-
nimo. ita, quò spectarent ea uerba, qui potes repe-
rire, prorsus non esset. quare ego sic totam senten-
tiam dispono. Ex eo genere hominum, ex prouin-
cialibus inquam, qui potes reperire, qui & pecuniæ
cupiditate adducti careant iis, quæ à nobis colun-
tur, uirtutibus, & te, hominem alienum, ament ex
animo, ac non sui commodi causa simulent? mihi
quidem difficile in primis uidetur. itaque cauendæ
sunt eorum familiaritates. IIS REBUS] iis
uirtutibus, ut humanitate, & continentia.

295:

PRAETORES semper omnes] quod est simu-
lationis indicium. nam si essent natura boni, & ad
humanitatem propensi, nam tam prætores, quàm
priuatos homines, amarent. QVAM tempo-
ris] qui te ipsum potius, quàm temporis causa, dili-
gant. E GRAECIS ipsis] locutus enim ha-
ctenus est de negociatoribus, qui quæstus causa in
prouinciis uiuunt. SIC VERO] sed, uti nunc
sunt, fallaces plerique sunt. nam vetus Græcia bo-
nos permultos habebat. ET INVIDENT]
sic

sic in omnibus impressis libris, præter eos, qui potestremi ex ædibus nostris, multis partibus meliores facti, prodierunt. occasionem nobis attulit coniecturæ Bessirionis liber: in quo scriptum cum videremus, Et non inuident, facile tum ex emendandi vetere consuetudine, tum ex latini sermonis obseruatione sumus adducti, vt, vbi, non, legebatur, reponendum putaremus, vero, mutatione nulla: vt facile, qui libros manuscriptos cum impressis conferre soliti sunt, iudicabunt. quo ex numero Faernus meus excellit; qui singularem optimarum disciplinarum scientiam eximia huius quoque generis laude cumulauit. NON enim audent] nam aperte nobis aduersari non audent, quamuis male animati sint, sed occulte obtrectant. TRALLEIS, an Formias] Tralles in Caria, quæ est in Asia minore, quâ Quintus regebat: Formiæ in Cāpania.

296.

SUSTINERE] defendere, & tueri. nam alioqui summa seueritas in eo prætoris posset reprehendi, cuius vitam labe aliqua turpitudinis & improbitatis inficeret.

INHONESTISSIMAM cupiditatem] erant enim negotiatores, quorum cupiditas & impudentia esset pœna coercenda. itaque dixit supra, Dum sociorum saluti consulo, dum impudentiæ non nullorum negotiatorum resisto, 292: NE VARIETUR gratia] dum eadem sit seueritas in omnes: ne cui gratificans aliud alio tempore decernas.

296:

SUSTINERI] totum hoc, quidquid est oneris, iurisdictionis est. LENITAS in discernendo,]

G 4

dissentio

Commentarius in lib. I.

disfentio ab ijs, qui malunt legere, Decernendo, est enim hic, discernere, idem quod dijudicare: quod is, qui iudicio præest, in re dubia & controuersa facit. SATISFACIENDO, ac disputando] satisfacit iudex duobus modis, primum, cum litigantes facile ac libenter audit; deinde, cum eos, aduersus quos sententiam dederit, vultu & verbis ita mulcet, & quasi consolatur, vt irati prorsus maleq; animati nõ discedant. hoc alterum genus hic intelligit Cicero. nam, quod ad audiendi facilitatem attinet, id primo loco iam posuit. DISPUTANDO, autem quid est? an ad prætorem refertur? non videtur. non enim prætor disputat, sed disputantibus aures præbet. quod si ad litigantes pertinet; disceptando, malim legere: quod verbum de litigantibus proprie usurpatur. exempla non affero, quia nota sunt. paulo tamen durius hæc duo coniungentur, diligentia, & disputando, siue disceptando: siquidem, diligentia, referas, ad Quintum; ad litigantes autem, disceptando: cum presertim illa tria reliqua, audiendo, discernendo, satisfaciendo, manifeste ad Quintum omnia referantur. cur igitur, aliquis obiiciat, ad eundem non refert? dixi iam: quia prætor non disceptat, sed disceptantes audit. CN. OCTAVIVS] hic est, opinor, de quo infra 303: qui fuit Augusti pater; & Macedoniam rexit, quæ Quinti prouinciam attingebat. videtur autem Caio potius, quam Cneo, prænomen ei fuisse. vide, quæ notauimus in ad Atticum lib. II. 23: vt omittam, quod infra 303: Bessarionis liber habet G. Octavius, corrupta quidem litera, sed qua tamen librarius Caium significare voluerit.

PRIMVS

PRIMVS lictor quieuit] antea, Primus lictor qui
 fuit. verum neque magna mutatio est inter F & E :
 & erit aperta sententia : vt sit, Quieuit, dicendi lo-
 cum vnicuique concessit : cum aliorum prætorum
 lictores obstreperere solerent, & silentium dicenti-
 bus imperare. Sequor autem in hoc meam consue-
 tudinem libenter, vt, quid à quoque acceperim,
 confitear. nam, cum Romæ essem, anno M. D.
 xxxv. Octavius Pantagathus, vir eiusmodi, cu-
 ius assequi virtutes nulla satis laudatione possum,
 amicis aliquot, quorum in numerum me quoque
 proximis superioribus diebus humanissime recepe-
 rat, locum hunc ita esse emendandum indicauit.
 postea vero Ferrariæ, cum has epistolas cum Be-
 nedicto Accolto, Cardinali Ciceronianæ eloquen-
 tiæ studiosissimo, subsiciuarum horarum tempo-
 ribus percurreret; renouatam memini, & ab vtro-
 que confirmatam eandem huius loci correctionem.
 itaq; sua manu in eo, quo tunc utebatur, libro Ac-
 coltus notauit. TVERETVR] propter hanc
 lenitatem excusabatur illa seueritas, quòd ab eo co-
 gebantur Syllani homines &c. GRATA Ro-
 mæ est,] in iis, qui Romæ magistratum gerunt.
 VBI TANTA arrogantia] duabus de causis lenita-
 tem in magistratibus vrbani valde laudari, mirum
 est; & quòd in summa hominum arrogantia uix a-
 gnoscutur lenitas; & quòd iniuriosus esse magistra-
 tus impune non potest; quoniam acerbius tractati,
 aliorum magistratuum auxilium implorant, maio-
 rem potestatem contra minorem appellantes: vt
 eo minoris æstimanda lenitas videatur, quoniam
 contra acerbiter & iniurias tot magistratus, tot
 auxilia

Commentarius in lib. I.

auxilia sunt. quòd si, vbi tanta arrogantia est, vbi tot auxilia, tamen & grata est, & plurimi æstimatur lenitas: quanto magis in prouincia? in qua &c. **N V L L A** conquestio,] vbi de magistratu queri nemo potest. non est enim, vt Romæ, ad quem confugiat, quem appellet. Nec tamen displiceret, vel placeret potius, Nulla quæstio: vt de iudiciis accipiat; ad quæ contra magistratum iniurias in vrbe appellatio est. sic triplex auxilium erit, iudicia, senatus, populus.

297.

C Y R V S ille] is, cuius morientis orationem ad filios de animorum immortalitate recitat Cicero in libro de senectute. **N O N A D** historię fidem scriptus] hoc exemplum non ob eam causam Cicero attulit, vt ostenderet, Cyrum esse à Xenophonte scriptum; sed vt ex eius institutis argumentum caperet, prouinciarum rectoribus grauitatem esse cum humanitate iungendam. nam si ea sic ille coluit, qui priuatus futurus nunquam fuit; quonam modo, &c. Opinor igitur, non terminari sententiam in verbo, scriptus, nec subaudiri, est; quod non nulli putant: sed pendere, donec excipiat ab illa parte, Eaqu; si sic coluit ille. vt sit, quod Græci ἀνὰ λόγον vocant. quale illud est in Tusculana secunda. Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, & effectus eloquentię est audientium approbatio) sed si reperiiebantur non nulli, qui nihil laudarent, nisi quod imitari se posse confiderent, &c. similia notauimus & apud Græcos multa. **N O S T E R** ille] à nobis celebratus in libris de rep.
infra,

infra, lib. III. 327: & ad Atticum lib. IIII. 63: & VI. 86.91: & VII. 101: 124: & X. 156: AD QVAS reuertendum] à quibus legibus imperium in alios accepimus, iisdem, cum in urbem reuerterimus, nobis priuatis parendum erit. LIBERATAS vrbes] placet potius, verbum, liberatas, ad ciuitates referri, quàm coniungi cum sequentibus. non enim, cum eadem de re, de ære, inquam, alieno, Cicero loqueretur, ciuitates & vrbes dixisset; cum aliud ciuitas sit, aliud vrbs. quod facile declarat illud in epistola ad Dolabellam: Liberaſti & urbem periculo, & ciuitatem metu. item hic, vt à ciuibus ædificia distinguat, ciuitates ait ære alieno liberatas; vrbes autem, quæ dirutæ fuerant, ac pene desertæ, per Quintum esse recreatas. SAMVM, & Halycarnassum,] Samum Ionix, Halycarnassum Carix, quæ fuit Herodoti patria, & Dionysij, eius, cuius extat de rebus Romanis vberima, eademq; certissima historia.

297:

CALVMNIAM] fuerant enim quidam prætores in prouincia vsque eò auaritia perdit, vt accusatores locupletum ipsi compararent, atque instruerent: quo maximos ex eorum condemnatione quæstus facerent. qualis Verres fuit QVI EARVM ciuitatum fines incolant,] non satis fuisset ab ipsis ciuitatibus; sed dixit, ab omnibus plane, qui sub ijs ciuitatibus incolunt. nam plerunque ciuitates imposita tributa in homines oppidanos atque agrestes ita transferunt, vt tolerari vix possint. AEDILICIORVM,] ædiles enim ad suos ludos imperare prouincijs pecunias solebant. NOSTRVM] non cum Quinto commune, sed

Marci

Commentarius in lib. I.

Marci proprium : quod infra patet. CIVITA-
TES] Asiæ. MAGNIS meis meritis,] quibus
Asiâ provinciâ affeceram. TUIS] in isto imperio,
quod tibi nunc est in tertium annum prorogatum.
298.

LEX] de repetundis; quæ faciebat, ne cui aut
capere pecunias liceret, aut conciliare. quod ex e-
pist. patet ad Att. lib. VI. 88 : & in Verrem III. 137 :
QUIBUS nec deberetur,] perspicuum est ædiles si-
gnificari. EIGENERI hominum] Græcis.
298:

CONSECRATAS] hoc dicit, quia iustitiæ ce-
terarumq; virtutum templa erant in Græcia. DE
NOBIS optime meritum,] erant enim publicani ex
ordine equestri, & Catilinæ coniurationis temporibus
equites consuli Ciceroni assidue cum gladiis as-
stiterant. pro Sextio, & post reditum in senatu 206:
211. & I. in Catilinam, 101 : PER NOS] vide ora-
tionem III. in Catilinam, 121 : EOS PERIRE]
Asiæ ciuitates : quas publicani vectigalibus acerbe-
nimum vexabant.

299.
ULTIMIS terris] non orbis ultimi, nec imperii Ro-
mani, sed admodum remotis. PUBLICIS male re-
deptis,] ideo videris publicanis satisfacere vix posse,
quoniâ publica nimium magno cõduxerunt : ut ob eâ
causam acerbius à sociis exigere cogantur ; neque tu
tantum illis possis cõcedere, quo non plus postulent,
atque efflagitet. SINE publicano] ipse. n. per se
ciuitates non facile ad colligendum vectigal adducuntur,
nisi sit, qui præcipuam huius muneris curam gerat, & suo
periculo à sociis exigat. quod faciebat publicanus.
AEQUALITER]

AEQUALITER] quo facilius sine publicano
exigi videbatur posse. SYLLA descriperat.]
id fuisse talentorum xx millia, & cum duplum mu-
tuantibus publicanis Afiani se esse reddituros pro-
mitterent, facta esse c. & xx millia, tradidit Plutar-
chus in Lucullo. CARNII,] pars provinciae
Quinti: sunt enim in Caria, & Caria in Asia mino-
re. RHODIIS Attributæ] quo beneficio?
forte, quia Norbanum, Sylla repetente, reddendum
censuerunt.

299:

GENVS ipsum,] vectigal. RELIQUA]
vt publicanorum exactio. NON LEGEM spe-
ctare censoriam,] quæ in pactiõibus faciendis
confuleret provincialibus potius, quàm publicanis.
qua de causa, cum pactiões facere cum provincia-
libus publicani ex lege censoria, vtpote in ipsos ini-
quiores, omnino recularent; possunt, inquit Cicero,
provinciales quoquo modo pactiões facere cū pu-
blicanis, etiã si non iis plane conditionibus, quæ sunt
à censoribus in vectigalium locatione constitutæ;
vt scilicet negotium aliquando conficiant, & ea mo-
lestia liberentur, quam capiunt, cum se à publica-
nis quotidie appellari atque vrgeri vident. Et est à
parum multis fortasse animaduersum, legem cen-
soriam hoc in loco, non re vera pro lege ad popu-
lum lata, sed pro locatione ipsa, vsurpatam. cen-
sores enim ferendarum legum ius non habebant.
cur autem non haberent, diximus in libro de legi-
bus. CENSORIAM] de vectigalibus; quo-
rum locandorum cura penes censores erat. quid-
quid autem publicanis provinciales debebant, id
vectigalium

Commentarius in lib. I.

uestigalium erat nomine contractum. **COM-**
MODITATEM] quid enim commodius, quàm
ære alieno liberari, nec, ut ante, usuris exhauriri?
SED ET ab iis] una in re duo monet fratrem;
primum, ut, qua valet gratia, atque auctoritate, ea
cum Græcis publicanos coniungat; cum ita dicat,
summam esse in publicanorum ordine dignitatem;
ei se plurimum debere: deinde, non ut iam gratia,
aut auctoritate cum provincialibus agat, sed ab iis
pro eo, quantum ei debent, quod plurimum est, pe-
tat, ut hoc ei de ipsis optime merito, quasi merce-
dis loco, retribuant, ne quid asperere nimium, aut
acerbe contra rem aut voluntatem publicanorum
decernant. **COMMODIOREM**] suaviorem,
ac faciliorem. **SOCIETATES**] publicano-
rum: erāt enim in plures societates dispersiti. epist.
fam. 207: **IDEM** faciunt Græci.] quod ar-
gumento est, tua prudentia factum esse, ut inter eos
conueniat. **PROPE** natura] ut ignis & aqua;
sic fere diuersi esse videntur publicani & socii; quod
publicani suum commodum sine sociorum incom-
modo curare non possunt. quos tu tamen, inquit;
amore & beneuolentia coniunxisti.

300.

A DOCTRINISSIMIS hominibus] Aristotele
in ethicis maxime, Platone in Philæbo, & in IIII.
de rep. **RES IPSA**, ac fortuna] Res; quia
patre nati equite Romano, Romæ viuentes, literis
à pueritia exculti, quid aliud ageremus, non erat.
contulimus igitur nos ad remp. non tam studio glo-
riæ, quàm quod genus illud vitæ nobis potissimum
conueniret: ut ipsa res, status quidam, & conditio
rerum

rerum nostrarum deducere nos in hanc vitæ rationem videretur. FORTUNA] quia potuit ea nos ad aliud vitæ genus impellere. tres enim causas attingit Cicero, cupiditatem gloriæ, rem ipsam, fortunam: recte: nam priores duas, nisi accedat tertia, infirmas experimur. posset ita loqui, si quis casu in via inimico occurrens, petitus ab eo primum verbis contumeliose, deinde gladio cum periculo vitæ, vim vi repellere dum vult, cum interficiat. dicet enim ad eleuandam culpam: Me non tam odiū, aut veteres inimicitiae, quàm res ipsa ac fortuna ad hoc facinus adduxit. nam, ut esset in me cupiditas, non erat occasio: neque vero cupiditas simul & occasio satis ad perficiendam rem valebant, nisi fortuna cum vtraque consensisset.

300:

UT TE ante] notandum, particulam, ut, esse repetitam. quod alibi quoque factum à Cicerone animaduertimus. LENTITVDINIS] non solum, inquit, ut ne irascamur, grauitas facit; quod laudabile est; sed etiam lentitudo, hoc est, segnities quædam naturæ, quam Græci dicunt ἀσύνεσις. in qua non modo laus, sed vitium quoddam videtur esse constitutum. THEATRVM est totius Asiæ] neque Est, neque Asiæ, Bessarionis habet liber. alter manuscriptus, Theatrum totius Asiæ virtutibus est datum. ego ex hac varietate legendum coniicio sic: Theatrum tuis virtutibus est datum. nam eo fidentius dictionem, Asiæ, tollo, quòd abest à Bessarionis libro. in eo tantum muto, quòd pro, totius, lego, tuis, ita postulante sententia. et opinor, cum ad dictionem, Theatrum, aliquis pro glossa adscripsisset, Asiæ, eamq;

mox

Commentarius in lib. I.

mox in Ciceronis verba esset recepta, vt ita legere-
tur, Theatrum tuis Asiæ virtutibus est datum, fa-
ctum esse, Theatrum totius Asiæ, magnamq; inde
perturbationem esse consecutam.

ILLA OM-
NIA] non modo talem vt virum te præstiteris, qua-
lem illa postulant, sed etiam præstantiorem.

MHI casus vrbani] casu accidit, vt ego in vrbe,
tu in prouincia remp. gereres. Proprie tamen in
Quinto magis, quàm in Marco, casus nominatur.
nam Quintus iuit in prouinciam, quòd, eundum vt
esset, casus tulit: qui contra ferre potuisset, eundum
ne esset. Marcus vero non casu non iuit in prouin-
ciam, sed voluntate, & consilio. prouinciam enim
deposuerat; vt ipse in epistolis ad Metellum, Cato-
nem, Atticum scribit. ELABORABIS] Pla-
ne, & apèrte, quod ad sententiam attinet; sed, quia
nimium amamus antiquitatem, visum est quod in
Bessarionis libro vidimus, id notare. habet enim,
Alaborabis. vt fortasse, allaborabis. vsitatum est
Horatio verbum. AMPLISSIMIS monumen-
tis] scriptis annalibus, de quibus ad Att. lib. II. 32.

301:

TERTIVS actus] Quintus, non tertius, extre-
mus in comædiis est actus: isq; perfectior, & orna-
tior videtur. hic tertium annum imperii, quasi vlti-
mum actum in fabula accipit, quando in administra-
tione prouinciæ vltimus est. sit, inquit, ita vltimus
annus in prouincia perfectus, vt est vltimus actus in
fabula.

EPISTOLA

EPISTOLA II.

302.

C. Iulio Cæsare ,
M. Calpurnio Bibulo , COS.

TATIVS] Quinti libertus, gratiosior
apud eum, quàm deceret. QVÒD ita
S scripsisti,] dubitationis quiddam subesse
uidetur his uerbis. quasi dicat: Nisi tu ita
scripsisses, aliter existimarem. Eodem il-
la uidentur spectare, quæ, non multis interiectis uer-
sibus, sequuntur: Quod prorsus credo; quoniam
tu ita iudicas. DIREPTVM] quòd rem dome-
sticam, Statij studio ac fidelitate conseruari quin-
tus arbitraretur. NEQVE antea uisus esset,] ita
scripserat Quintus: Maxima fuisset Romæ expecta-
tio, maximus hominum concursus in reditu meo,
talís, inquam, qualis nunquam uisus est, si Statius
una mecum de prouincia decessisset, Romamq; ue-
nisset. itaque doleo illum sine me uenisse. Tu hoc
doles, responder Marcus: ego lætor: quæ enim
post eius reditum in te absentem coniecta sunt, ea
tu maiore cum dolore præsens audisses, si tecum Sta-
tius uenisset. exhaustus igitur te absente totus est
hominum sermo, & multæ eiusmodi uoces, ἀλλ'
αἰετὶνὰ φῶτα μέγαν: quæ emissæ iam sunt. Home-
ri uersus est in od. 1, de Vlyssæ à Polyphemo pro-
nunciatus: à quo tã pusillo tamq; imbecillo miratur
se esse excæcatũ: qui ex uaticinio Eurimedis ab Vlyf-
se quide se id passurum, sed Vlyssæ aliquo magno ac
H formoso

Commentarius in lib. I.

formoso viro, suspicabatur. uersus hi sunt integri:

Αλλ' αἰεὶ τινα φῶτα μέγαν καὶ καλὸν εἰδυμένην

Ενθάδ' ἐλύσισθαι, μεγάλην ἐπιημένον ἄλκην.

Νῦν δέ μ' ἐὼν ὀλίγος τε, καὶ ἡτιθέμενος, καὶ ἄκικυς

Ὁφθαλμῷ ἀλάωσεν, ἐπεὶ μ' ἐδάμασσετο εἶναι.

Nunc, qua ratione horum versuum sententia, de Vlyssē & Polyphēmo ab Homero prolata, ad Quintum & ad Statium accommodari possit, ut certe egregie potest, consideremus. Per triennium iam Quintus Asiam rexerat. scripta enim est epistola in exitu fere anni tertii. rationem eius administrationis fama iam nuncijsq; Romam pertulerant: satisq; notum erat, omnibus in rebus eum uti consilio Statij liberti; quod Cicero modo occulte, modo aperte conqueritur. expectabant igitur homines liberti Statij aduentum in Urbem cū Quinto, quasi *τινα φῶτα μέγαν*, à quo provinciā esse administratam, tanquā à pro consule, audissent: qui cum uenisset, quasi decepti, itidem ut Polyphemus, ijsdem, quibus ille, uersibus errorem suum poterant indicare. Quæ igitur uoces, si cum Quinto Statius urbem esset ingressus, coniectæ fuissent; eas in unum Statium, absente Quinto, emissas, Cicero gaudet; idq; modeste significat, cum ait, Id mihi non incommode uisum est accidisse: ne offenderet animum Quinti, ad iracundiam propensi, & de Statio optime existimantis.

302:

PROTULISSE?] cum diceret, se à te plurimi fieri. QVONIAM tu ita iudicas:] de Statij fidelitate scripsit Quintus & in ea epistola, qua manumissum Tironem gratulatus est his verbis: Si enim mihi Statii fidelitas est tantæ voluptati: quanti esse in isto

in isto hæc eadem bona debent, additis literis, sermonibus, humanitate? BLAUDENIO,] ex vrbe Blando, quæ est in Phrygia; non Blandenio, ut est in quibusdam libris. DE HOC genere toto] cum ego tibi tam multos Græcos commendauerim. AD FALLENDVM] eos, apud quos queruntur. astuti enim & ingeniosi ad fingendum & persuadendum Græci sunt. INIMICISSIMI mei] feci tamen, ut, inimicitiarum ratione neglecta, eos in te leniré. HEPHAESTVM] in hac dictione ausus sum, contra meam consuetudinem, paulisper ab antiquis libris discedere. nam Ephæstum, pro Ephesium, reposui. cur enim dicat, Apamensem Ephesium, duarum ciuitatum nominibus coniunctis, cum vnum hominem proprio, simulq; eius patriam velit nominare, ut cum infert, Megaristum Antandrium, Niciam Smyrnæum, Nymphontem Colophonium? NVGAS maximas] leuissimos infamæq; conditionis homines: qui nec nominandi sunt.

303.

DYOMYSOS] ita scripsi, ut antiquitatem retineam. sic enim est in Bessarionis libro. sic & Virgilius locutus est:

„ Si duo præterea tales Idæa tulisset

„ Terra viros.

CAECILIVM?] hi sunt homines Romani, qui in prouincia Quinti negociabantur. SANARI non potest] quia tu in eum grauissime animaduertisti. vide 296. ECCE supra caput] ecce præter eos, quos significauimus, occurrit animo meo, & quasi supra caput astat, à me nominandus Catienus.

H 2 EQUESTRI

Commentarius in lib. I.

E Q V E S T R I censu,] ex equestri ordine. census equestris erat quadringenta millia nummum.

M I L V I N O] videtur fuisse Licinii seruulus, aut certe comes in rapinis hoc nomine. addit, Pullo, per iocum, ad rapacitatem indicandam: quia miluii rapaces. T R I B V T A] quòd pecuniam quasi dominus imperaret, & minaciter exprimeret. quod præpotentes non nulli solent.

303:

D I C E N D I sal facetiasq;] quòd acute dictis multorum animos offenderet.

T V V S vicinus] Macedoniæ, quæ Asiæ proxima adiacet, prætoris: de quo 296.

I N T E R I O R I B V S vicinis] qui in ipsa Asia sunt, & aliquam prouinciæ tuæ partem, à te demandatam, administrant.

V A L D E magnum] cum ironia.

Q V O S nominaui] Virgilium, & Octauium intelligit. hos enim duos nominauit: Cilicensis vero, Syriaciq; nomina non posuit.

Q V I N E Q V E Cyrum] cum tamen literis exculi non sint.

A G E S I L A V M] Lacedæmoniorum regem, qui in ore erat rhetorum declamantium, vt ait Suidas.

I N E X O R A B I L E M] mallem, Exorabilem: vt, quia multis petentibus satisfacere Quintus voluerit, ideo scripserit iniquas, inusitatas, contrarias.

T O L L E] da operam, vt colligantur, & supprimantur. hoc paulo post dicit apertius.

S C R I P T A S] ab iis, qui eas à Quinto petiuisent. quas fuisse iniquas, inusitatas, contrarias, cum iidem homines & peterent eas, & scriberent, mirum non est.

N V L L V M delectum] cum omnes peræque literas, quæ ad te afferebantur, obsignari iuberes.

S E L E C T A -
R V M

RVM] quæ ante ipsius aduentum annulo tuo fuissent obli-
gnatæ. VARIE] multis de rebus :
in quibus , hoc quoque de genere quid sentirem ,
intelligere potuisti .

304.

VIDE per homines amantes tui,] da negotium
hominibus amantibus tui, vt tecum simul videant,
ne qua à te scribatur epistola aut iniqua, aut con-
traria, aut absurda, aut inusitata, aut denique in
aliquem contumeliosa. SYLLA nomenclator]
de ministris Quinti: à quo scriptam epistolā, Quin-
tiq; annulo obli- gnatam, Cicero legerat, minime
probandam. TEMPORE ipso] opportune hæc
de epistolis, à te paulo consideratius scribendis.
L. FLAVIVS] Dio lib. xxxvii. nominat L.
Flauium, Pompeii studiosissimum: qui tamen hic
non est. nam ille tribunatum pl. gessit Afranio &
Celere cos. vt etiam patet ex libro i. ad Atticum:
hic autem, Pisone & Gabinio, præturam, anno tan-
tum vno post Afranii & Celeris consulatum. non
enim arbitror, anno post tribunatum pl. proximo
quenquam potuisse prætorem designari. quòd si
curulem ædilitatem omitti placuit: biennium ta-
men inter tribunatum & præturam oportuit in-
tercedere. itaque Domitius, & Ancharius, cum
tribunatum gessissent, post annum, omissa ædilita-
te, præturam petierunt, & adepti sunt. vide ora-
tionem pro Sextio, & nostrum commentarium. de
hoc autem Flauio, prætore designato, Dio libro
xxxviii. & Asconius in commentario orationis
pro Milone. SI INFICIATUR?] deberi
quidquam Fundanio. PRÆTOR solet]

H 3 prætor

Commentarius in lib. I.

prætor non iudicabat, sed ius dicebat. iudicabant autem iudices à prætore dati, cum aliis de causis, tum etiam de iis, in quibus, petita pecunia deberetur, nec ne, diiudicari oportebat. monet igitur Quintum, contra consuetudinem eum fecisse, qui iudicauerit deberi.

304:

REMITTAS de diminuendo,] permittas, ut de bonis Octavii diminuere possint. AMPLIVS] hoc amplius te rogo, Flavii causa, & scilicet Pompeii, qui Flavio amicissimus est, facias omnia.

EX TRA iniuria in illum] noli credere, me hac de re propterea tecum agere, quia liberalitatis laudem quæram, ex eo facto, quod iniuriosum est: ego tuam iniuriam tolli volo, existimationis tuæ causa: non id ago, ut videar in Flavium liberalis

RELINQVAS] tempus enim decessionis appropinquabat; cum annum prætoris imperium ultra Decembrem mensem non produceretur.

RETINS, dignitatisq; retinens,] qui neque de re, neque de dignitate sua quidquam detrahi passurus est.

NEQVE iure] cum iudicare prætor non debueris, deberi. DE PACTIONE] inter Græcos & publicanos à te facta. 299. fam. 227.

IN EADEM epistola] quam dixit se scripsisse iracundius. GRAVIORA] in te obiurgando. ὀρθὴν τὴν ἀλήθειαν] fortasse dicit hoc: Rectum navis cursum tenemus: deinde, si res ita postulet, moriamur. quasi dicat: agamus, quod rectum est: reliqua omnia contemnamus. et est eius obiurgationis, qua paulo graviore usus erat, excusatio. verba græca unde sumperit, mihi quidem ignotum est. potuit à poeta mutuari;

mutuari; quod sæpe solet. **M A I O R A** ista erunt.] an hoc? ista, quæ te moneo, quæ ad te, simulq; ad me pertinent, maioris erunt momenti, quàm illa, quorum causa ille protulit hæc uerba: *ὁρθὴν τὴν νόον ἀπὸς θανάτου*. sunt igitur eo nobis diligentius obseruanda. **Q V A E S V N T** non nulla,] hoc non ad ipsa uerba, quæ antecedunt, sed ad eorum sententiam accommodat. quæ, inquit, in te reprehendi, sunt omnino aliqua, sed tamen medio-
cra, & parua potius.

305.

SARDIANVS] Sardis urbs in Lydia fuit. **DEDVCAS.**] Romam. **Q V I I A M** nihil sit:] Non uideo, quò referatur particula, Iam: ac malim, Qui tam nihil sit: cum & seruus, & nequam seruus nihil omnino esse uideatur. homo nihil, ueteres dixisse, tradit Varro de analogia lib. II. **C A T O** adolescens,] C. Cato, is, qui post triennio tribu-
nus pl. rogationem promulgauit de abrogando Lentulo imperio. fam. 4. **C O N C I O N E M**] ab aliquo magistratu datā. nam alioqui, priuatus cum esset, concionari non potuisset. ad Atticum lib. IIII. 34: **P R I V A T V S**] cum à consule dictator dici soleat. **O C C I D E R E T V R.**] hoc significāt illa uerba Iulij Obsequentis: Propter Pompeij dictaturam ingens sedi-
tio in urbe fuit. quod esse factum Cicerone & Antonio cos. imperite falsoq; Obsequens tradidit: qui, cum & is, qui scripsit epitomen Liuianam, & Dio, C. Antonium à Dardanis fugatum Cæ-
sare & Bibulo cos. significant, Antonij calamita-
tatem & Pompeij dictaturam simul statuerit, titu-
lumq;

H 4

Commentarius in lib. I.

lumq; fecerit, ad annum indicandum, Cicerone & Antonio cos.

305:

NOSTRAE causæ] si diem nobis Clodius dixerit, qui nunc est tribunus pl. designatus. ET QUIDEM,] liber Bessarionis manuscriptus admodum à nostro impresso discrepat: habet enim sic: Ut quidam cum spe summa maxima tum maiore etiam animo sperent superiores fore nos confidant animo &c. Ex hac scriptura uidetur non magna mutatione elici ueritas posse. optime enim cum sententia Ciceronis congruet, si legatur sic: Ut quidam, cum spe summa, tum maiore etiam animo, sperent, superiores fore nos; confidant adeo, ut in hac rep. &c. IN HAC rep.] malim, In hac re. NE CASVM quidem ullum] ne fortuita quidem: quæ tamen ideo uidentur pertimescenda, quia non sunt in potestate nostra. DIXERIT] ad populum, quod ciues Romanos indicta causa contra legem Semproniam condemnarim. DISCEDAMVS:] ex iudicio. HORVM REGVM] Pompeij, Cæsaris consulis, Craßi, qui perniciosam reip. societatem iniuerant. sic ad Atticum lib. 11. 27: Mirandum in modum reges odisse superbos. & eodem lib. 29. Hoc uero regnum esse, ferri nullo pacto potest. & ibidem 30. Nec iam ipsi agri regnum ueltrum ferre possunt. CAESAR] consul: qui Clodium iam ad plebem traduxerat. DE MEA comparatione] ita credo, ut nihilo me languidius comparem, ac muniam. tale illud lib. 11. 311: Pompeius se comparat, homines ex agris accersit. Ciceronem autem non admodum affirmanti Pompeio

Pompeio credidisse, indicat illud ad Atticum libro 11. 35. Alterum facio, ut caueam: alterum, ut non credam, facere non possum. et ibidem 36: Pompeius confirmat, eum nihil esse facturum contra me. mihi periculosum est credere. ad resistendum me paro. **AMICI**] omnes præter Clodium, hoc est, nouem: ex quibus tamen, Cicerone in exilium profecto, defluxit unus; & octo duntaxat de reditu Ciceronis rogationem promulgarunt. hinc illa in oratione pro Sextio. De meo reditu octo tribuni promulgarunt. nam ex nouem, quos tunc habueram, vnus me absente defluxit; qui cognomē sibi ex Aeliorum imaginibus arripuit; quo magis nationis eius esse, quàm generis, uideretur. Cuius loci sententiam in nostro in illam orationem commentario satis aperuimus. **CONSULES**] designati, Piso & Gabinius: qui tamen se non, quales ostenderant, præstiterunt. **PRAETORES**] Hos quoque designatos. **DOMITIUM**] L. Domitium Ahenobarbum, Cæsaris inimicissimum; quem prætorum cum C. Memmio collega, quem hic Cicero nominat, de eius actis ad senatum retulisse, Suetonius prodidit. atque huius maxime prætoris metu consensisse Cæsarem cum P. Clodio tribuno pl. de Ciceronis exilio, facit illud, ut credam, quòd in oratione pro Sextio scriptum est his uerbis: Illi autem, aliquo tum timore perterriti, quòd acta illa, atque omnes res superioris anni labefactari à prætoribus putabant, tribunum popularem à se alienare nolebant; suaq; sibi propiora esse pericula, quàm mea, loquebantur. **NIGIDIUM**] P. Nigidium Figulum, Romanorum omnium, uno excepto

Commentarius in lib. I.

excepto M. Varrone, doctissimum, ad quem est
epistola lib. III. fam. 56: MEMMIUM]
C. Memmium, eum, qui sacris Iuuentutis, quibus
ipse præerat, M. Luculli uxorem, ut Cicero in ad
Atticum epistola iocatur, initiauit, quiq; Cn.
Pompeij uxorem, per Curtium Niciam grammati-
cum, codicillis de stupro sollicitauit: ut est in libro
de claris grammaticis. LENTULUM] non po-
test hic esse P. Lentulus Spinther, qui consul fuit
anno proximo post Pisonem & Gabinium cos.
distat autem biennio à consulatu prætura. Cn.
Lentulum Marcellinum fuisse ne credam, eadem ra-
tione adducor. gessit enim consulatum post Len-
tulum Spintherem. itaque prætor, Pisonem & Gabi-
nium cos. uno tantum inter præturam & consula-
tum anno interiecto, esse non potuit. Quid, si
de L. Lentulo, flaminis filio, intelligatur? ne hoc
quidem licet. repugnat enim historia. nam qui po-
test hoc anno, idest eo, quo Gabinus & Piso con-
sules designati sunt, prætor ipse designatus esse,
cum hoc anno consulatum cum Gabinio petierit? id
quod in Vatiniana interrogatione Cicero significat
his uerbis: L. Lentulum, hunc iudicem nostrum,
flaminem Martialem; quod erat eo tempore Gabi-
nij tui competitor. Fuisse igitur crediderim L. Len-
tulum Crus: qui cum C. Claudio Marcello aliquot
post annis consulatum gessit.

EPISTOLA

EPISTOLA III.

306.

A. Gabinio,
L. Calpurnio Pisone, COS.

CONSULATVS] siquidem, quæ
consul gessi pro salute patriæ, ea
me affligerunt, rogatione à Clo-
dio lata aduersus eos, qui ciues Ro-
manos, indicta causa, necassent.
quod sane veteres quoque leges verabant. verum
in eo paruit Cicero senatusconsulto; quod in M.
Catonis sententiam factum est. PRÆTER
vnum me.] vereor enim, ne, qui me perdiderunt,
iidem, non plane mea perniciæ satiati, eadem, quæ
mihi, eripere tibi conentur, dignitatem, patriam,
fortunas. FLENS flentem,] non aliqua tri-
sti de causa: ibat enim ad Asiam regendam Quin-
tus: sed hoc in digressu fratrum amantiſsimorum
solet euenire, præsertim vbi vident futurum, vt ab-
sint alter ab altero & aliquandiu, & magno loco-
rum interuallo seiuncti. PROSEQUEN-
TEM] cum in Asiam imperio proconsulari profe-
ctus es. mos enim hic erat, nimirum laudandus ob
humanitatem, vt non solum propinquos, verum &
amicos, ad prouincias administrandas proficiscen-
tes, prosequerentur extra urbem. hinc illud ad Ap-
pium,

Commentarius in lib. I.

pium, fam. lib. III. Cum te paludatum prosequer. DEFENDERET.] tueretur. sic enim factum esset, ne viuo me careres, viuo me aliis indigeres. nunc mea pietas, & amor in te venire in dubium potest: quandoquidem commisi, vt viuo me careres: & quæ sequuntur proxime. PROPE fratrem] tolle, Fratrem: syncerus erit, qui nunc mendosus locus est. itaq; Franciscus Petrarca, poeta sermonis Italici hodierni omnium elegantissimus, Latini veteris haud valde bonus, in quadam epistola legit. habuit enim librum manuscriptum iis, qui nunc reperiuntur, emendatiorem.

306:

IMAGINEM meam] Tuam, magis placeret: sed, Meam, ferri potest. sunt enim, qui patrum fratres ore magis referant, quàm patres ipsos. PROTINVS pergas,] ne ad me venias, sed protinus Romam pergas. TE PRAESIDIO] te ipsum tibi praesidio praesentem esse. nam, si quid temporis in reditu poneret; fieri posset, vt aliquid interim absens calamitatis acciperet. Hoc & ad Atticum scribit lib. III. 42: AVCTORITAS] si modo quid apud te valet hoc, quòd me sperare vides, erige te, & confirma. spero autem tibi tuam integritatem, & amorem in te ciuitatis, & aliquid etiam misericordiam nostri, praesidii laturam. ISTO] quod ad te attinet. Timebat videlicet, ne quis ei, in urbem reuerso, diem diceret ob prouinciam auare administratam. ad Atticum lib. III. 47:

307.

REPREHENSIONEM] nam, si restituor, magis eorum extabit iniquitas, qui cum inimico meo

meo ad me perdendum consenserint. non enim restituerer, nisi mea pateret innocentia. HONESTIVS]

cadere enim in patria, fortiter cum inimicis pugnantem, honestum fuit. VTRIVS]

forte enim crudelitatem inimicorum mors mea satiasset: qui nunc, mea calamitate non contenti, valde timeo ne tibi immerenti negotium mea causa facescant. TUVVM tempus]

tuum periculum. Non placet, inquit, vivere; nisi si aut aliquid tuis rationibus, dum in periculo versaris, possum consulere; aut spem, non dico aliquam, aut mediocrem, sed omnino firmam de meo reditu esse intelligis. non enim exigua in spe tantum pono, ut in tam misera turpiq; vita diutius velim commorari.

GENERE ipso pecuniæ] placeret sic: Genero ipso, pecunia: ut C. Pisonem generum suum significet: cuius & mores, & ingenium vehementer Cicero probavit. uide de claris oratoribus. DE PERMUTATIONE] te, cum ad

urbem perueneris, pecuniam, permutatione sumptam, si ego uellem, mihi curaturum. quorsum hoc ad me retulisti? quasi uero nunc &c. AC-

CEPTAM] cum iturus essem in exilium. EXAERARIO] quæ tibi Asiæ prætori de publico debebatur. certam enim pecuniam prouinciarum rectoribus resp. numerabat. epist. fam. lib. 11. 33.

FRVSTRA] cognosce summam Ciceronis exulis desperationem: qui cum ea pecunia ad se sustentandum usus esset, FRVSTRA, tamen dicat, quasi in res nos necessarias erogata; quod in tam afflictâ fortuna uitam sibi non necessariam, ac pene molestam duceret. ET M. ANTONIO]

duo

Commentarius in lib. I.

duo Quinti creditores, Antonius, & Cæpio. nec tamen abundat particula *et*, ut primo aspectu uidetur. *Q*uod cogito] ipse se exponit, cum infert, Huic enim.

307:

*M*OLESTIAE,] ut aliquis, nostris malis non contentus, negocium tibi facessat. sic in proxima, quæ sequitur, dixit, Si te satis innocentia tua & misericordia hominum uindicat à molestia. *C*ONFERAS] auxilij causa. nec dubium est, de M. Crasso dici, qui a Parthis cæsus est; & de M. Calidio, qui fuit orator dulcis potius, quam uehemens; & prætor anno proximo de reditu Ciceronis legem promulgauit, ut est in oratione post reditum in senatu. *A*RRIO:] *Q*. Arrio, de quo 27. & in Varronis libris de re rustica. *F*OVENDVM] summa fuit inter Hortensium & Pomponium Atticum amicitia, ut ait Nepos in uita. uult igitur Hortensium Cicero suæ causæ per Pomponium conciliari. et Hortensium potius nominat, quam quemuis alium, quod is præter ceteros nosse diceretur id, quod à Quinto contra leges commissum opinio erat. *N*E ille uersus,] uerebatur, puto, ne Quintus frater de ambitu accusaretur; quod in petenda ædilitate pecuniam contra leges dedisset. quo tempore uersus quidam in eum de lege Aurelia, qui ambitum notaret, conferebatur. Licet autem existimare, lege Aurelia sancitum de ambitu aliquid fuisse. *F*ALSO testimonio] Hortensij in te. *C*ONFIRMETVR] ut id nunc uerum esse dicatur, falsisq; testibus comprobetur, quod tunc significauerat ille uersus, te scilicet in honore

honore petendo pecunia usum esse. **MESSAL-**
LAM] cum, ut opinor, qui cum M. Pupio Pisone
 consul fuerat. **ETIAM SIMVLATOREM]**
 etiam Pompeius, si minus ex animo nobis fauebit,
 saltem fauere se simulabit. quod ad nostram cau-
 sam subleuandam aliquid, atque adeo multum erit,
 cum homines Pompeium nostri studiosum suspica-
 buntur. **AFFERET]** iam enim de se, ut de
 mortuo, loquitur: & ideo infert, Sed, te incolu-
 mi, orbi non erunt.

EPISTOLA IIII.

308.

Iisdem consulibus.

ISERICORDIAE QVE] Quid
 hic habet loci misericordia? an
 ipsius misericordia factum erat, ut
M eijceretur? Malo igitur, quod in-
 dicat mihi meus ille, quem ego
 nunc ad singula uerba inspicio, Bessarionis anti-
 quus liber; malo, inquam, pro misericordiaeq;, le-
 gere miseriaeq;: cum ueterem scripturam huius-
 modi esse uideam, miæq;, dictione contracta, un-
 de fluxit error. **DECIPI]** ut à Pompeio,
 quem summis beneficijs ornaueram. **PRAE-**
TER fidem amicorum] uerbum, obfuit, aut si-
 mile quid, prae dolore omisit. **CAVTVM]**
 cum discedere malui, quàm pugnare. **AMO-**
LESTIA] ut tibi ipsi nemo periculum inten-
 dat. **SEXTIVS]** P. Sextius tribunus pl. desi-
 gnatus. **PISO,**] gener Ciceronis, qui obiit
 ante

Commentarius in lib. I.

ante reditum illius. RETINVERUNT,] li-
teris. MORTVS] urbanos: quorum expectatio-
ne longius discedere nolui. EXITVM illorum]
exitum illorum motuum. INIMICO,] P. Clo-
dio tribuno pl. OBTRACTATORVM,]
Pompeij, Caesaris, & Crassi; qui meæ dignitati
obtractantes, inimicum meum fouerunt. DE-
NOCIVS] sic antea. nos, de nouis, reposuimus.
ut nouos pro designatis ponat, sicuti libro ad Atti-
cum III. 50: Noui tribuni pl. si essent timidio-
res. et ibidem dixerat iam, Veterum tribunorum
pl. rogatio. Alij, Domitius aut em tribunus pl.
quorum est manifestus error; quòd, ut iam osten-
dimus, inter illius anni tribunos Domitius non
fuit. GRATIDIUS,] uideo sic esse & in libris
manuscriptis. magis tamen placeret, Fabricius.
nominantur enim octo tribuni pl. in oratione post
reditum in senatu, T. Annius Milo, P. Sextius, C.
Cestilius, M. Cispus, (sic enim in postrema no-
strorum librorum editione reposuimus; cum lege-
retur, Mosopius) T. Fadius, M. Curtius, C. Mes-
sinus, Q. Fabricius: qui octo tribuni pl. de reditu
Ciceronis promulgarunt. duo reliqui, quos in ea
oratione non nominat, propterea quòd promulga-
re simul cum collegis noluerant, fuere, ut apud Af-
conium legimus, Sex. Atilius Seranus, Nume-
rius Quintius. quos à me ideo nominatos omnes
uolui, quo certius probarem, in hac epistola &
Fabricius, potius legendum esse, quàm, Gratidius;
cui sententiæ subscribere uidetur etiam oratio pro
Sextio; & iis assentiendum non esse, qui, Domi-
tius, malunt, quàm, De nouis, legere. INTER-
CESSOR]

CESSOR] ex ipsis tribunis pl. aliquis. **M**EN-
TEM exturbarent meam] omne mihi consilium
eriperent. **C**ONSULVM] designatorum,
Lentuli, & Metelli. totam enim posuerat spem in
proximi anni magistratibus. **T**IMOR] quod
timeo, ne prætore designati, ubi magistratum inie-
rint, nobis non amici sint. **P**UBLICANO-
RVM arma] forte id est, quod dixit, Propter ne-
scio quos motus. ex armis autem grauior existit
inter ciues dissensio: & ad restituendum Cicero-
nem summa omnium consensio requirebatur. ue-
rum, quid si aliter distinguatur, sic inquam? Ali-
natio consulum, etiam prætorum, timor publica-
norum, arma. mihi quidem placeret magis.
MEORVM] uxoris, filix, generi. nam filius an-
num ætatis uix septimum agebat.

308:

PHÆTONTI] liberto. **C**OMMUNE[m] ca-
sum] meam calamitatem, quæ tibi communis est:
quæ non ut omnis auferatur, postulo: sed, si aliqua
ex parte releuabitur, magnum quiddam facies.
QUÆRIT consul] iam enim designatus erat:
quod inde patet, quia in hac ipsa epistola mentio fit
de tribunis pl. designatis. **Q**UID SIT] rei
aut spei ad salutem nostram. **V**IDEBIS om-
nino.] potest & sic interpungi: Videbis. omnino, si
tuam &c. **N**ECISSARIIS.] ne sis languidior,
sed strenue resistas. **N**ON ENIM gladiis]
se ipsum nominat, cum de fratre intelligat; quod
eandem utriusque fortunam ducat. non, inquit,
me, hoc est, te, gladijs, sed litibus petent.

I PAVLI

PAULI MANVTII

commentarius in librum

II. Ciceronis

epistolarum ad Quintum fratrem.

EPISTOLA PRIMA.

309.

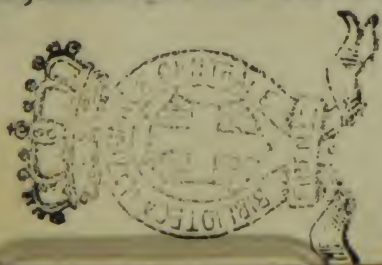
S CRIPSIIT hanc P. Cornelio Lentulo Spinthere, Q. Cæcilio Metello Nepote cos. mense Decembri, id est in extremo anno; cum mense Sextili, iisdem consulibus, restitutus esset. Quintus frater erat in Sardinia, legatus, ut opinor, à Pompeio missus, rei frumentariæ causa. nam quindecim sibi eius muneris gratia Pompeius legauit, epist. i. lib. iiii. ad Atticum, & apud historicos. SVB DIEBUS festos.] à xvii. cal. Ianuarii ad usque fere extremum mensem dies erant festi, Saturnalia, Opalia, Angeronalia, Laurentinalia, Iuuenalia. DVO CONSULES designati,] Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus; L. Martius Philippus: quos immiscet consularibus. P. SERVILIUS,] Isauricus, pater eius, qui consul nouem post annis fuit cum C. Cæsare. M. LVCVLIVS,] frater, non germanus, sed consobrinus, ut ait Eutropius, L. Licinii Luculli, qui Mithridatem

Mithridatem Tigranemq; deuicit. et quāquam Lici-
 nix gentis cognomen sit Lucullus, hic tamē nō Li-
 cinus, sed Terentius est. cur ita censeam, argumen-
 tis, ut opinor, facile probabo. Primum actione ter-
 tia in Verrem consules simul M. Terentium & C.
 Cassium uideo nominari. collegam autem C. Cas-
 sium fuisse in consulatu M. Lucillum, plane constat
 ex oratione pro Cluentio. Neque uerō quisquam il-
 lud obiciat; alterutrum esse necesse, ut uel ex Lici-
 nia gente sit, cum Lucullus, quod eius gentis co-
 gnomen fuit, dicatur; uel, si ex Terentia est, Varro
 potius, ut Terentix gentis cognomine utatur, quā
 Lucullus uocetur. hærebit omnino, hac dubitatio-
 ne impeditus, qui morem antiquum ignorat. mihi
 quidem facile uiam aperit antiquitatis obseruatio.
 legi enim sæpe, ac notaui, eos, qui iure adoptionis
 in aliam familiam transissent, duobus cognomini-
 bus, uno prioris familiæ, altero posterioris usos es-
 se, ita, ut nouum cognomen ueteri anteponere-
 tur. hoc ita esse, cum alia exempla, quæ breuitatis
 causa omitto, tum illud satis indicat in eo senatus
 consulto, quod insertum epistolæ M. Cælius ad Ci-
 ceronem misit. sic enim est in eo. Q. Cæcilius Q.
 F. Metellus Pius Scipio, cognomine Scipionis post
 Metelli ac Pii cognomen collocato: quia Scipio-
 nem Q. Metellus Pius, Numidici filius, adoptaue-
 rat. itidem hic noster & Varro, & Lucullus diceba-
 tur, sed frequentius tamen Lucullus ob eā causam,
 quia ueteri, quā nouo, cognomine notior erat.
 adducor autem in hanc opinionem eo libentius,
 quod lapides illi Capitolini, proximis annis Romæ
 reperti, Lucillum hunc consulem, dictionibus ue-

I 2

tustate

Commentarius in lib. I.

tustate consumptis, ita ponunt: M.——V S. M. F.
 ——R. LVCVLLVS. neque enim dubito,
 quin litera illa, R, quæ ab illis duabus M. F. longi-
 sine distat, alterum cognomen sit, quod à Teren-
 tio, patre adoptiuo, Lucullus accepit, hoc inquam,
 VARR. quod, Varro, significat, sicuti LVC-
 VLL. pro Lucullus, ibi scriptum uidemus, & in
 iisdem lapidibus MARCELL. MESSALL. DO-
 LABELL. NASIC. pro, Marcellus, Messalla, Do-
 labella, Nasica, ita diuisa syllaba postrema, ut in-
 terdū duæ literæ, interdū una tantū omittatur: ut,
 cū scribebant, MAI. pro MAII. Quod autē, ubi
 nomen esse oportuit, lapis habet VS: supplemen-
 tum esse uerum dico, TERENCE. ut, quod im-
 perfectum nunc est, integrum hoc sit: M. TERENCE-
 TIVS M. F. VARR. LVCVLLVS. nisi si quis præ-
 nomen etiam aui putet adiungendum: quod sane
 desiderari suspicor in lapide uideo enim inter F. &
 R. spatium esse paulo latius, quàm ut tribus tantum
 illis literis, VAR. quas ego addo, totum implea-
 tur. præterea, ubi lapis corruptus non est, auorum
 prænomina consulibus adiuncta licet animaduerte-
 re, prænomen autem illud, quod esset addendum,
 assequi diuinatione non possumus: cum is Varro,
 cuius filius Lucullum adoptauit, consulatum non
 gesserit, ac non modo in lapidibus illis, sed nec in
 historiarum monumentis, quod sciam, usquam no-
 minetur. Est igitur hic, M. Terentius M. F. Licinia-
 nus, Varro, Lucullus; a quo, & ab eius collega C.
 Cassio, lex illa Cassia frumentaria lata est, de qua
 Cicero bis meminit in Verrem. LEPIDVS,] non
 M. Lepidus, qui postea triumuir perdendæ reipu-
 blicæ

blicæ fuit, qui nominari non potuit inter consulares; cum non nisi multis post annis consul fuerit; sed, M^o Lepidus, qui consulatum gesserat cum L. Volcatio Tullo. itaque eos Cicero deinceps memorat. GLABRIO] M^o Acilius Glabrio; qui anno ante Lepidum & Volcatium consul cum fuisset, post eos tamen hic nominatur. quod mirari, puerile est. prætor fuit in causa Verris. PRÆTORES] cum ex prætoribus neminem nominet, apparet omnes affuisse. omnes autem hoc tempore octo omnino fuerunt. argumenta, quibus adducor, ut ita esse credam, hæc sunt. Prætores, gesto magistratu, exhibant in prouincias. hoc in dubium uocari non potest. plena exemplorum omnia. uidetur igitur esse rationi consentaneum, ut earum prouinciarum numerus cum prætorum numero congruerit. has porro in senatusconsulto, quod M. Cælius ad Ciceronem misit, octo uideo nominari. Itemq; inquit, senatui placere, in Ciliciam prouinciam, inq; octo reliquas prouincias, quas prætorii pro prætore obtinerent: & quæ sequuntur. Et in oratione pro Milone, Erat, inquit, id temporis consul P. Lentulus, septem prætores, octo tribuni plebis, defensores mei. Septem nominat, uno Appio de omnibus excepto: quod aperte indicat in oratione in Pisonem, his uerbis: De me cum omnes magistratus promulgassent, præter unum prætorem, à quo non fuit postulandum, fratrem inimici mei, præterq; duos de lapide emptos tribunos pl. legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de collegæ Q. Metelli sententia. Et pro Sextio sic: Collegas Milo adiutores habebat. consulis alterius summum

Commentarius in lib. I I.

studium, alterius animus pene placatus. de prætoribus unus alienus. Quod si quis putet, unum quidem Appium ex uniuerso prætorum collegio à collegis in Cicerone reuocando dissensisse, collegas tamen ipsos non plane septem fuisse, locumq; iam à nobis ex oratione pro Milone recitatum, fortasse mendo non uacare; quod in notis numerorum facile solet euenire: huic, opinor, hanc suspicionem eripiam, ipsius Ciceronis testimonio. nam in oratione post reditum in senatu, ubi commemorat eos magistratus, quorum ope redierat ab exilio, nomina ponit octo tribunorum pl. & septem prætorum, eorum scilicet omnium, quos in ea pro Milone significauerat. Scriptum est etiam apud Dionem lib. xlii, de prætoribus à C. Cæsare, post Cn. Pompeium in Pharsalia deuictum, decem creatis, ut gratiam bene de se meritis referret. *ἵνα γὰρ, inquit, πλείους αὐτῶν ἀράσῃται, στρατηγὸς τε δέκα ἐς τὸ ἐπὶ οὖτος ἀπιδάξῃ, καὶ ἱερίας ὑπὲρ τὸ νυνισμύενον.* quod si, plures ut remunerari posset, decem prætores, & plures, quàm antea fuerant, sacerdotes creauit: nimium constat, prætores non antea decem fuisse. Nam quod in Pomponio de origine iuris legitur; Cornelius Sylla quæstiones publicas constituit, ueluti de falso, de paricidio, de sicariis, de iniuriis; & prætores quatuor adiecit: deinde C. Iulius Cæsar duos prætores, & duos ædiles, qui frumento præessent, à Cerere Cereales constituit: id me minime conturbat. non enim dixit, adiecit quatuor prætores ad numerum ueterum prætorum; sed, adiecit quatuor de iis, qui prætores erant, ad publicas quæstiones; ut quatuor ab ipso quæstionibus institutis

stitutis quatuor item prætores præessent. quos autem duos ait prætores à C. Cæsare adiunctos, eos, opinor, intelligit, de quibus meminit Dio, qui denarium numerum absoluerunt. Patet igitur de prætoribus octo usque ad tertium C. Cæsaris consulatū. quid enim dubias coniecturas colligere opus est, in ea re, quæ satis manifeste probatur, & ex eo senatusconsulto, cuius uerba recitauimus, & ex quatuor Ciceronis orationibus, & ex Dionis historia? sed arguit nescio quis, ut decem prætores ostendat, hoc modo. Prætores publicis quæstionibus præerant: publicæ quæstiones erant septem, inter sicarios, de repetundis, peculatus, de ambitu, de maiestate, de ui, de falso; quæ crimen ueneficii, & alia quædam complectebatur. ergo, cum septem essent quæstiones, & quæstioni inter sicarios duo prætores præessent, reliquis autem singuli prætores: fuisse prætores octo, qui quæstionibus præessent, & duos præterea, quorum alter inter ciues, alter inter peregrinos ius diceret, necessarium uidetur. Dixi iam; non esse agendum coniecturis, aut argumentis, ubi ueterum testimonia perspicua sunt. nec uero illa, quæ iam attuli, obscura uideri possunt. Quod uero ad numerum quæstionum attinet, diuersa ratio est: nam si numerum prætorum ad numerum quæstionum accommodabimus; non modo plures quam octo, sed plures etiam quam decem creati prætores necesse erit. est enim quæstio de falso, est de parricidio, inter sicarios, de iniuriis, de ueneficio, de ui, de ambitu, de maiestate, de repetundis, de peculatu, de incestu, aliæ. Ego autem ad argumentum illud, ne quis eo in aliquam dubitationem uocetur,

Commentarius in lib. I.

ita respondeo : primum, præfisse potuisse unum præ-
torem quæstionibus pluribus, sicuti non unus præ-
tor, sed duo quæstioni inter sicarios quandoque
præfuerunt. quod indicat locus in oratione pro
Cluentio. possunt, exempli gratia, sex prætores ita
distineri crebritate iudiciorum, ut nouis exorien-
tibus quæstionibus uacare non liceat. potest eo tem-
pore septimus prætor (reliquus erat unus urbanus,
qui non quærebat, sed ius dicebat) in ea quæstione
minime occupatus esse, quæ sorte illi contigerat.
hic, non dubito, quin ad eas quæstiones exercendas
decreto senatus traduceretur, quibus uacare sex re-
liquos prætores non potuisse iam dixi. non enim
committendum, ut impunita crimina differantur,
nec sit locus quò nocentes rei adducantur. Age ue-
ro, concedatur quæstiones ab uno prætore plures
exerceri non licuisse: sequitur ne necessatio, ut ideo
plures, quàm octo, prætores, quia quæstiones plu-
res, quàm octo, fuerint? non sane, mihi quidem
ut uidetur: nisi si mihi illud ante rationibus probe-
tur, quæstiones non potuisse ab alijs, quàm à præ-
toribus, exerceri. quod si quis aggrediatur proba-
re, fortasse hærebit. At nostra ratio quo modo pro-
cedit? optime uidelicet: nititur enim testimonio ue-
terum: à quo ego, quantum in me est, do operam
ne discedam. quid igitur ueteres testantur? præfuis-
se & publicis quæstionibus & capitalibus qui præ-
tores non essent: qui iudices quæstionis diceban-
tur. nam quæstionem de ueneficio, quam exercuit
prætor Q. Voconius Nafio, apud quem Cicero
Cluentij causam egit, exercuerat ante C. Iunius,
non ut prætor, sed ut iudex quæstionis, qui & quæ-
sitor

fitor uocabatur. patet ex oratione pro Cluentio: pa-
 tet etiam ex Asconij commentarijs. iudicum autem
 quæstionis duo fuisse genera, alios prætores, ut Q.
 Voconium Nasonem in causa Cluentij, alios non
 prætores, ut C. Iunium in causa Oppianici, multis
 uerbis demonstratum est in libro de legibus. Atque
 hac ratione tueor locum illum in oratione pro
 Cluentio, in quo sex prætores cum nominasset Ci-
 cero, Q. Voconium Nasonem, M. Pletorium, C.
 Flaminium, C. Orchinium, se ipsum, C. Aquil-
 lium, subnixit, Quid reliquæ quæstiones? quibus
 ex uerbis reliquos prætores intelligi, falso con-
 iecit is, quem supra significatione tantum, ne cui
 uideamur uoluisse detrachere, appellauimus. uel
 enim, ut dixi, de ijsdem prætoribus ibi nomina-
 tis, qui reliquas illas quæstiones exercere pos-
 sent, licet intelligere; uel, quod iam probaui, de
 illis quæstionum iudicibus, qui cum prætores non
 essent, quæstionibus tamen non modo publicis, ue-
 rum etiam capitalibus (noc enim publicæ capitales
 omnes erant) interdum præerant. Reliqui duo præ-
 tores, Ciceronis collegæ, P. Cassius, & C. Anto-
 nius fuere. Cassius de maiestate quæsiuit: Anto-
 nium, cum reliqui septem, quos nominauimus,
 omnes quæsierint, prætorem urbanum fuisse, iusq;
 dixisse, necesse prorsus est. Hic teneris, inquit.
 octo prætores nominasti, & peregrinum omisti:
 quem adiungi necesse est: & si adiungitur, plures
 erunt, quàm octo. Explico me Pediani ope: cuius
 elegantem, plenumq; antiquitatis, ac uere aureum
 libellum non me pœnitebit unquã legendo contri-
 uisse. is igitur in commentario orationis aduersus
 Antonium,

Commentarius in lib. II.

Antonium, & Catilinam, prætorem eum, qui de repetundis quæreret, eundem ius inter peregrinos dixisse demonstrat. quod nec à ratione uideretur discrepare. non enim ciuium, sed sociorum, hoc est peregrinorum, causa iudicia repetundarum sunt instituta. iure igitur idem prætor & ius dicebat inter peregrinos, & ijs petentibus, de repetundis quærebat. quod cum ita sit: ius inter peregrinos prætorem Ciceronem dixisse, qui de repetundis quæsiuit, pro certo putandū est. uerum Pediani uerba, ut eius testimonio res pateat, subscribamus. Antonius, inquit, multos in Achaia spoliauerat, natus de exercitu Syllano equitum turmas. deinde Græci, quos spoliauerat, eduxerunt Antonium in ius ad M. Lucillum prætorem, qui ius inter peregrinos dicebat. egit pro Græcis etiam tum adolescentulus C. Cæsar, de quo paulo ante mentionem fecimus. et cum Lucillus id, quod Græci postulabant, decreuisset; appellauit tribunos Antonius, iurauitq; se ideo appellare, quod æquo iure uti non posset. quem locum & Plutarchus attigit in uita Cæsaris, sed ita mendose, ut mirer eum in rebus Romanis tam turpiter esse lapsum. primum P. Antonium nominat, qui C. fuit: deinde Macedoniæ prætorem appellat M. Lucillum, qui prætor Romæ fuit: tertio, de corruptis iudicijs accusatum ait Antonium, qui accusatus est de repetundis: postremo, tradit eum ideo tribunos pl. appellasse, quod sibi non licere cum Græcis diceret æquo iure in Græcia contendere: cum appellare in prouincia ad tribunos pl. qui Romæ erant, nemo soleret. quæsum potius ad senatum socij ueniebant, nec de corruptis

ruptis iudicijs, sed de pecunijs ereptis, aut de nece iniusta, aut huiusmodi flagitijs: de quibus aut ad prætorem aut etiam ad populum quandoque agebat accusator. quare Plutarchum hoc in loco non puto posse ab inscientiæ culpa uindicari. Hæc præter consuetudinem meam, hoc est eam, quam puto esse tenendam in conficiendis commentarijs, paulo fusius tractavi, non ambitione adductus, sed studio ueritatis; ne confirmaretur opinio illa de decem prætoribus ante bellū ciuile Cæsaris & Pōpeij. AD DVCENTOS] hic tamen frequens senatus dici uere non potest. nam in epistola quadam ad Atticum ccccxv, & in oratione post reditum in senatu ccccx senatores nominantur. non igitur, frequentes, ex uniuersi senatus numero, sed, frequentes, ut mense Decembri. COMMORAT expectationem] quia senatum coegerat, ut ageret causam agri Campani. licebat enim senatum habere etiam tribunis pl. quod in libro de magistratibus patebit. hic autem senatum à Lupo esse habitum, non modo ex duabus illis dictionibus, Commorat expectationem, conicio, sed inde etiam, quod in hac epistola nullam prorsus neque Lentuli consilii, neque collegæ eius Metelli fieri mentionem uideo. LVPVS] P. Rutilius Lupus. hic sine dubio tribunus pl. erat; cum rogandi sententias potestatem haberet, ut paulo post liquet. sententiæ porro non nisi à magistratu rogabantur. sed quid opus est argumentari? in epistola ad Lentulum, quæ scripta est Marcellino & Philippo cos. epist. fam. 4. Lupus, inquit, tribunus pl. quod ipse de Pompeio retulisset. Quid autem, si quis ita obiciat?

Commentarius in lib. I.

ciat? fuisse Lupum tribunum pl. Marcellino & Philippo cos. quo Ciliciam anno Lentulus Spinther administravit: quod utrumque cognoscitur ex epist. fam. lib. I. non posse igitur, quo anno scripta est hæc epistola, hoc est, Lentulo Spinthere, & Metello Nepote cos. tribunum pl. esse. Inepta dubitatio non est, quæq; rerum Romanarum imperitos facile perturbet. ea tamen diluitur, si sic obijcienti respondeas. Tribunus pl. sane fuit Lupus Marcellino & Philippo cos. idem tamen Lentulo quoque & Metello cos. utrumque enim licuit. nam, cum consules per totum Decembrem mensem magistratum gererent; tribuni autem plebis ad usque tantum IIII. id. Dec. sequebatur, ut per eius mensis dies reliquos consulibus ijs, qui ab exitu magistratus minimum aberant, novi tribuni pl. essent, iidemq; cum primo Januarij die novi cōsules magistratum inissent, per totum insequentem annum, ad IIII. id. Dec. quod à Dionisio Livioq; didicimus. erat igitur tribunus pl. Lupus Lentulo & Nepote cos. in extremo anno, hoc est, post IIII. id. Decemb. annoq; insequenti, Marcellino & Philippo cos. ad eundem usque diem magistratum pergit. Collegas eius inuenio septem, L. Porcium Catonem, C. Caninium, L. Racilium, Cn. Plancium, A. Plautium, Sex. Antistium Viterum, * Casfium. ipsi prænomen fuit Publio, nomen Rutilio; epist. fam. lib. I. pro Plancio, ad fratrem, Dio. prætor fuit belli civilis anno I. Lentulo & Metello cos. quod Cæsar in comm. de bel. ci. lib. I. docet; & Cicero ipse lib. VII. ad Atticum, 129. & IX

& IX. 134: AGR I Campani] ut ager Campanus ueniret. publicus enim erat. 315. MATERIAM REI] quæ ipsa sibi audientiam facit. NOSTRIS ACTIONIBVS] laudauit omnia, quæ acta sunt à me in consulatu, ne ager Campanus P. Seruilij Rulli tribuni pl. lege ueniret. IN C. Cæsarem] qui consul de agro Campano plebi diuidendo legem tulerat. Suetonius, Appianus, Dio, ad Atticum non semel libro II. Necesse igitur erat, ut Lupus eam diuisionem, lege Iulia factam, sua lege tolleret, eodemq; de agro uendendo simul ageret. quò spectat illud infra 315. Acriorem causam inopia pecuniæ faciebat. GELLIVM] L. Gellium crederem, qui cum Cn. Cornelio Lentulo consul fuit: sed eum inter consulares nominasset. aut igitur alijs Gellius est: aut, si consularis est, non affuit in senatu, sicuti nec Cæsar aderat, nec Pompeius; quorum in alterum aculei, cum altero expostulationes fuerunt. EXPOTVLATIONES] cum quereretur, agrum Campanum à Cæsare diuisum esse, consentiente Pompeio. ad Atticum lib. II. 31. Plutarchus, alij. ABSENTE Pompeio] aberat rei frumentariæ causa. ad Atticum, lib. IIII. 53: ad hunc, 315. SENTENTIAS se rogaturum] & hic apparet, tribunum pl. fuisse Lupum. præter enim magistratus, rogandi sententias potestatem, ut iam dixi, nemo habebat. NE QVOD onus] nolle se à senatoribus sententias dici; ne, cum aduersus uoluntatem alicuius loquerentur, in similitates, & inimicitias inciderent. CONVICTIS] meminerat enim, quæ in senatu superioribus temporibus, cum ageretur de agro Campano,

Commentarius in lib. I I.

Campano, altercationes, & conuicia fuissent. inde, quid quisque sentiret, poterat intelligere. nam cum antea conuicia in eos, qui de agro Campano diuidendo agebant, essent à senatoribus plerisque coniecta; tunc autem, ipso uenditionem suadente, mirum silentium esset: ex eo silentio, probari, quod ipse uellet, ita cognoscebat, ut antea, quod de agro Campano ferebatur, improbari, de conuicijs intellexerat. M I L O cœpit dimittere] senatum. sed in uoce, Milo, insignem esse mendam existimo. fuit omnino tribunus pl. T. Annius Milo ijs consulibus, quibus hæc epistola scripta est: sed exierat iam è magistratu; cuius, ut diximus, extremus erat dies v. id. Dec. suumq; magistratum noui tribuni plebis, quorum vnus erat Lupus, inierant. quare potestatem dimittendi senatus, cum tribunus pl. non esset, habere Milo non potuit. puto igitur, hæc tria uerba de Lupo esse dicta; ut, qui senatum uocauerat, idem cœperit dimittere. neque uero, quod ad correctionem attinet, quò me coniectura ducat, non habeo: sed ego non is sum, qui, cum aliquid sine antiquorum librorum ope, aut sine manifesto historię consensu corrigo, ipse mihi magnopere placeam. dicam tamen, quod sentio. pro, Milo cœpit dimittere, reponi posset, una tantum addita litera, In illo cœpit dimittere: hoc est, in postremis illis uerbis, Se intelligere, quid senatus sentiret. M A R C E L L I N V S] consul designatus; qui paucis post diebus, hoc est, cal. Ianuarii, consulatum iniuit. propterea primus à Racilio tribuno pl. sententiam rogatus est: quod proxime sequitur, sententiam enim

enim primi rogabantur consules. designati. qua
de re plenius in libro de senatu. CVM Pom-
peius absit,] qui cum bello Mithridatico se diuisurū
suis militibus agrum Campanum ostendisset; ipso
absente, agri Campani causam agi, non satis æ-
quum uidebatur. SE SENATVM negauit te-
nere.] dixit, licere senatoribus abire; cum illis uer-
bis uteretur, quæ magistratuum erant peculiaria
in dimittendo senatu: Patres conscripti, nemo uos
tenet. Lilius. RACILIUS] L. Racilius,
tribunus pl. de quo epist. fam. lib. i. hic senatum,
Lupo dimittente, retinuit, pro potestate tribu-
nicia.

309:

SURREXIT] ex hoc loco, stantes magistra-
tus in senatu uerba fecisse, constat: quod de sena-
toribus tradidit Pedianus. et, Surrexit, nimirum
cum in senatu sederet. quo fœdior patet error
Dionis, ac Valerii Maximi, quorum uterque non
licuisse tradit ingredi senatum tribunis pl.

DE IUDICIIS] ut iudicia fierent in eos, qui-
bus dicta dies erat. et unum maxime Clodium ani-
mo spectabat. IS CVM grauitur de Clodia-
nis incendiis] paucis ante diebus idem senserat:
quod ad Atticum Cicero scripsit his uerbis: Pro-
posita Marcellini sententia, quam ille de scripto
ita dixerat, ut totam nostram causam, aræ, incen-
diorum, periculi mei, iudicio complecteretur, eaq;
omnia comitiis anteferebat, proscripsit se per omnes
dies comitiales de cælo seruaturum. VT IP-

SE iudices per prætorem urbanum sortiretur:]
Clodius de ui, accusante Milone, reus erat; quod
in

Commentarius in lib. I.

in epistola ad Lentulum, 13. illa uerba significant:
Impunitatem est eorum sententiis assecutus, qui,
cum tribunus pl. pœnas à seditioso ciue per bonos
uiros iudicio persequi uellet, exemplum præclaris-
simum in posterum uindicandæ seditionis de rep.
sustulerunt. Et in oratione pro Sextio. In eum igi-
tur Marcellinus ipse sortiri iudices, prætoris urba-
ni opera, uolebat. quanquam rectius, meo quidem
iudicio, legeretur: Vt ipse iudices prætor urbanus
sortiretur. forte enim, cum in libro uetere aliquo
scriptum esset, Præt. urb. hoc est, prætor urbanus;
addita ab imperito homine, mendosum locum su-
spicante, particula, per. quod si legatur, ut dixi;
intelligendum erit, hoc anno non urbanum præ-
torem, sed alium è collegio de ui quæsiuisse, iudi-
cesq; sortitum esse: porro Marcellinum munus il-
lud sortitionis ad prætorem urbanum uoluisset trās-
ferri; fortasse quod eius prætoris, qui de ui quære-
ret, diligentia, aut fidei non ita consideret. atque
hæc, quæ tantum à coniectura manant, nec ullius
loci testimonio confirmantur, examinari paulo ac-
curatius uolumus ab eruditis. SORTIRE-
T V R:] ex uniuerso numero; qui ex tribus ordini-
bus, senatorio, equestri, plebeio, constabat. quod
multis docemur exemplis. COMITIA]
ædilicia, quibus petebat Clodius; & ob eam cau-
sam ante iudicia haberi comitia uolebat, ut ædilis
factus, Milonis accusationē facilius eluderet. quod
ita contigit. hinc illud ad Atticum lib. IIII. 56:
Ille postea, si sua comitia non fierent, urbi minari:
HABERENT V R:] paucis ante diebus fieri iudi-
cia Marcellinus ante comitia uoluerat: itaque dixit
Cicero,

Cicero, in ea, quam nominaui, ad Atticum epistola, Ea; omnia comitiis anteferet. nunc sententiam ex parte mutat. concedit enim, ut comitia habeantur ante iudicia, sed sortitione iudicum prius facta; cum eo, ut, habitis comitiis, iudicia statim fiant: qui iudicia impedierit, is contra remp. fecisse iudicetur. ita nec impedit comitia; &, causam iudiciorum eripi cupientibus bonis, non patitur. C. CATO] tribunus pl. 311: 313: & epist. fam. lib. 1. CASSIUS] & hic tribunus pl. ACCLAMATIONE] aduersus Cassium; quia comitia fieri ante iudicia uellet. PHILIPPVS] L. Marcius Philippus, Octauij, cui Augusto postea cognomen fuit, uirtricus. hic cum designatus consul esset cum Lentulo Marcellino, sententiam post eum proximus rogatus est. nam qui priore loco designatus consul erat, is priore item loco sententiam rogabatur; ut in libro diximus de senatu. DE PRIVATIS] ergo post omnes magistratus. DE TOTO] non de eo solum, quod expulisset fabros de area nostra; quod Catuli porticum, quæ ex senatusconsulto, consulum locatione, reficiebatur, disturbasset; quod Quinti fratris domum inflammasset; quod insecutus esset me lapidibus, fustibus, gladijs; quod Milonis domum, meamq; incendere conatus esset; quorum criminum nomine reus erat; sed plane de omnibus delictis, quæ, immani quodam furore incitatus, aut in me, aut in alios, aut in ipsam remp. commiserat. SECUNDIS] assensum indicantibus. ductum à uentis: quibus cum utimur secundis, fertur, quod uolumus, recto X cursu

Commentarius in lib. II.

curſu nauis. SEVERVS Antiftius] cum in
epiſtola M. Bruti Veterem Antiftium uocari ui-
deam, ſuſpikor hic de menda. et forte legendum
ſic: Sex. Verus Antiftius: aut, Verus Autiftius:
quòd dictio, uetus, in uerus, duarum literarum, t
& r, ſimilitudine, conuerſa facile ſit; & uerus, de-
inde abierit in ſeuerus: ut ſunt homines ad ea mu-
tanda procliuēs, quæ ſtatim ut intelligerent, uel rei
difficultate, uel ingenii uitio non ſucceſſit. nam
quod, Verus Antiftius, ſi legatur, nomini cogno-
men antepōnetur; eo minime perturbor, qui huius
generis exempla ſæpe notauerim. dixit enim
infra 312: Macer Licinius: ad Atticum 133. Balbi
Cornelii: epiſt. fam. 22. Gallus Caninius.
IUDICIO RVM cauſam ſuſcepit,] cum hæc ue-
ba, ut Antiftium tribunum pl. exiſtimem fuiſſe,
me adducunt; tum illa, quæ ſunt in clauſula epiſto-
læ: De tribunis pl. longe optimum Racilium habē-
mus. uidetur etiam Antiftius amicus nobis fore.
nam Plancius totus noſter eſt. IN EAM ſen-
tentiam] quam? an Antiftii, qui, ſe antiquiſſimam
eſſe habiturum iudiciorum cauſam, proxime dixe-
rat? non puto. nam, cum tribunus pl. eſſet, certe an-
te Ciceronem, inter ceteros magiſtratus, rogatus
erat ſententiam. laudauit enim potius Ciceronem
Antiftius, quòd, ut optimate decet, ita locutus
erat, quā ſententiam dixit. expono igitur, EAM,
Marcellini, cui Philippus aſſenſerat, & Cicero de-
inde multis uerbis. Quod autem inquit, IBA-
RVR, non puto, pedibus, ſubaudiri. nondum enim
ſententiam rogati omnes erant: quod ubi factum
non eſſet, eundem pedibus in ſententiam initium non
ſiebat.

fiebat. Ibat, igitur, omnium pene consensu.
DIEM dicendo eximere] licebat enim senatori,
 & quæ de re uellet, & quàm diu uellet, dicere. quæ
 potestate abutebantur multi; cum oratione longâ
 diem consumerent, ne quid in senatu contra uolun-
 tatem eorum decerneretur. Gellius. **A**RACI-
 210] qui cum de iudiis retulit, libera cum primis,
 ac minime uerecunda oratione, asperso multarum
 facetiarum sale, (id enim est urbane) Clodium uexa-
 uerat. liber Magnuli habet, Inurbane: & puto sum-
 ptum à libro manuscripto: quia, Inurbane, rubris
 literis factum est: quæ ille, ut iam diximus, ueteris
 libri nota utebatur. nec male congruet, inurbane,
 cum dictione, contumaciter: ut Clodius ideo fu-
 reret, quòd esset contumaciter, & inurbane uexa-
 tus. **A**GRÆCOSTAST] locus fuit ante cu-
 riam: de quo Varro. **G**RADIBVS] quibus
 ad curiam ascendebar. **O**PINOR, in Q.
 Sextilium] opinor, dicit, quia Clodii operæ in-
 eos, qui senatus ad fores adstabant, incitatæ sunt:
 quos autem de iis, plane scire non poterat, cum ip-
 se esset in senatu. et Sextilium nominat, quòd is
 eius multitudinis, quæ Milonem extra senatum,
 mox exiturum, operiebatur, quasi dux esse uideret-
 ur. habebat enim, ut Clodius, sic & Milo suam fa-
 ctionem. Ideo autem, In Sextilium & amicos Mi-
 lonis incitatæ, quia Clodium Milo de ui accusabat.
UT ARBITROR, in mensem Ianuarium] quia
 reliqui erant Decembris mensis dies, quibus habe-
 ri senatum liceret, paucissimi, nempe quatuor, ut
 opinio mea fert. nam, cum ab idibus Decembris,
 quo die senatum à Lupo esse habitum existimamus,

Commentarius in lib. II,

(cur ita existimemus, supra ostendimus) ad cal. Ianuarii dies xvi i. numerentur; ex iis porro festi sint v. comitiales. ix. fasti iiii: sequitur, ut per quatuor tantum dies, hoc est fastos, haberi senatus posset. nam, festis diebus non potuisse, notius est, quam ut probari debeat: comitialibus item, facile intelliget, qui senatusconsultum, quod est in epistola Cælii. ad Ciceronem, attente legerit, sic enim in eo scriptum est, D. E. R. I. C. uti C. Paullus, C. Marcellus cos. cum magistratum iniissent ad ex cal. Mart. quæ in suo magistratu futuræ essent, de consularibus provinciis ad senatum referrent, ne ue quid prius ex cal. Mart. ad senatum referrent, ne ue quid coniunctim de ea re referretur à cos. utiq; eius rei causa per dies comitiales senatum haberent, S. Q. C. facerent. Nominatim de comitialibus diebus non dixisset, ut per eos senatum haberent, si haberi alioqui licuisset. et ut iis, qui acuti nimium uideri uolunt, dum ab aliis exco- gitata delicato quodam fastidio reiiciunt, omnis calumniandi præcludatur occasio; uerba Ciceronis, quæ id, quod agimus, aperte probant, ex epistola sequenti recitabimus. Consecuti sunt, inquit, dies comitiales, per quos senatus haberi non poterat. **P L A N C I V S**] mendose (sic enim puto) legebatur in omnibus libris, Plautius. nos, Plancius, reposuimus: primum, quòd hunc esse Cn. Plancium credidimus; quem tribunum pl. eodem anno cum L. Racilio fuisse, oratio pro ipso, quæ extat, à Cicerone habita demonstrat: deinde, quod apud me ponderis est maximi, quia Bessarionis in libro, Plancius, non Plautius, plane uideo scriptum esse.

place,

placet tamen hoc anno & Plautium tribunum pl.
fuisse: quod à Dione lib. xxxix. traditum est. sed
hic de Cn. Plancio malim, quàm de A. Plautio,
quem nominat Dio, intelligere. sequor enim an-
tiquum librum: sequor historiam: sequor etiam il-
lud, quòd, cum dicat Cicero, Noster totus est,
magis id conuenit in Plancium, Ciceronis amicis-
simum, quàm in Plautium, cui nullam cum Cice-
rone intercessisse insignem necessitudinem legi-
mus. et forte is est Hypsæus ille, de quo in episto-
la i. ad Lentulum his uerbis: Libonis & Hypsæi
non obscura concursato, & contentio in eam opi-
nionem rem adduxerunt, ut Pompeius cupere ui-
deatur. Hypsæus enim Plautiæ gentis cognomen.
DE MENSE Decembri, J ustitata ueteribus lo-
cütio, pro, mense. qualia sunt, de nocte, de die,
& similia. Cicero pro Murena: Vigilas tu de no-
cte, ut tuis consultotibus respondeas. et in epi-
stola ad Atticum, libro vii r. Obsignata iam epi-
stola, quam de nocte daturus eram. Horatius:
Offensus damnis media de nocte caballum
Arripit. Catullus:
Vos conuiuia sumptuosiora de die facitis.
Scripserat Quintus, ut ex his Marci uerbis conii-
cio, sibi constitutum esse, Romam hoc mense trans-
mittere. quod tamen nec omnino quatuor post
mensibus ab eo factum, sequentes epistolæ decla-
rant.

EX EPISTOLA II.

310.

Cn. Lentulo Marcellino
L. Martio Philippo, COS.

[X C V S O] de literarum infrequen-
tia. Te puto saepe habere
E post haec uerba sequebatur, Et si
non semper. quod cum mihi nun-
quam satis probatum fuisset, (ab-
surdum enim, minimeq; necessarium uidebatur) tol-
lere tamen, nisi meam opinionem manuscriptus li-
ber confirmaret, nunquam ausus sum. nunc in
meo illo, mihi magnopere probato, Bessarionis an-
tiquo exemplari uideo, quod coniectura mea re-
spondeat, scriptum esse, sic inquam: Te puto saepe
habere, qui, num quid Romam uelis, querant.
L E N T U L I, & Sexti] ut à Lentulo & Sexto de-
bitam tibi pecuniam exigamus; exactam Pompo-
nio Attico, cui debes, persoluamus. C I N-
C I O] L. Cincio, qui Attici negocia Romae pro-
curabat. ad Atticum libro I. 4: A D R E-
C O R D A T I O N E M praeeteritae memoriae] ad ex-
citandam eius rei recordationem, quam ex animo
nostro deleuit obliuio: G R A C C H V S] T. J.
Sempronius, Tiberii & Caii, clarissimorum orato-
rum, pater: qui cum recordatus esset, in designatio-
ne consulum non recte à se tabernaculum esse ca-
ptum; deq; uitiosa designatione ad augurum colle-
gium

gium misisset; augures ad senatum retulerunt; senatus, ut consules abdicarent, censuit: consules abdicarunt. Historia est libro II. de natura deorum, libro primo de diuinatione, apud Valerium Maximum libro primo. **VENIT**] pro consule. etsi prætoriam potius provinciam, quam consularem, erat Sardinia. sed interdum et à pro consulibus prætoriam administrabantur. quod exemplo Macedoniam, in oratione in Pisonem, demonstratur. **IN CAMPO Martio**] ubi magistratus omnes creabantur. **COMITIA** consulum habenti] cum esset iterum consul cum M. Iuuentio Thalya. habuit autem ea comitia Gracchus potius, quam eius collega Iuuentius; quia qui priore loco creatus erat consul, is comitia sequentis anni consulibus rogandis habebat. itaque & Cicero, qui prior consul erat, consulem à se esse Murenam renunciatum, in oratione pro eo narrat. plura in libro de comitiis. **CONTRA** auspicia] Veteres nihil non auspiciato gerebant. Gracchus autem, quia tabernaculum uitio cepisset, contra auspicia consules creauerat. **DE FORMA** Minuciana,] ædificium forte Quintus ad eam formam, quam Minucius architectus fecerat, extrui uolebat. quare uidetur significari 312. **NOMINIBVS** Pomponianis] pecunia, quam debet Pomponio Attico, & à Lentulo & Sexto solui uelles. **EMINIHIL**] ubi ædificetur ad formam Minucianam. **AUCTIO**] de bonis Culleo mortui; quæ fiebat inter coheredes, quo facilius ad suum quisque perueniret. **CONDITIO**] emendi Tusculani. **CYRVM**] architetum

Commentarius in lib. II.

testum. ad Atticum 24. epist. fam. 102. & pro Mi-
lone. **AEDILITATIS**] quam Clodius pe-
tebat. **COMITIA**] ædilia. nam consula-
ria iam fuerant; cum de consulibus designatis men-
tio fiat in epistola proxima superiore. **EDICTA** sunt] edicto consulum Marcellini & Philippi.
cur autem eò usque tracta' erant comitia ædilia;
quæ, si mos seruaretur, anno superiore fieri debuif-
sent? quia, cum iudicium, quo Clodius de ui cau-
sam dicturus erat, ante comitia fieri, & Marcellinus,
& alii uoluissent; contra Clodius intelligeret, se
iudicium effugere, nisi ædilis designaretur, non fa-
cile posse; ideoq; contenderet, ut comitia iudiciis
anteferrentur: utriusque partis cõtentione factum
est, ut iudicia simul & comitia ultra spatium legi-
timi temporis producerentur. **CAUTIONIS**] ne quid Clodius, si euenerit ut ædilis creetur, no-
cere nobis possit. **REGE Alexandrino**] Ptole-
mæo Aulete: qui à suis ciuibus pulsus, ad senatum
confugerat, petebatq; ut restitueretur. epist. fam.
lib. 1. Dio, & alii. restitutus demum est ab A. Ga-
binio Syriæ pro consule; qui prouinciæ suæ termi-
nis, pretio ductus, est egressus. quo nomine postea
condemnatum, in Dione legimus. **MVLTRI-
TVDINE**] cum qua regem reduci, uetabant li-
bri sibyllini. hinc illa apud Lucanum carmina:
Haud equidem immerito Cumanæ carmine uatis
Cautum, ne Nili Pelusia tangeret ora
Hesperius miles, ripasq; æstate tumentes.
Dio quoque sibyllæ uerba recitat lib. xxxix.
LENTVLVS] P. Cornelius Lentulus Spinther,
qui proximo anno consul fuerat, & in Ciliciam
tunc

tunc pro consule ibat. **OFFICIO**] quia
 consul Lentulus ad senatum de Cicerone restituen-
 do contra legem Clodiam retulerat; ut ei, cuius ma-
 xime beneficio restitutus esset, nihil Cicero non
 debere uideretur. **VOLUNTATI** Pompeii]
 quia, etsi pro Lentulo studiose, ita tamen egimus,
 ut animum Pompeii ne offenderemus.

310:

CALVMNIA] fictis ad impediendum causis. di-
 citur idem eadem de re in epistola ad Lentulum, 4.
DIES comitiales] dixi iam de hoc genere dierum.

EPISTOLA III.

310:

Isdem consulibus.

LEGATIONES] quibus audien-
 dis, mense Februario senatus habe-
 batur; idq; lege Gabinia; quod in-
 fra patet, 317. & epist. fam. 4.

A **CAL.** Febr.] legitimi habendo
 senatui dies erant, calendæ, nonæ, idus. reliquis
 diebus, modo comitiales non essent, haberi qui-
 dem senatus poterat; sed certus neque lege, neque
 more statutus erat dies. positum id erat in uolunta-
 te magistratum. legationes igitur à calendis in-
 idus reiciebantur; non quia senatum haberi an-
 te idus non liceret; sed quia, si haberetur, alia de re
 potius,

Commentarius in lib. II.

potius, quàm de legationibus, agi placeret. habitus autem quinquies ante idus est, primo nonis, ut opinor, de prouinciis quæstorum, & de ornandis prætoribus; iterum, tertio, quarto, VIII, VII, VI, idus, de Clodianarum operarum ui; quinto, IIII, idus de sodalitatibus, & decuriatis. **M I L O**, affuit:] operæpretium est nosse, à quo accusaretur Milo, quo de crimine, apud quos iudices. accusabatur à P. Clodio ædili, de ui, apud populum. accusationem & crimen illa demonstrant, quæ sunt in oratione pro Sextio, manifeste de Clodio pronuntianta. Nam quid ego de ædile ipso loquar? qui etiam diem dixit, & accusauit de ui Milonem. et infra ibidem: Volitat ædilis; accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exultantem repressit. et infert continenter, de Milone: Hic, qui se est tutatus sic, ut in priuata re deos penates suos, in rep. iura tribunatus, auspiciq; defenderet, accusare eum moderate, à quò ipso nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs. Idem & Dio lib. xxxix. demonstrat. Accusatum autem esse, non ad prætorem, sed ad populum, patet ex eo, quod ad Lentulum in epistola scriptum est, fam. 5. Pompeius apud populum ad VIII. id. Febr. cum pro Milone diceret, clamore, conuicioq; iactatus est, in senatuq; à Catone aspere, & acerbe, omnium magno silentio, est accusatus. quod ipsum argumento est, reum de ui Milonem fuisse. nam etsi non de ui tantum, sed etiam de maiestate, ac de incestu, populi iudicium erat: ab horum tamen criminum suspitione Milonem abfuisse, eo quidem tempore, notum est. Et, Affuit, in foro; ubi cuiuslibet generis

Commentarius in lib. II.

docet oratio pro Murena. **ET DE** ornandis
prætoribus] malim, prætoriis: ut de provinciis intel-
ligatur. quod probat latine loquendi consuetudo.
nam in epist. ad Atticum lib. III. Antequam, inquit,
ad me scripsissetis, uestro cōsensu consulares provin-
cias ornatas esse. ad eundem lib. IIII. Qui se dice-
rent in ornandis provinciis consularibus scribendo
affuisse. et in epistola ad Catonem, epist. fam. lib.
xv. Prouinciam, inquit, ornatam, & spem non du-
bium triumphi neglexi. poterat enim facile trium-
phum sperare, cum ornatam prouinciam acciperet;
hoc est, exercitu, pecuniaq; instructam. id est enim
ornare prouinciam. quod etiam diximus aliquot ab-
hinc annis in commentario ad Atticum. Suspicio
autem apud Suetonium in Iulio mendose legi; Ac
neque more, neque iure, antequam prouinciæ or-
dinarentur, profectus est in ulteriorem Hispa-
niam; &, pro ordinandis, reponendum ornandis.
QVÆRELIS de rep.] cum essent in senatu, qui
non de provinciis agi, sed de rep. uellent. Quid igi-
tur, exister aliquis qui obijciat, non ad reipubli-
cam prouinciæ pertinent? sane: sed hic remp. acci-
pio pro rebus urbanis: quæ maioris esse momenti,
quàm prouinciæ, quibusdam senatoribus uideban-
tur: ideoq; reipublicæ nomine recte possunt appel-
lari. **CATO**] C. Cato tribunus pl. qui trien-
nio ante, Cæsare & Bibulo cos. Pompeium priua-
tus dictatorem appellauerat. lib. I. 305. **PRO-**
MVLGAVIT.] proposuit, ut deinde legem fer-
ret. hoc de more diximus in libro de legibus.
ABROGANDO] non abrogauit tamen, Lentulo
Marcellino consule dies comitiales, quibus ferre
legem

legem Cato potuisset, omnes eximente. infra, 314.
et ex epistolis, quæ familiares uulgo uocantur, satis constat, P. Lentulum non ante annum spatium, quod erat administrandæ provinciæ legitimum, decessisse. IMPERIO] Ciliciæ administratione, nam præfecti provinciarum imperium habebant senatusconsulto & lege curiata. quanquam Appius P. Clodij frater, si curiata lex ferri non posset, ex senatusconsulto se esse in provinciam iturum affirmavit. epist. fam. 17. ad Atticum 65:

L E N T U L O] Spintheri, qui anno proximo consul ab exilio Ciceronem reuocauerat. uidetur autem hic Cato P. Clodij studiosus fuisse, qui contra Lentulum & Milonem, quorum in primis opera Cicero in patriam redierat, rogationes promulgauerit. 311: M V T A V I T.] sordidata ueste, ad commouendam misericordiam, sumpta: quod magnarum calamitatum in metu facere solebant: itaque, lege Clodia promulgata, uestitum & Cicero cum innumerabili amicorum clientiumq; multitudine mutauerat.

311.
P E R E G E R A T] Petrus Danesius, quem habet Gallia clarissimum ingenij doctrinæq; lumen, cum Venetijs ad eum sæpe honoris causa in ædes Georgij Siluæ, Vaurenſis episcopi, adolescentulus uentitarem, in sermone dixit, rectius legi posse, Semper egerat. quod idem mihi quoque nunc uidetur. et optime duæ dictiones, interdum, semper, altera cum altera congruet: ut Pompeius silentio non sane semper egerit, sed interdum; cum auctoritate uero semper. hanc enim operarum Clodij
clamor

Commentarius in lib. II.

clamor eripere nunquam potuit. **S. V. R. R. E.**
X. I. T. Clodius.] ædilis, Milonis accusator.
O. R. E.] cum immutatus color mentis solitudi-
nem indicaret; contra quàm Pompeio euenerat;
qui, clamore operarum minime deterritus; cum
auctoritate semper egerat. **H. O. R. A. V. I. I.**] ter-
tia diei hora, iudiciorum erat prima. docet hoc
Martialis ille uersus, Exercet raucos tertia caufidi-
cos. idem fere est hodie quoque in consuetudine
positum. **C. L. O. D. I. A. M.**] P. Clodij sororem;
eam de tribus, ut opinor, quæ Q. Metelli Cele-
ris uxor erat. nam et si reliquæ item duæ, una, quæ
Q. Marcio Regi, altera, quæ L. Lucullo colloca-
ta fuerat, male audiebant impuditiæ nomine,
ut etiam cum fratre Clodio rem habuisse diceren-
tur: hæc tamen Metelli uxor, quam Quadranta-
riam esse appellatam, Plutarchus tradit, infamia
præstabat. et hanc significat Cicero libro ad Atti-
cum II. cum appellat *Βοάνιδα*: & in oratione de
aruspicium responsis, cum ait: Ne id quidem sentis,
connuentes illos oculos abauitui magis optan-
dos fuisse, quàm hos flagrantes sororis? in ea ue-
ro pro Cælio, non modo exagitat eam, quia ui-
torum concubitus, instigante libidine, nimium
petulanter appeteret, uerum etiam satis aperta su-
spicione carpit, quasi uenenum Metello coniugi
dedisset. **P. L. E. B. E. M.** fame necaret.] quasi
Pompeius, qui rei frumentariæ præflet, frumen-
tum comprimeret. **A. L. E. X. A. N. D. R. I. A. M.**] re-
stituendi Ptolemæi causa. **D. E. R. O. S. T. R. I. S.**] non,
quod accusatores in foro de Rostris loquerentur;
sed, quia Clodius, Milonis accusator, ædilis erat;
&

& iure magistratus ad populum de Rostris uerba facere poterat. **SENATVS** uocatus in curiam.] **VIII. idus**, hoc est, eo ipso, quo pro Milone Pompeius dixit, die. Licebat igitur fastis diebus haberi senatum, iudicijs uidelicet confectis; nisi si quid maioris rei præripi tempus cogeret. **CVRIAM:]** cum nihil additur, Hostiliam intelligi notum est. **BIBULO]** M. Calpurnio Bibulo; qui cum C. Cæsaris esset inimicissimus, generum eius Pompeium, & in ferendis legibus, hoc est in euertenda rep. consentientem, amare non poterat. **CVRIONE]** C. Scribonio Curione, uiro consulari, oratore non postremo; cum tamen neque memoria, neque ulla omnino doctrina ualeret. pater eius Curionis fuit, qui ciuili bello Cæsaris partes secutus, in Africa est interfectus. **FAVONIO]** M. Fauonio, Catonis æmulo in propugnatione reip. & loquendi libertate. occisus est inter captiuos à triumuiris, post Brutum & Cassium Philippensi pugna uictos. **SERVILIO filio]** qui consul postea fuit cum C. Cæsare. et addidit, **Filio**, quia uiuebat adhuc pater eius, P. Seruilius Isauricus. **BONORVM]** apparet, ab eo bonos uocari Bibulum, Curionem, Fauonium, Seruilium, quia libertatis causam contra extraordinarias Cæsaris, Pompeijq; opes tuerentur. **QUIRINALIA]** quæ erant **XII. cal. Martij. DIEM]** accusationis. sed quæro, qui potuerit Quirinalibus, hoc est, die festo, iudicium exerceri. hoc sane mihi præter consuetudinem uidetur. nisi si potestas in eo singularis fuit ædilium curulium, atque omnino ceterorum magistratum.

A D

Commentarius in lib. II.

A. n. Apollinis] non modo qui Græce sciunt, sed qui Latinas literas uix primoribus, quod aiunt, labris attigerunt, in hoc loquendi genere subaudiri ædem intelligunt. et senatum modo in templa, modo in sacras ædes uocari solitum, ex Varrone constat; qui distinguit à templis ædes sacras. **U. r. Pompeius** adesset.] puto, quia prope templum Apollinis Pompeius habitaret: qui longius à suis ædibus discedere, metu Clodij, non audebat. ideo, paucis ante uersibus legitur, eum, senatu in Hostiliam curiam uocato, domesticis se parietibus tenuisse. **C. A. T. O.**] tribunus pl. quod iam diximus; qui antea Pompeium dictatorem appellauerat, nunc, mutata uoluntate, uehementer eundem accusat.

311:

M. E. I. N. V. I. T. O.] nam cur laudari se ab eo uellet, quem contra suæ salutis auctores, Milonem, & Lentulum, rogationes uideret promulgasse? **P. E. R. F. I. D. I. A. M.**] cum Pompeius contra fidem suam Ciceronem destituit, pelliq; in exilium à P. Clodio passus est. **M. A. L. E. V. O. L. O. R. V. M.**] eorum, quibus immoderata Pompeij potentia grauis erat. ex his quatuor iam nominauit. hac de re epist. fam. lib. I. 5: **D. E. S. C. R. I. P. S. I. T.**] non nominatim appellauit, sed quasi quibusdam coloribus ita depinxit, ut, eum notari, homines intelligerent. **A. F. R. I. C. A. N. V. S.**] minor: cuius uita non extat; cum tamen eam Plutarchus literis mandauerit, ut ipse testatur in Gracchis. **C. C. A. R. B. O.**] de gente Papiria, tribunus pl. quo Africanus interfectus est anno. is, accusante L. Licinio

nio Crasso, singularis eloquentiæ viro, cantharidas sumpsisse dicitur. epist. fam. lib. i x. 139. & in Bruto. Plutarchus tamen in Gracchis suspicionem ait fuisse de M. Fulvio, & C. Graccho, neque Carbonem nominat, in epitome Liuiana, libro l i x. eius facinoris culpa in Semproniam confertur, Africanam uxorem, Gracchorum sororem, quibus cum similitates Africanus exercuerat.

S V P P E D I T A R I] à Crasso, Romanorum omnium ditissimo, Pompeij potentiæ semper infenso.

C O N C I O N A R I O illo populo] ea maxime populi parte, quæ ad conciones tribunorum pl. facile soleret accurrere. quam populi fecem appellat infra.

A L I E N A T O] nam ante popularis maxime fuerat Pompeius, cum alijs de causis, tum ob eam, quod populo tribuniciam potestatem, ereptam à L. Sylla dictatore, consul restituerat. Alienato autem, quia Pompeius Milonem, inimicum P. Clodij, accusatum ab eo, defenderat. infra.

N O B I L I T A T E] de principibus loquitur ciuitatis, Crasso, Bibulo, Curione, & alijs. 305. diximus enim iam, nobiles esse dictos non patricos tantum, sed quicumque honoribus ac dignitate pollerent.

N O N æquo senatu] non optime in ipsum animato. argumentum eius rei minime dubium habebat, quod C. Catonis orationem magno silentio audiri, hoc est comprobati, uiderat.

I V V E N T V T E] quæ nec antea Pompeium amauerat. ad Atticum lib. i i. 27. 27: Q V I R I N A L I A] quo die Milonem Clodius erat accusaturus.

M A G N A manus] clientum, Pompeij, Ciceronis, Lentuli, Milonis.

V T E T I A M] ut non modo

L do

Commentarius in lib. II.

do Clodius aliquid in nos per vim agere non possit, sed nec Cato rogationes eas perferre, quas de Milone & Lentulo promulgauit. **DE MILONE**] quid Cato de Milone promulgasset, compertum non habeo: nisi si hoc, ut, quando gladiatoribus, & bestiarijs contra leges esset usus, pœnas daret. hoc mihi uideor posse conuicere ex illis uerbis, quæ sunt infra 314. Ille uindex gladiatorum, & bestiariorum. **LENTULO**] ut ei abrogaretur imperium. **RESISTAMVS.**] si per vim eas perferre conetur, auspicijs, aut intercessionibus, aut denique legibus neglectis. **SEXTIVS**] Publius, qui anno proximo tribunus pl. cum septem collegis de Cicerone restituendo rogationem pertulerat. **INDICE**] non in hac causa indice, cum esset accusator, sed Indice; quod ante quasi cognomen illud, ex aliquo fortasse indicio, accepisset. **PUPINIA**] ex tribu Pupinia. sic enim loquebantur; quod Pedianus notauit. de tribubus autem & diximus alio loco satis multa, & plura tamen exponemus in libro de comitijs. **DE ambitu**] quod tribunatum plebis, corruptis pecunia tribubus, cepisset. aut intelligendum de quaestura, quam gessit Cicerone & Antonio cos. quod ex oratione pro ipso cognoscitur. **POSTVLATVS**] apud prætorem. iudicium enim de ambitu prætor exercebat: itaque subiungit proxime. Dixi pro Bestia de ambitu apud prætorem Cn. Domitium. Postulare autem simpliciter accipit Vipianus pro, in iure agere contra aliquem. ego duobus modis expono; ut postulet is, qui nomen alicuius defert apud magistratum, & postulet

postulet idem, cum, post nominis delationem, in iure agit, hoc est contra reum uerba facit. Vtrunque probabimus, recitatis è Cicerone exemplis. Ac primum quidem uel hic ipse locus, de Sextio postulado, indicat, accusationi postulationem antecedere. nam infra sequitur: De iis, quæ in Sextium apparabantur crimina. nondum igitur acta causa erat, cum dicat, apparabantur. Accedit illud, quod est in epistola prima libri 111. ad hunc ipsum, 323. Gabinium tres adhuc factiones postulant; Lentulus, qui iam de maiestate postulauit; Ti. Nero, C. Memmius. ad urbem accessit ad x11. cal. Oct. nihil turpius, nec desertius. sed de iudicijs nihil audeo confidere. et in eodem libro, 325: admodum aperte: De ambitu postulati sunt omnes, qui consulum petunt, à Memmio Domitius, à Q. Curtio Memmius, à Q. Pompeio Messalla, à Triario Scaurus. magna res in motu est: propterea quod aut hominum, aut legum interitus ostenditur. opera datur, ut iudicia fiant. et in Vatinius: Postea quàm es postulatus, ex legatione redisti, ne quis te iudicia defugere arbitraretur. et in epistola Cælij: Pilius de repetundis eum postulauit: magna illico fama surrexit; & de damnatione feruenter loqui est cœptum. Postulatio igitur, quod ex his locis facile liceat intelligere, accusatoris actionem anteit. quod si ita est: aut postulatio, nominis est delatio; aut, quid præterea esse possit, ego quidem non uideo. Rursus, postulare, non esse idem, quod nomen deferre; locum habeo, qui clarissime demonstret. scribit enim hæc Cælius in epistola ad Ciceronem: Non dubito, quin perla-

L 2 tum

Commentarius in lib. II.

tum ad te sit, Appium à Dolabella reum factum. et paulo post: Illud mihi occurrit, quòd inter postulationem & nominis delationem uxor à Dolabella discessit. Quid igitur? an sibi ueteres non constabant, & modo hoc, modo illud? ego hanc inconstantiam non appello, sed libertatem, qua in usu uerborum utebantur; ut ea modo latius, modo angustius usurparent; latius, ut cum, postulare, dicebant pro, accusare, sicuti nunc de Sextio postulato dixit Cicero; angustius, ut cum propriam uerbi significationem intelligi uolebant; quale illud, ex epistola Cælii quod recitauimus, Inter postulationem, & nominis delationem. Sic, accusare, modo ualet nomen deferre, modo causam ipsam in iudicio contra reum agere. exemplis abundamus.

A QVODAM M. Tullio] cui cognomen fuit Albionouano; quod interrogatio in Vatinius docet.

DEVI] apud M. Aemilium Scaurum prætorem, ut ipsa Ciceronis oratio declarat. uim autē re uera non attulerat, sed passus erat Sextius. quod in oratione pro eo multis uerbis probauit Cicero: iudicesq; ita esse crediderunt. absolutus enim est Sextius omnibus sententiis; ut infra in epistola proxima.

VT DEBVIMVS] ob eius in nos merita: quia tribunus pl. nostram causam studiosissime iuuerat.

IVRE succensere ob eius peruersam, morosamq; naturam. sic enim de eo scribit in epistola sequenti.

ITAQVE faciemus] nostram operam, ut polliciti sumus, ita præstabimus. EDIDIT ad allegatos] dubia sententia fluctuamus. uidemus enim aut hoc significari posse: Nerius iis, quos ad eum misimus, ut ab accusatione desisteret, dixit, etiam si ipse desisteret,

fleret, Sextio nihil profici: quando, præter ipsum, accusatores duo futuri essent, Lentulus, & Cornelius. aut hoc igitur intelligi potest, aut illud: Dixit, uelle se, præter Sextium, postulare Lentulum, & Cornelium: ut omnino non tam Sextii, quàm reliquorum duorum causa, peragere accusationem cogeretur; cum rei simul eiusdem criminis essent Sextius, Lentulus, Cornelius. EODEM die]

ergo, ut iam diximus, & iudicia, & senatus eodem die. SODALITATES] sodalitates in urbe fiebant multarum rerum causa. hic de sodalitatibus intellige ambitus causa factis, quæ coitio dicebatur.

DECURIATI QVE] & uerbum, decuriare, & decuria sæpe non pro decem tantum hominibus, sed pro aliquo numero in unum coacto, & tanquam in decuriam descripto, eiusdem rei tractandæ causa. sic Philip. v. Non improbos decuriabat? non sollicitabat agrarios? Et in oratione pro Plancio sæpe utitur hoc uerbo, cum loquatur de ambitu: item in Verrem, & aliis in locis. DISCEDERENT]

de campo Martio; cum ad creandos magistratus, qui eo anno creati ob factiones nondum erant, populus conuenisset. DEVI] publica: nam priuatam leuior pœna sequebatur. de publica uero condemnati, presertim homine necato, ciuitatem amittebant. diximus copiose in libro de legibus.

BESTIA] cognomen Calpurniæ gentis. de L. Bestia uix intelligi crediderim, eo, qui consulatum Ciceronis reprehendere solitus est. tametsi ne hoc quidem esse non potuit: quia Cicero, à quibus iniuriam tulerat, eos sæpe defendit, ut P. Vatinius, A. Gabinium: eiusq; rei causam exponit his uerbis

L 3 in

Commentarius in lib. II.

in epistola ad Marium: Cogor non nunquam homines non optime de me meritos, rogatum eorum, qui bene meriti sunt, defendere.

DE AM-
B I T V] puto Bestiam de ambitu obemptam præturam esse accusatum, & condemnatum. nam, nisi iudicio notatus esset, nunquam de familiaritate Bestiæ, de opera ei nauata in petitione præturæ, accusator obiecisset M. Cœlio. quæ de re Cicero sic in oratione: Ac prima pars fuit illa: fuisse Bestiæ Cœlium familiarem, cœnasse apud eum, uentitalse domum, studuisse præturæ.

312.

C N. D O M I T I V M] Caluinium, qui post bien-
nium consul fuit cum M. Valerio Messalla: tribuna-
tum pl. gesserat, consulibus Cæsare & Bibulo; ut
in oratione pro Sextio: præturam gerit hoc anno,
idest consulibus Lentulo & Philippo; quod item
eadem pro Sextio, & interrogatio in Vatinius de-
monstrant.

I N F O R O medio,] non enim
semper in foro, sed pro arbitratu, modo in hac,
modo in illa urbis parte prætores tribunal habe-
bant: omnes tamen & eodem simul in loco, & ubi
magistratus initio, ibi per totum annum. In libro
de iudiciis.

A C C E P T I S,] à Clodianis,
cum esset tribunus pl. Legatur oratio pro ipso.

προϋπονομήσαμιν] tanquam bonus causæ Sextianæ
gubernator præmuniri quiddam opportune, cum
pro Bestia dicerem, quod in Sextii iudicio prodesse
posset.

E V M] Sextium potius, quàm Be-
stiam.

V E R I S] uere enim & in quæstura
& in tribunatu plebis rationibus reipublicæ fuerat
utilissimus.

E I V S nuptiis] cum Piliā duxit uxo-
rem

rem : ex qua suscepit Atticam , quæ deinde Agrippæ nupsit . hinc error patet eorum , qui legendum putant in Attici uita , Statuas aliquot ipsi & Pilæ posuerunt : cum (omitto alia ornamenta) statuas illas adolescenti Attico posuerint Athenienses , Piliam autem uxorem duxerit iam quinquagenarius .
 L V C V M Pisonis] qua in regione urbis , antiqua monumenta non indicant . C A L E N D A S Quint.] is dies terminus erat locatarum ædium .
 C A R I N I S] in quibus erat auita Ciceronis domus . eam fortasse Quintus in diuisione bonorum à fratre acceperat . P. Victor in regione quarta .
 M V N D I] amatores elegantia . C A M I A E] cuius gentis hoc fuerit cognomen , nondum reperi . uidendum est , an Lamia , legi possit ; qui ex gente Aelia fuerunt . O L B I E N S E M] Olbia datam . 313 . H Y E M / S] qua parte anni non ita morbis tentamur . S A R D I N I A M] prouinciam graui cælo ; eoq ; te diligentius cura .

E P I S T O L A I I I I .

312 .

Iisdem consulibus .

A B S O L V T V S] iudicio de ui , accusante M. Tullio Albinouano . extat Ciceronis oratio . nam iudicium de ambitu factum esse non existimo , forte quia Nerijs accusandi consilium abiecerit . O P P V G N A B A T V R ,] dixit enim testimonium Vatinius in Sextium .

L 4 A R B I -

Commentarius in lib. II.

312:

ARBITRATV nostro] cum id mihi per omnes,
quatenus ego uellem, liceret. itaque infert, Diis,
hominibusq. plaudentibus. pessime enim Vatinius
omnes pene homines oderant. ex quo Catullus,
Odissem te odio Vatiniano. Macrobius libro. II.
Satur. Lapidatus à populo Vatinus, cum gladiato-
rium munus ederet, obtinuerat, ut ædiles edice-
rent, ne quis in arenam nisi pomum misisse uellet.
forte iis diebus Casellius iuriconsultus cōsultus à
quodam, num nux pinea pomum esset, si in Vati-
nium missurus es, inquit, pomum est. PRO-
DVC TV S] cogebantur legibus, atque etiam nunc
coguntur homines, uel in amicissimos, postulante
a cūsatore, testimonium dicere. produci autem te-
stes dicebantur, siue uoluntarii, de quo uellent ho-
mine, siue coacti legibus, in quem nollent, testimo-
nium dicerent. de uoluntariis exemplum illud habe-
mus (ut omittam alia) in Vatinium : Cum in eun-
dem nuper ab eadem illa furia productus ad populū
cupidiissime falsum testimonium dixeris? de coa-
ctis legibus, hoc, de Paulo in Sextium producto.
NOMEN Vatinii delaturum.] non enim accusan-
di Vatinii materia deerat. ita multa præter leges
commiserat. quod in ipsum Ciceronis interrogatio
significat. MACER Licinius] unus de Sextii
patronis, & forte Licinius ille Caluus, eloquentiæ
laude insignis, filius C. Macri, qui reus Cicerone
pretore de repetundis factus, cum se damnatum iri
uideret, uoluntaria morte iacturam rei familiaris ef-
fugit. qui enim in reatu, ut iuriconsulti uerbum
usurpemus,

usurpemus, obierat, eius bona subiecti hastæ leges
 uetabant. Plutarchus, Valerius. C V N -
 C T A R E T V R] nisi statim Licinius Vatinium accu-
 sare. S V B S E L L I I S] erant subiecta iu-
 dicum, reorum, accusatorum. I L L I] Va-
 tinio potius, quàm Paulo: hoc est, se esse Vati-
 nio diem dicturum affirmavit. D E B I L I T A -
 T V S q;] animo fracto, ac demisso. refertur enim
 ad, Audax; Perturbatus uero ad, Petulans.
 T Y R A N N I O] satis uisatum grammaticis no-
 men. nam & is, qui Aristotelis Theophrastiq; uo-
 lumina, dictatore Sylla Athenis reperta, digessit,
 Tyrannio dictus est. A P V D M E] domi
 meæ, non, ut ante, domi tuæ. V T R I V S -
 Q V E nostrum] de una domo sermo uidetur esse;
 cum sequatur, Spero nos ante hyemem conturber-
 nales fore. et rursus duas domos illud ostendit,
 Redemptori tuo dimidium pecuniæ curavi: & il-
 lud, quòd utriusque domos Clodius euerterat, at-
 que inflammarat, ut est ad Atticum 55: item illud,
 quod hic infra subiicitur: In aream tuam ueni: &
 Domus erit egregia: & Itemq; nostra celeriter
 ædificabatur. quare statuamus fuisse domos omni-
 nino duas, quæ inuicem contingerent: ut, cum in
 suis uterque ædibus habitaret, contubernales ta-
 men essent, quia domus utriusque nullo interiecto
 spatio disiungerentur. R E D E M P T O R I
 tuo] Longilio. C R A S S I P E D E:] Furio.
 nupsit Tullia tribus, contra Pediani Plutarchiq;
 sententiam, primum L. Calpurnio Pisoni Frugi,
 deinde Furio Crassipedi, postremo P. Cornelio
 Dolabellæ. Piso Cicerone periit exulante, Crassi-
 pes

Commentarius in lib. II.

pes Tulliae nuncium remiserit, an è uita excesserit, incertum est: Dolabella diuortium fecit. hæc, ipso suis in libris narrante Cicerone, cognoscuntur. **LATINAS**] si Varronem & Macrobiū sequamur, antiquitatis utrunque peritissimum, conceptiuæ feriæ erant Latinæ, non statiuæ; concipiebanturq; in dies uel certos, uel incertos. Lilius tam statiuas indicat fuisse, cum ait libro x x v. Romæ consules, prætoresq; usque ante diem v. cal. Mai. Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque prouincias profiscuntur. non enim simile ueri est, consules, cum uictor Annibal uastaret Italiam, consulto in v. cal. Mai. qui dies à primo initi magistratus die, hoc est ab idibus Martii, xliii. dierum spatio distat, Latinas distulisse; ut ipsi sibi diutinæ in urbe mansionis necessitatem imponerent: cum ire in prouincias neque consulibus, neque prætoribus liceret, nisi Latinarum sacro perpetrato. aut igitur eas è statiuis in ordinem conceptiuarum postea transisse credendum est: aut latentem causam alii perscrutentur. placet enim indicare, in quo, cum ipse mihi non satisfaciam, eorum, qui magis ingenio doctrinaq; præstant, elaborare possit industria. **RELIGIOSI**] quibus aut priuatim, aut publice quidquam fieri, maioris momenti quod esset, religio uetabat. **CONFECTVM**] eò perducta res erat, nihil ut iam esset reliquum, nisi ut mulier uiro desponderetur. quod postea factum est nonis Apr. ut ex epistola, quæ sequitur proxima, intelligitur. **LATTAR**] mendosa uox: & in menda consentiunt ueteres libri. multa mihi, de correctione

rectione cogitanti, ueniunt in mentem, nec tamen quidquam, quod magnopere probem. Lucceius erat exiturus, legi possit, si sententia tantum spectetur: sed affinitas abest illa literarum, quam ego in locis emendandis maxime quæro. Lucceium quidem Roma exiturum fuisse, in hac ipsa epistola his uerbis infra scriptum est: Lucceium conuenire non potueram, quod abfuerat: uidere autem uolebam, quod eram postridie Roma exiturus, & quod ille in Sardiniam iter habebat. Posset etiam reponi, Latiare, & coniungi cum antecedentibus uerbis: ut sit: Ceteroqui confectum erat Latiare. deinde: Eram exiturus. ut hoc dicat: De Tullia & Crassipede alioqui confectum erat, confectum autem ipso Latinarum die: nam Latiare, latinarum solenne significat: quod ex Macrobio constat. hanc ego amarem correctionem: uidetur enim, ut ita dicam, uerecunda; quia sit unius tantum literæ adiectione, & eius literæ, quæ prima sequentis dictionis est. ex quo minor quodam modo licentia uidetur: cum, literam aut elidere; aut addere in ultima dictione, quæ sit eadē cum prima dictionis insequentis, unum sit de privilegiis illis, quæ ueterum scripta corrigentibus iure conceduntur. ergo, ut illa prior emendatio placet in sententia, displicet in literis: ita hæc contra, cum in literis maxime, in sententia tamen haud ualde probatur. nam illud, Ceteroqui, uniuersum quiddam quod non uno tempore de nuptiis actum sit, significat. Latiare, autem si addatur, quo dies unus intelligitur; nimis in angustum uniuersum illud contrahetur. uerum ego fortasse calumnior, præ nimio studio ueritatis; &
inutor

Commentarius in lib. I R.

imitor Caluum illum, qui cum optimam in dicen-
do rationem quæreret, nimium inquirens in sese,
metuensq; , ne uitiosum sanguinem colligeret, ue-
rum etiam deperdebat. quare satis habeamus, quæ
nostra sententia sit, ostendisse. uera sit, an secus,
uolo diuidicandi potestatem ad alios pertinere.

ERAT exiturus.] Crasipes, rediturus post duos
religiosos dies. aut, si cui, Erat, referri ad Crassi-
pedem non placet; eidem fortasse, Eram exiturus,
placebit; si modo, uere hoc à Cicerone de se ipso
scribi posse, intellexerit. intelliget autem ex illis
uerbis, quæ sunt infra: Luceium uidere uolebam,
quòd eram postridie Roma exiturus.

EPISTOLA V.

312:

Isdem consulibus.

D EDERAM ad te literas] hoc, us-
que ad illa uerba, Ad pedes unius-
cuiusque iacentem, librarii, genus
hominum indiligens, atque impe-
ritum, longe à sua sede transtule-
rant, & ad alterius epistolæ partem, ipsam quoque
quasi membrum à suo corpore auulsam, agglutina-
uerant. mihi hanc perturbationem ostendit ratio
temporis, & earum rerum ordo, de quibus ad fra-
trem in his epistolis Cicero scribit. Bessarionis li-
ber dissentit ille quidem ab impressis, mendo ta-
men minime uacat. nam hoc totum, à uerbo, De-
deram,

deram, ad, Iacentem, principium est in eo. epistolæ,
sequunturq; continenter illa uerba, In eo multo su-
mus superiores ipsius copiis; quæ sunt in epistola,
cuius initium est, Scripsi ad te antea superiora.
quæ quàm sint præpostere coniuncta, cuius, paulo
attentius ea consideranti, dilucide patebit. cum igitur
neque uulgatum in libris impressis ordinem ul-
lo modo probarem; neque mihi, uerus alioqui ac
certus ubique fere, Bessarionis liber hac quidem in
parte satisfaceret: dedi me ad considerandum subti-
liter argumentum, ut eo quasi filo ad ueritatem
peruenirem. Primum agit Cicero de Tullia pri-
die non. Apr. Craspedi desponsa. deinde sub-
iungit, uelle se, quæ post eum diem acta sint, per-
scribere. quis igitur pridie non. Aprilis consequi-
tur dies? non. ab his igitur quasi narrandi capit ini-
tium, cum ait: Nonis Apr. senatusconsulto Pom-
peio pecunia decreta in rem frumentariam. Nonis
autem quis proximus adiunctus est dies? v i i i.
idus. erant igitur mihi huius libri epistolæ peruol-
uendæ, donec acta v i i i. iduum Apr. inuenirem.
inueni. est enim illud: Ad v i i i. id. Apr. spon-
salia Craspedi præbui. et quæ deinde connexa his
pone sequuntur. quod autem infra impressum est in
nostro libro, Ad v i. Id. Apr. non, ut in aliis libris,
atque adeo in manuscriptis, Ad i i i. id. Apr. id fe-
ci coniectura ductus, contra ueterum librorum
consensum. tres porro, cur in hanc opinionem ue-
nerim, habeo causas, unam, quòd Cicero id agit,
ut continuatos aliquot mensis Aprilis dies perse-
quatur: itaque à die pridie non. Apr. ad nonas
transiit, à nonis ad v i i i. id. ab v i i i. id. autem
ad

Commentarius in lib. II.

ad III. id. omisso quatuor dierum spatio, nunquam opinor traiecisset. quid enim? nihil ne daret illi ad scribendum de quatuor diebus ullus? totum ne quatrimum Cicero dormiuit, ut nihil omnino ipse ageret, nihil, actum ab aliis, posset cognoscere? prorsus credibile non est. Altera, cur VI. pro III. repositum, causa illa fuit, quod Ciceronem, qui summum quendam in Quintum fratrem his omnibus epistolis amorem declarat, Quintum filium, & unicum filium, ita neglexisse uix crediderim, ut, eius inuoluntate audita, non eum, nisi quatuor dierum interposita mora, uisitauerit. Postremo, qui fieri poterat, ut mendosa dies non esset, cum infra dicat Cicero de Luceio: Erat autem iturus ad III. id. Apr. ex quo patet, ante III. id. Apr. epistolam certe scriptam esse. quocirca, quin VI. id. aut VII. id. (ut statim post sponsaliorum diem, nulla facta mora, ierit ad Quintum) rectius multo sit, quam III. id. mihi quidem non uidetur esse dubitandum. erunt igitur haec quatuor dierum acta: Pridie nonas desponsa Tullia; nonis decreta a senatu Pompeio pecunia, & actum de agro Campano, Flaccus de collegio eiectus; VI. id. aut VII. id. iuit ad Quintum filium, in aream uenit, ad Pompeium delatus, Luceium conuenit. **DESPON-**
[S A M] haec litterae, de Tullia Crassipedi desponsa, non extant. non enim de proxima superiore epistola licet intelligere: in qua scripsit, Spero nos cum Crassipede confecisse. quibus uerbis non, desponsam esse Tulliam, significat, sed sperare se futurum ut despondeatur. Addo illud. litterae de Tullia desponsa datae sunt pridie non. Apr. hoc est in ipso, quo desponsa

desponsa est, die. nam in hac epist. quæ post pridie non. acta sint, persequitur. at proximas superiores quis credat pridie non. Apr. datas, cum de Sextio III. id. Martii absoluto significet? eò ne usque tantam rem, tam expectatam Quinto, distulisset? postremo, cum hic dicat Cicero, se scripsisse in iis literis de re publica, & priuata; hoc in superiores literas nos conuenire, satis patet. uerbum enim de republica nullum prorsus habent. R E M frumentariam] cui senatus populusq; Pompeium, annonæ subleuandæ causa, præfecerat. ad Atticum lib. IIII. 53: Hs M C C C C.] his notis non, mille quadringenta, quòd fortasse aliquis existimet, sed, millies quadringenties, intelligitur. millies autem quadringenties ualet, quadragies biscentena millia aureorum scutorum pecuniæ nostratis: ut ueterem nummariam rationem ex Plinii potius, & Celsi, quàm ex Budæi, sententia exponamus. neque mirum est, in tanta annonæ caritate tantam uim pecuniæ in emptionem frumenti fuisse necessariam. nam, cum populus Romanus his temporibus hominum C C C C L millia censetur; quod à Liuiò traditum esse, epitome demonstrat; præterea, cum peregrinorum, cum seruorum infinitus prope numerus esset; annonæ uero subueniri, non per unum mensem, sed usque ad messem, hoc est, per tres menses, necessitas cogeret: immensus erat frumenti numerus, qui tantæ multitudini satisfaceret, uidendus: quæq; item ad emendum frumentum sufficeret, ingens erat pecunia comparanda. quod ita esse, si quis cogitauerit, multis partibus plures fuisse seruos, quàm ciues;

Commentarius in lib. II.

ues; (ut peregrinos omittam) is, opinor, habitū
 gravis admodum annonæ ratione, mecum existi-
 mabit. E O D E M die] quid mirum? cum ager
 Campanus & frumenti multum solitus esset affer-
 re, & durissimis, ac difficillimis temporibus præ-
 sentissimum reip. ad inueniendam repente pecu-
 niam subsidium esse posset. hoc, inquam, ex eo a-
 gro erat commodi, cum is esset publicus; qui nunc
 priuatus erat, lege, quam tulerat C. Cæsar in
 consulatu. nunc igitur cum & annonæ summa cari-
 tas maturum remedium postularet, nec satis ad id
 pecunia suppeteret: hæc utraque res dolorem in
 animis hominum excitabat ob agri Campani aliena-
 tionem: proptereaq; magnis clamoribus, cuiusmo-
 di leuissima plebs edere in concione solebat, actum
 est in senatu, ut ager Campanus in publicum resti-
 tueretur. I N O P I A pecuniæ] Erus, qua se-
 natus uti posset. nam pecunia populi R. quæ ad bel-
 lici temporis necessitatem reseruaretur, in æra-
 rio custodiebatur. eam fuisse maximam, tum ex
 publicis neçtigalibus coniiicio; tum etiam, quia
 Paullum Aemilium, historiæ narrant, Macedonia
 debellata, bis millies centies H-S in ærarium con-
 tulisse. quam pecuniam adhuc attigerat nemo. ea
 deinde ciuili bello contra Pompeium Cæsar usus
 est. hoc à me dictum oportuit, ne quis populum
 R. non habuisse putet M CCCC, qui ex annuis
 redditibus caperet supra ter millies centies.
 N E I L L V D quidem] quod eodem die, hoc est
 non. Apr. factum est. singulorum enim dierum acta
 Cicero persequitur; & post hanc de Flacco men-
 tionem, pergit ad V I I. id. Apr. hoc est, ad eum
 diem,

diem, qui post nonas primus est. E Q V I T E M
 Romanum] uide, non eam modo plebem, quæ in-
 fra equestrem ordinem censeretur, sed ipsos quo-
 que equites in collegia distributos fuisse. de sena-
 toribus tamen, uix est, ut idem putem. nam si in
 huiusmodi collegiis etiam senatores fuissent, non,
 opinor, ea senatus sustulisset. quod esse factum,
 docet Pedianus in commentario Cornelianæ,
 idemq; confirmat in Pisonianam. collegia uero
 hæc, L. Cæcilio, Q. Marcio cos. sublata, restituit
 nouem post annis lege lata P. Clodius tribunus pl.
 qui etiam noua quædam addidit, ex omni fece urbis
 ac seruitiorum, ut in Pisonem Cicero dixit, consti-
 tuta. crediderim autem, falli eos, qui existimant,
 sodalitates & collegia idem fuisse. nam, collegia
 nunquam senatui placuisse, facile possumus conii-
 cere: quia cætus hominum fieri multos in libera ci-
 uitate, tutum non est, nisi si publica in eo interce-
 dat auctoritas. nostramq; coniecturam Pediani te-
 stimonium confirmat: cuius hæc sunt uerba: Fre-
 quenter tum etiam cætus factiosorum hominum
 sine publica auctoritate malo publico fiebant: pro-
 pter quod postea collegia senatusconsulto, & plu-
 ribus legibus sunt sublata, præter pauca, atque cer-
 ta, quæ utilitas ciuitatis desiderasset, ut fabrorum,
 fictorumq; non igitur, in ea collegia esse adscri-
 ptum, honori fuit, quæ senatus atque etiam popu-
 lus sæpe damnauerit, & in quibus sordidi ac seden-
 tarii opifices, ut fabri, fictoresq;, uersari solebant.
 at uero sodalitates ne ingenuo dignas homine non
 existimem fuisse, Catonis auctoritas facit, grauissi-
 mi uiri; quem de sodalitatibus, quasi honesta de

M re,

Commentarius in lib. II.

re, loquentem induxit Cicero in libro de senectute. Sodalitates, inquit, me quæstore sunt constitutæ Collegium uero, quo Flaccus est eiectus, de sacris rebus, ad Mercurii Iouisq; Capitolini templæ pertinentibus, non artis sedentariæ causa, fuisse constitutum, facile licet existimare; cum equester ordo, quo ex ordine Flaccus erat, mechanicas artes non exerceret.

CAPITOLINI & Mercuriales] duo genera hominum, ex quibus collegium illud, unde Flaccus est eiectus, constabat. forte ita dicti, quia prope templum Mercurii, propeq; Capitolium, aut etiam in ipso Capitolio habitarent. SPONSALIA Crassipedi præbui.] aliud igitur est despondere, aliud sponsalia præbere: cum desponsa Tullia sit pridie non. Apr. sponsaliorum uero dies fuerit viii. id. Apr. quid autem sit, sponsalia, ipse indicat, cum ait, Huic conuiuium.

COMMOTVS] morbo potius, quam iracundia. nam sequitur: Ad Quintum ueni, eumq; uidi plane integrum. quod est bene ualentis. unde integrum corpus, integra ualetudo. præterea, puto, indecorum, minimeq; sua persona dignum Cicero existimasset, uenire ad Quintum puerum, ut eum iracundia commotum leniret. VENI] ergo non erat Quintus apud ipsum. quod supra inde patet: Tyrannio docet apud me. nisi si, Docet apud me, non quod apud eum Quintus habitaret, intelligamus; sed quod, quas diei horas cognoscendis literis daret, per eas horas eum apud se Cicero uellet à Tyrannione erudiri; ut, quo ingenio ac uoluntate Quintus puer, qua etiam fortasse diligentia, qua ue doctrina esset Tyrannio, posset animaduertere.

tere. MULIERVM NOSTRARVM] Te-
rentiæ, & Pomponiæ. raro enim fit, ut inter duas
duorum fratrum uxores conueniat. ac sæpe caris-
simorum fratrum suauissimæ coniunctiones earum
dissensione dirimuntur. quod ipsemet, magno rei
familiaris detrimento, maiore animi dolore, sum
expertus.

FESTIUIVS] amabile quid-
dam est in pueris; quod si uerbis pluribus uelim
describere, dicam esse id, quod aduersatur feueri-
tati. itaque & in epistola ad Torquatum, Res, in-
quit, molesta est, ab ijs pueris abesse, quibus ni-
hil potest esse festiuus.

ETIAM de te] ne Quintus commoueat, quia dixerat, De dis-
cordijs mulierum nostrarum, placato iam animo
esse Pomponiam significat, quæ apud ipsum de lon-
giore, quàm uellet, coniugis absentia familiariter
ac libere quæsta sit.

MVLTRIS structori-
bus] in ædificando utimur opera architecti, qui
formam facit ædifici; redemptoris, qui totum opus
impensa studioq; suo faciendum conducit; (ut in-
terdum tamen architectus redemptoris item partes
agat) structorum, qui calcem & lateres tractant;
fabrorum, qui lapides aut ligna cædunt.

FORMA] quam Mimucius fecerat. 310.

REDDERET] non ut te secum Romam redu-
ceret, sed ut te statim huc remitteret.

LABRONE] non dubito, quàm de Ligurni, ut nunc
appellant, portu intelligat. uocem corripit, ut
alias innumerabiles, uetustas.

Ἀμφιλα-
φία] cum epistola Quinti, cui respondet Cice-
ro, non extet: diuinare, quid sit ἀμφιλαφία hoc
loco, nostrum non est. non enim placet eos imita-

M 2 ri, qui,

Commentarius in lib. I I.

ri, qui, ne quid nescire uideantur diuersas in opinionones leui coniectura feruntur. BONO modo] non, omnino; sed, quadam ex parte: *μετρίως* quod Græci dicunt: ut, Bono, temperamentum quoddam, non, ut alibi, magnitudinem significet. sic ad Atticum lib. XIII. 213: De die tantum uidebis, & id ipsum bono modo. LIBERALIVS] quod minus restricte sumptus faceret, quod uiuendi rationem non ea, qua solitus erat, frugalitatis regula metiretur. OPVS erat] opus erat ad relaxationem animi mei, ut paulisper ab his tumultibus secederem, ac fabris locum darem. defessus enim iam sum ex molestia, quam illis urgendis capio. id igitur facerem, si te haberem. tu enim, absente me, meam uicem eos exerceres. nunc eo non licet, quia, si pedem hinc mouero, nemo futurus est, qui præsentiâ sua illos in opera contineat. SED ET hæc] dixerat iam, Sed hæc coram agemus, cum de discordiis mulierum meminisset. recte igitur usus est particula, &: ut significet uelle se non illa tantum superiora, sed & hæc præsenti sermoni reseruare. atque hæc de causis una fuit, quæ me, ut hanc epistolæ partem, quæ incipit à dictione *ἀμφιλαφίῃ*, usque ad extremum, cum ea parte, in qua mentio fit de discordiis mulierum, connecterem. RES Romanæ] à priuatis rebus ad publicas sermonem traducit. et cum dixit res Romanæ, potius quàm publicæ, festiuum simul & amplum quiddam uidetur adamasse: quod, cum hæc uox, res Romanæ, magnum aliquid præ se ferat, ipse tamen ea significet, quæ infra Romani nominis dignitatem sint. unde & illud ad Atticum

cum 62. Nunc Romanas accipe res. et ad eundem, quo in loco certum non habeo, sed ad eundem certe: Iam exclames necesse est, res Romanas diutius stare non posse. et hic, infra: Res Romanæ sic se habebant.

LENTVLVS] Marcellinus; quem hoc anno consulem fuisse cum Marcio Philippo, iam dixi.

COLLEGA] cum sua sponte bono, tum, ut opinor, consilio maxime, atque exemplo M. Catonis, generi sui. Plutarchus. EXEMIT] sustulit: effecit, ne per eos lege agi posset: ne scilicet C. Cato tribunus. pl. quas de P.

Lentulo Spinthere & Annio Milone rogationes promulgauerat, eas perferre posset. tollebantur autem comitiales dies cum aliis rationibus, quas in libro de comitiis attigimus, tum feriis indicendis: cum & comitialis & festus dies idem esse non posset.

ETIAM Latinæ instaurantur] cum dicat, etiam, liquet, non instaurandis modo Latinis exemptos esse à Lentulo comitiales dies, sed alio etiam genere impedimenti, cuiusmodi erat, seruare de cælo. nam etsi augur non erat Marcellinus; nihil tamen obstabat, quin, pro potestate consularis, seruare de cælo posset. quod aperte demonstrant illa uerba in oratione secunda in Antonium: Hic bonus augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis uel impedire, uel uitare posset. in quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. quid enim? istuc, quod te sacerdotii iure facere posse dixisti; si augur non esses, & consul esses, minus facere potuisses? uide, ne etiam facilius. nos enim nunciationem solum habemus, consules & reliqui magistratus etiam spe-

Commentarius in lib. II.

tionem. et interrogatione in Vatiniū : Tribu-
nus pl. fuisti : collegas habuisti uiros fortes nouem.
ex his tres erant, quos tu quotidie sciebas de cælo
seruare, quos irridebas, quos priuatos esse dice-
bas. quibus ex locis licuisse constat etiam iis, qui
augures non essent, seruare de cælo. nam certe ne-
que Marcellinus, neque tres illi tribuni pl. Vatinij
collegæ, augures erant; quorū numerus supra quin-
decim esse non poterat; & inter eos nemo erat ex
iis, quos nominaui. omnes enim habeo diligenter
notatos in meis lucubrationibus. LATINAE]
feriæ conceptiæ, à consulibus, aut ab eo, qui sum-
mum in urbe magistratum gereret, in Albano mōte
factæ. primus eas in unum diem Tarquinius Super-
bus instituit: secundus additus pulsus regibus: ter-
tius post secessionem in Auentinum: quartus, ple-
be & patribus à dictatore Camillo in concordiam
reductis. INSTAURANTVR:] quasi, fa-
ciendis iis, aut prætermisum aliquid esset, aut,
quod non oporteret, commissum. quibus de cau-
sis, sæpe legimus apud Liuium, instauratos esse lu-
dos. instauratas autem decreto pontificum Latini-
as, ex Liuii lib. xxxii. planum est.
SUPPLICATIONES.] quæ imperatoribus pro
re bene gesta decernebantur: exq; dum fierent, le-
ge agere non licebat. ILLE uindex] qui
se uindicem quodam modo, atque assertorem gla-
diatorum & bestiariorum professus erat, lege in
Milonem promulgata, quod gladiatoribus & be-
stiariis contra rep. usus esset. eam legem supra
Cicero significat in eo loco: Magna manus ex Pi-
ceno, & Gallia expectatur; ut etiam Catonis ro-
gationibus

gationibus de Milone & Lentulo resistamus.

V N V S est] non quia re uera unus, sed quòd unus inter omnes eo magistratu dignus esset. similiter locutus est in epistola ad M. Catonem: Et, si in ciuitate multi Catones essent; in qua unum fuisse mirabile est. in magno enim Catonum numero, singularem uirtute fecit M. Catonem. T A B V L A M proscriptit,] in publico posuit; cum in ea scripsisset, seruos sese uenditurum C. Catonis: quod illi esse dedecori intelligebat. H V N C

igitur Catonem] de quo hæc, quæ risum excitarent, sunt à me dicta. itidem eum infra locutum puto 315: M O N S T R A] quas, opinor, leges perniciosissimas paulo ante appellauit.

I N T E R C E D E R E T nemo.] quibus enim legibus ab aliquo tribuno pl. Intercessum iam erat, de iis impediendis, non erat, cur Marcellinus cogitaret: quibus autem intercederet nemo, iis, qua ratione poterat, obstitabat. has autem leges si uel pro Cæsare, uel contra Cæsarem scriptas fuisse dicam, uaticiner fortasse, & aberrem à uero: quod tamen consequi coniectura liceat, crediderim, pro Cæsare fuisse. alioqui non iis impedimento fuisset Marcellinus: qui, cum Pompeio esset infensus, quod paulo infra Cicero declarat, Cæsarem (est enim ita consentaneum) non amabat: cuius & affinitatem cum Pompeio, & perniciosam reip. cum eodem, & cum M. Crasso initam societatem boni & sapientes ciues oderant maiorem in modum, ac timebant.

C A N I N I V S] tribunus pl. qui rogationem promulgauerat, ut Pompeius regem Ptolemæum cum duobus legatis restitueret. hoc

M 4 Cicero

Commentarius in lib. II.

Cicero significat, obscure ille quidem, sed Plutar-
chus apertissime.

REFRIXIT] quo di-
ligentius hoc uerbum considero, eo minus existi-
mo, Refrixit, ideo dictum esse, quia rogationi à
Caninio promulgatæ aliquis tribunus pl. interces-
sisset. libentius in eam sententiam delabor, ut in
ipso Caninio remissionem quādam animi in re cœ-
pta significari existimem. quò spectare uidetur il-
lud: Neque enim res probatur. Refrixit igitur,
ipso remittente Caninio: qui de rogatione perfe-
renda non laborauit, cum rem probari non uide-
ret. sic locutus est, simili sententia, ad Atticum
18. Hæc tota res, interpellata bello, refrixerat.

VITUPERATUR] qui, cum à Lentulo fuisset
ornatus, restituendi Ptolemæi regis honorem
ei uellet eripere. ornamentum autem in Pompe-
ium à Lentulo profectum, id fuit, quòd, ut rei
frumentariæ præficeretur, consul anno proximo
retulerat: idq; significant illa, quæ sunt in epistola
ad Lentulum: Pompeio qui nolunt, iidem tibi,
quòd eum ornasti, non sunt amici.

FAEC-
EM populi] P. Clodii studiosam. PRO-
PTER Milonem] defensum contra Clodii ac-
cusationem VIII id. Feb. qua de re supra.

SYBOFFENDIT] non omnino, sed leuiter
propter Milonem offendit. quòd alioqui popula-
ris maxime Pompeius esset. itaque & supra, cum
hac ipsa de re loqueretur, ita locutus est: Con-
cionario illo populo à se prope alienato.

MVLTÀ ab eo desiderant] quæ non præstat, cum
deberet. MVLTÀ reprehendunt] quæ
committit, cum non deberet. Hoc uno]

quia

quia dixerat iam, Consul est egregius Lentulus; unum excipit, asperitatem in Pompeium: ne, quæ in hominem amicum, de seq; optime meritum fiant, ea probare uideatur.

SENATV non inuito] iure. quid enim ei faueret, cuius nefaria contra libertatem consilia, coitione cum Cæsare, & Crasso facta, cognouisset? supra: Cato est uehementer in Pompeium inuectus: auditus est magno silentio maleuolorum. et in epistola ad Lentulum: Pompeius in senatu à Catone asperere & acerbè, nimium magno silentio, est accusatus.

CVRIA] ne in dicenda sententia uel bonos offendam, si pro Pompeio sentiam; uel ingrate faciam in ipsum, si sequar eos, qui ab illo dissentiunt.

CELEBRATVR] clientium frequentia. idem ad Atticum 37. Remp. nulla ex parte attingimus. in causis, atque in illa opera nostra forensi, summa industria uersamur. domus celebratur.

IMPRUDENTIA Milonis] non, quòd ipse accusauerit imbecille, sed quòd tum alieno tempore, tum ab accusatoribus minime firmis accusandum curauit Sex. Cælius.

SEX. CÆLIO] censeo legendum, Sex. Clodio. is enim & Milonis ac Ciceronis fuit inimicissimus; & Marcellino & Philippo cos. accusatus, atque absolutus est. de quo sic in oratione pro M. Cælio in extremo fere: Oro obtestorq; uos iudices, ut, qua in ciuitate paucis his diebus Sex. Clodius absolutus sit; quem uos per breonium aut ministrum seditionis, aut duceem uidistis; in ea ciuitate ne patiamini etc. congruunt igitur tempora: nec res ipsa discrepat. de temporibus dubitari non potest: cum oratio pro

M. Cælio

Commentarius in lib. II.

M. Caelio iisdem, quibus hæc epistola scripta est, consulibus habita sit, Marcellino, inquam, & Philippo. nam in oratione cum ait: Intelligis pro tua præstanti prudentia Cn. Domiti, cum hac sola rem esse nobis: facile aperit, quo anno illa dixerit. uideo enim, Domitium Caluinum, qui prætor quæstionem illam exercuit, præturam gessisse consulibus Marcellino & Philippo. id quod, opinor, iam cognitum est. dixit enim supra: Ad 111 id. Feb. dixi pro Bestia de ambitu apud prætorem Cn. Domitium. quam epistolam in consulatu Marcellini & Philippi scriptam ostendimus. Quod ad rem attinet; homo est, quem Milo pariter & Cicero perditum uoluerint. quod utrumque non ex oratione minus, quam ex hac epistola, colligitur. NEQVE hoc tempore] quod ei Clodius, qui tunc ædilitatem curulem gereret, prodesse suo studio plurimum posset. etiam illud: quod eo tempore sit accusatus, cum Pompeius neque carus plebisque de populo esset, propter Milonis patrociniū; & senatoribus offensus. ex quo paulo post: Ea ipsa in re Pompeii offensio nobis obstitit: senatorum enim urna copiose absoluit.

314.

ACCUSARI] de ui, ut opinor: cum, omnium seditiosissimū fuisse, Ciceronis scripta demonstrēt. TETERRIMAE defuerunt] quæ nisi defuissent, condemnatus esset. et, Teterrimæ, cum odio. nam si absolutus est Sex. Clodius immerito, non tres plane sententiæ, sed omnes omnino teterrimæ. notat igitur nominatim eas tres, quæ condemnationis numero defuerunt. uerum quæro, cum ex tribus

bus ordinibus unus absoluerit, alter damnauerit, tertius neque absoluerit, neque damnauerit, qui uideri potest Clodius absolutus? quia, non ordinum iudicia, sed sententiarum numerum spectari, lex iubebat. quod cum aliis exemplis, tum ex epistola Cœlii ad Ciceronem cognoscitur, lib. viii. fam. 117. IN concilio] iudicium, ut infra.

REVOCAT] rursus accusandum esse dicit.

FVERUNT] malim, ferunt. nam, Non fuerunt homines, ineptum quiddam, atque enervatum uidetur. APUD suos] quod ei iudices potius,

quàm accusatoribus, fauerent. VIDENT damnatum] non dubitant futurum, quin condemnatur.

VRNA] tres erant urnæ, cum tres ordines, senatores, equites, tribuni ærarii ex ea lege, quam tulerat in prætura L. Aurelius Cotta, iudicarent. in eas separatim cuiusque ordinis tabellæ coniciebantur. TRIBUNI ærarii] genus

hominum fuisse constat dignitate inferius ordine equestri: de quibus Varro: Quibus attributa erat pecunia, ut militi redderent, tribuni ærarii dicti. hos ego existimo, perfunctos eo munere, nomen postea retinuisse. quo modo enim tot uno tempore tot in iudiciis tribuni ærarii? quid, si bellum esset nullum; nulli ne ideo tribuni ærarii? qui ergo tres ordines iudicarent? nomen igitur non à præsentente magis, quàm absoluto iam munere ceperunt.

SERVIVS] antiquus Bessarionis liber, Seuius: alter, quo Magnulus usus est, Seius. quod potest esse uerum. Seius enim Romanum nomen.

ALLIVS est.] adductus quidem in aliquod condemnationis, ut naufragii, periculum, sed ex

quo

Commentarius in lib. II.

quo tamen emerſit, me non inuito, qui non eo illum, quo ceteros Clodianos, odio perſequor.
CONCIDUNTUR] iudicio perduntur, damnantur. eadem narratione uſus eſt ſupra: Vatinius arbitratu noſtro concidimus. **NON** ſitutum] nec fuit, tribunicio intercedendi iure. nulla enim hoc anno habita comitia, ac ne duobus quidē proxime ſequentibus, ſed ex interregno conſules per triennium creatos, Cicero ipſe aliquot locis, & Dio lib. xxxix. præterea Plutarchus, Appianusq; declarant. hoc autem anno, ſublatis comitiis à C. Catone tribuno pl. uestem ſenatus mutauit. epitome, Dio lib. xxxix. **EXEMPTI**] eximebat Marcellinus conſul, ut eius pernicioſiſſimis legibus obſiſteret. **APPIVS**] P. Clodii frater. **CAESARE**] quò iuerat, forte ob eam cauſam, ut ei ſuam conſulatus petitionem commendaret. ualebat enim in comitiis Cæſar uel plurimum, ut qui popularis ſemper in primis fuiſſet. et in Gallia togata, Cæſaris prouincia, municipia erant multa, quæ ſuffragium, in ſua quodque tribu, aut centuria, Romæ ferrent. itaque & M. Antonium iis ad petitionem auguratus Cæſar commendauit. quod ab Hirtio ſcriptum legimus. aut igitur ob eam cauſam Appius ad Cæſarem iuerat: aut, ut ab eo tribunatum mil. aliquem auferret. quod ei à Domitio collega obiectum, infra ſcriptum eſt his uerbis: Etiam in ſenatu luſit, Appium collegam propterea iſſe ad Cæſarem, ut aliquem tribunatum auferret.
REDIERANT] Romam. falſus igitur Plutarchus; qui, Appium Marcellino & Philippo coſ. quo anno ſcripta eſt hæc epiſtola, Sardiniam prætoris

toris officio administrasse, in Cæsaris uita significat. nam, si pro prætore Sardinia Appius est; qui uagatur; ab urbe in Galliam, ex Gallia ad urbem? uerum, ut Sardiniam sortitus esset, fecit tamen, aliqua causa retardatus, ut non ineunte anno, hoc est cum primum prætura in urbe perfunctus est, sed aliquot post menses in prouinciam proficisceretur. hoc ego ita suspicor: quia etsi Plutarchus in rerum Romanarum notitia sæpe labitur, non errasse tamen, cum de Appii prouinciali huius anni prætura tradidit, eo mihi similius ueri fit, quod annus, quo Marcellinus & Philippus consulatum gesserunt, proximus eum annum sequitur, quo præturam in urbe Appius administravit: ut necesse sit, aut non iuisse Appium in prouinciam ex prætura, aut hoc anno iuisse. nam anno post Marcellinum & Philippum cos. certe ab urbe non descessisset, cum is ei ad petendum consulatum legitimus annus esset. distat enim biennio consulatus à prætura: & biennio Appius ipse post præturam consul fuit.

CLAVSVM] ob hyemem, quod eo uti per anni tempus non liceret. ita ueteres loquebantur. atque hac de re Vegetius de re militari libro III. cap. XXXIX. Ex die, inquit, III. iduum Nou. usque in diem VI. iduum Martii maria clauduntur. nam lux minima, noxq; prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, uentorum, imbrium, uel niuium geminata sæuitia non solum classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbat.

OLBIA] Sardinia urbe, de qua supra bis.

IN prouincia] fecit aliquando hæc uox, ut Quintum existimarem in Sardinia fuisse pro prætore, extra ordinem,

Commentarius in lib. II.

extra ordinem, dum aliquis annuo legitimo imperio succederet: quia non ultra mensem Maium in Sardinia Quintum fuisse constat. nunc illum à Cicerone omnibus literis Romam uocari cum uideam; opinionem muto. qui enim accerferet eum Cicerone, quem sciret non ante successoris aduentum posse decedere? fuit igitur potius in Sardinia Quintus alia de causa. quod illa indicant uerba 307: Tu, si ita expedit, uelim quamprimum bona & certa tempestate conscendas, ad meq; uenias. Certe enim, si Quintus pro prætore Sardiniam regeret, non hoc Cicero diceret; Si ita expedit, statim conscendas. nec rediit Quintus Romam, nisi quatuor fere post menses, mense Maio. quod si hæc uerba, In prouincia plurimi fieri, uix in priuatum uidentur posse conuenire: credamus, iussisse quidem in Sardiniam eo nomine, ut suam rem ageret, cum libera tamen legatione, ut esset honoratior; aut potius, quod iam diximus, rei frumentariæ causa, Pompeii legatum. certe hoc anno, ut proxime ostendimus, pro prætore Sardiniam rexit Appius.

EX EPISTOLA VI.

314.

Iisdem consulibus.

ATERIO] fundo Quinti, in Arpinati.
L 321. et ad Atticum 59. 154: POMPE-
IANVM, Cumanum] non Quinti, sed
ipsum Marci fundos. DIES] iudicii. 310:
PRODUCTA] Bessarionis liber, Prodita: recte,
ut

ut opinor. quòd enim usitatus uidebatur, Produ-
cta, quàm prodita; forte minus notum uerbum in fa-
miliare conuertit aliquis latinæ linguæ non omni-
no peritus. Proditæ uero idem ualeat, quod produ-
cta. sic Terentius: Saltem aliquot nuptiis prodat
dies. AD EAM diem uiderem.] non uidit,
nisi post idus: ut in epistola, quæ sequitur proxi-
ma. ARCANI] uilla Quinti fuit.
SVSTENTARI] differri. pudet in iis uerbis im-
morari, quorum usum congesta in libros exempla
declarant. tametsi in his ipsis, qui omnes diuitias
nomine pollicentur, est sane cur aliquid, atque
adeo multa, nec ea leuia, desiderentur.

EX EPISTOLA VII.

314:

Iisdem consulibus.

VM DESIDERIO] antea, cum
tuas literas expectabam, tui absentis
desiderio tenebar; quia, non ita pro-
pinquum esse tuum reditum, intelli-
gerem: postea uero quàm, te esse iam
iamq; ad nos nauigaturum, significasti; ita expecto
tuas literas, ut interea me timor sollicitet, eorum
periculorum causa, quæ nauigantibus impendent.
ita primo quidem erat, cur te absentem desidera-
rem; cur timerem, non erat: nunc reditum matu-
rum cum sperem, sublato desiderio timor est exor-
tus. IDIBVS Mai.] hoc anno consules
erant

Commentarius in lib. II.

erant Marcellinus & Philippus. proximo superiore, Lentulo & Metello cos. Gabinius ineunte anno in prouinciam ierat. ergo ultra annum prouinciam administravit. annum dico? immo, ultra triennium. rediit enim L. Domitio Ahenobarbo Ap. Claudio Pulchro cos. quod infra patet, 323. & ad Atticum 65: GABINIO] qui tunc Syriam pro consule regebat. PORCILIVS] antiqui libri, Procilius. cuius gentem nominis nondum inueni. Porcilius, placet: ut à Porcio deductum sit, quemadmodum à Sextio Sextilius, Quintio Quintilius, Curtio Curtilius. NEMI-
NI accidisse] ut imperatoris literis, bene gestam remp. nunciantibus, senatus non crederet. quod Gabiniō contigit. diuinus igitur senatus, quod postulanti supplicationem Gabinio frequens denegauit. hac de re his uerbis in oratione de prouinciis consularibus: Quæ, inquit, homini, in quo aliquis si non famæ pudor, at supplicii timor est, grauior pœna accidere potuit, quàm non credi literis iis, quæ rem bene gestam in bello nunciarent? hoc statuit senatus, cum frequens supplicationem Gabinio denegauit; primum, homini omnibus sceleribus, flagitiisq; contaminatissimo nihil esse credendum; deinde, à proditore, atque eo, quem præsentem hostem reipublicæ cognosset, bene rem geri non potuisse; postremo, ne deos quidem immortales uelle aperiri sua templa, & sibi supplicari, hominis impurissimi & sceleratissimi nomine. et in ea in Pisonem: Ab altero allatæ literæ, recitatæ; relatum ad senatum. dii immortales, id ne ego optarem, ut inimicus meus ea, qua nemo unquam, ignominia

ignominia notaretur? ut senatus is, qui in eam iam benignitatis consuetudinem uenit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, nouis honoribus afficiat, & numero dierum, & genere uerborum; huius unius literis nunciantibus non crederet, postulantibus denegaret? **FORIS** ualde plauditur]

Foris, est in uulgus, ut in epistola ad Lentulum: Cum ea contentio mihi magnum etiam foris fructum tulisset. Plauditur autem, senatui, quia fecerit, quod antea nunquam, ut allatis è provincia literis non crederet, iis, quibus rem à se feliciter gestam Gabinius significauerat. **ΕΛΙΞΡΙΣ IV-DICIVM**] sincerum illud est ac simplex iudicium senatus: nihil in eo gratiæ meæ tribuit.

POSTRIDIE] non uideo, si uerus est Macrobius, qui potuerit postridie idus agi de agro Campano, in senatu, cum omnes dies postridie calendas, nonas, idus, decreto pontificum atri fuerint.

DE AGRO Campano actum iri] ex eo senatusconsulto, quod non. Apr. ex Ciceronis sententia factum erat. de quo sunt hæc in epistola ad Lentulum. Quin etiam, Marcellino & Philippo cos. non. Aprilis mihi est senatus assensus, ut de agro Campano, frequenti senatu, idibus Maii referretur.

AQVA hæret.] quam in partem me dem, quid sententiæ dicam, incertus sum. ductum à clepsydri; in quibus non semper fluebat aqua, sed interdum hærebat immobilis. sic hærebat Cicero, dubius animi, quid ageret, utrum agri Campani uenditionem probaret, quod uidebatur è rep.; an Pompeio, de se optime merito, gratificaretur, qui diuidi potius agrum illum suis ueteranis militibus

N uoluiſſet.

Commentarius in lib. II.

uoluisset; qui etiam Vibullium ad Ciceronem miserit cum mandatis, ut integrum sibi de causa Campana ad suum reditum referuaret. quod ita à Cicerone esse factum, aperte constat: quia scribit ad fratrem, non esse actum idibus de agro Campano.

ILLUD scilicet] expono, scilicet, scire licet: ut ab eo, Illud, regatur. Sic Terentius, Scilicet facturum, pro, scire licet. CENABIS] forte scripserat Quintus, qui erat in locis urbi admodum propinquis, se esse post cenam Romam iturum. Cicero, qui præ fratris uidendi desiderio moram illam non ferret, Aduola, inquit: nimirum cenabis, cum ueneris.

EPISTOLA VIII.

314:

Cn. Pompeio Magno, CO'S.
M. Licinio Crasso,

LIBRUM MEVM] hic liber, quo erat in extremo Iouis oratio, qui fuerit, ignoratur. de his certe, qui extant, nullus est, in quo Iupiter loquatur. crediderim, fuisse poema. nam, inducere Iouem loquentem, poeticum quiddam est, non oratorium. ac forte intelligendum est de uersibus illis, quibus acta consulatus sui persecutus est. mihi enim uenit in mentem cogitanti, Iouis in personam optime conuenire tres illos uersus,

sus, qui sunt in ad Atticum epistola III libri II.
 „ Interea cursus, quos prima à parte iuventæ,
 „ Quosq; adeo consul uirtute animoq; petisti,
 „ Hos retine, atque auge famam, laudesq; bonorū.
 iaq; uidetur illa oratio confirmare, quæ Salustii no-
 mine in Ciceronem inscribitur. Quid ego, inquit,
 plura de tua insolentia conuincimorem? quem Mi-
 nerua omnes artes docuit, Iupiter optimus maxi-
 mus in concilio deorum admisit. ut Ciceronem
 Iupiter, admissum in concilium deorum, illa for-
 tasse oratione, qua de nunc ad fratrem scribit, sit
 allocutus. * DE NON curantia] rara uox, &
 fortasse singularis, Curantia. itaque uidetur mihi,
 ceteris, opinor, item, duriuscule posita: tametsi,
 quæ pariter desinant, aliarum uocum exempla non
 desunt, ut uigilantia, iactantia, arrogantia, atque
 etiam negantia. sed si, quia similia in usu multa
 sint, eam tueri uolumus: cuius tamen teretes au-
 res, rotundæq; sint, is, non uideo, qui ferre pos-
 sit negantem illam particulam, quæ antecedit. di-
 xit quidem alibi Cicero, non corpus, cum expri-
 mere uellet σώματος: ut eadem forte licentia non
 curantiam pro ἀμελίας dixerit. MIHI ma-
 gis] ut meæ uitæ rationem ad eius orationis, quam
 Iupiter habet, quasi normam instituerem.
 SED tamen] ita loquimur interdum, cum, o-
 misso, qui erat institutus, sermone, nouam aggre-
 dimur narrationem. non enim est hic, Sed tamen,
 ea sententia usurpatum, ut indicet contrarium ali-
 quid iis, quæ iam dixit. POSTRIDIE
 quàm tu es profectus] redierat Quintus è Sardi-
 nia superiore anno paulo post idus Maias, ut est su-

Commentarius in lib. II.

pra in epistola, O literas: hoc est, anno iam peracto. nam hac epistola scripta est post III. id. Maias: cum in extrema de senatusconsulto III. id. Mai. facto mentionem fieri uideamus. rursus igitur Quintus Roma discesserat. **VIBULLIO**] Ruffo, Pompeii studiosissimo, eiusdemq; praefecto fabrum. epistola longa ad Lentulum, ad Atticum saepe, & Caesar libro I. de bello civili.

OPERIBVS] uidetur eiusmodi res fuisse, quae fieri sine publica consensione non posset. itaque dabat operam Cicero, ne Clodius aduersaretur, & ut Pompeio, Crassoq; adiutoribus uteretur. opera uero ipsa, atque inscriptiones, de quibus laborabat Quintus, crediderim significari in epistola I. libri III. 323: ubi mentio de Telluris aede fit. nam ad eam aedem fieri quiddam, atque inscribi, suo uidelicet nomine, Quintus uolebat. id curauit Cicero, ut scribit ipse in eo loco, diligenter: statuam etiam fratris locauit. **PER Pompeium**] cum quo in gratiam anno proximo redierat, concionemq; acerbissimam in Marcellinum consulem, Pompeii Crassiq; conatibus obsistentem, habuerat. Dio lib. XXXIX. **P. CRASSVS**] Marci consulis filius, eloquentiae cum primis deditus; qui, lege Clodia promulgata, cum Romanae iuuentutis uiginti fere millibus uestitum Ciceronis causa mutauerat. Plutarchus. **LEGATIO libera**] hac utebantur, qui sui negotii causa, ut exigendae pecuniae, uisitandi templa deorum, abesse diutius uolebant. alioqui senatoribus per leges non licebat. erat autem ex hoc genere uotiua legatio. nam ad Atticum 33: Libera, inquit, legatio uoti causa datur.

tur. harum legationum definitum fuisse tempus, lege à C. Cæsare lata, ostenditur his uerbis in epistola ad Atticum 245: Et habent, opinor, liberæ legationes definitum tempus lege Iulia; nec facile addi potest. ante legem Iuliam annum fuisse tempus lege ea, quam hic noster tulit in consulatu, ipse declarat libro 111. de legibus. Hoc, inquit, genus legationis ego consul, nisi mihi leuissimus tribunus pl. intercessisset, sustulissem: tamen minui tempus, & quod erat infinitum, annum feci. ita turpitudine manet, diuturnitate sublata. quo in loco liberæ legationes, quasi turpes, nec satis aut ordine senatorio, aut repulica dignas, multis uerbis exagitat. Nomen autem liberæ legationis inde ortum uidetur, quod, introire in urbem, & rursus exire, liberam legationem habentibus liceret. quod in ea ipsa, quam proxime nominaui, ad Atticum epistola declaratur. ceteri porro honores, qui extra urbem gererentur, ingredientibus in urbem deponebantur. **P**ER populum] dandarum legationum ius ad senatum pertinebat. Clodius, si per senatum non posset, confugere ad populum cogitabat. id homines populares facere solitos esse, ut Cæsarem de prouincia, Vatinius de legatione, animaduerti. **B**YZANTIUM, aut Brogitarum] ut à Byzantiis, quod eos tribunus pl. ab exilio sua lege restituerat; à Brogitaro autem, quod eum Matris Magnæ templo præfecerat, promissam pecuniam exigeret. ideo subiungit Cicero, Plena res nummorum. hac utraque de re satis aperte in oratione pro Sextio. Lege, inquit, tribunicia Matris Magnæ Pessinuntius ille, sacerdos expulsus, &

Commentarius in lib. II.

spoliatus sacerdotio est; fanumq; sanctissimarum
atque antiquissimarum religionum uenditum pecunia
grandi Brogitaro, impuro homini, atque indigno illa religione, presertim cum eam sibi ille
non colendi, sed uiolandi causa appetisset: reducti
exules Byzantium, condemnati tum, cum indemnati ciues è ciuitate eiiciebantur. et pro domo
sua: Idem tu una lege tulisti, ut Cyprius rex cum
bonis omnibus sub præcone subiiceretur, & exules
Byzantium reducerentur. in ea uero de aruspicum
responsis, Quid ego, inquit, id admiror, qui,
accepta pecunia, Pessinuntem ipsum, sedem
domiciliumq; matris deorum, uastaris, & Brogitaro
Gallogræco, impuro homini, ac nefario, totum illum locum,
fanumq; uendideris? Et, quod ad Byzantios exules
attinet, negocium illud, tradit Plutarchus, M. Catoni à Clodio
esse commissum, ut eo diutius, dum eos lege Clodia, hoc est
iussu populi restitueret, ab urbe abesset: quo scilicet
ipse magis ad libidinem suam, Cicerone expulso,
Catone amandato, remp. uexare posset. exeundi
igitur Clodio causa erat, ut syngraphas persequeretur
suas. unde in ea de aruspicum responsis, Deiotarus,
inquit, est rex iudicio senatus, per nos: Brogitarum
putabo regem, si habuerit, unde tibi soluat, quod ei per
syngrapham credidisti. Quod autem legitur, Aut
Brogitarum, uix puto Latine dictum, cum hominis
nomen sit, non loci: ideoq; particula, ad, uidetur
addenda. A V T

utrunque] uel, Vtroque, ut ad legationem referatur,
malim legere: uel, si, Vtrunque, retinemus, ad uerbum,
cupit, accommodetur.

Q u o d

Q V O D uolo] de operibus , & inscriptionibus .

A D N O S T R U M Iouem] ut ea , quæ Iupiter in extremo illo libro præcipit , obseruemus .

A D I I I . id. Maii] quàm multa peccauit incuria librariorum . hoc & quæ usque ad extremam epistolam sequuntur , recte nunc atque ordine sunt impressa in nostris libris , iis , quos proxime edidimus . ceteris in omnibus , quotquot ad eam diem exierant , cum aliæ partes erant præpostere collocatæ , tum hæc ipsa , quæ nunc tractamus , quæ Pompeio & Crasso cos. scripta esse facile cognoscitur , coniuncta legebantur cum ea epistola , cuius initium est , Dederam ad te : quam eo scriptam anno , quo Marcellinus & Philippus consulatum gesserunt , satis iam , cum eam exponeremus , probauimus : ut una epistola duobus annis perscripta uideretur . hoc uitium cum hætenus nemo animaduertisset , deprehendi statim , nec ita magno negotio , cum ad hunc locum interpretando peruenissem . uetus enim hoc nostrum est in exponendo , ut , cum aliquid , quod ad historiam pertineat , occurrit , illico reuocemus id ad temporum rationem ; ne quid de nostro tantum sensu literis temere mandemus . temporum autem ratio certissima est , annorum per consules consideratio . quæ mihi sæpe res , incredibile est , quantas ad uidendam ueritatem fenestras aperuerit , quantosq ; eadem patefecerit aliorum errores , qui , genus hoc diligentia aut , tanquam nimis laboriosum , refugientes , aut , quasi leue , contemnentes , ea suos in libros retulerunt , quæ satis magnam reprehendendi studiosis hominibus materiam præbeant .

D E A M B I T U] eorum

N 4

magistratuum

Commentarius in lib. II.

magistratuum causa, quos proxime creati oportebat. ii prætores erant. nam consules ex interregno creati iam erant Pompeius, & Crassus. qui cum id spectarent, quod etiam consecuti sunt, ut, petentibus præturam M. Catone, & P. Vatinius, Catoni Vatinius, integerrimo civi omnium nequissimus, anteferreretur; neque id se posse obtinere sine ambitu sperarent; cauere sibi à legibus uoluerunt, senatusconsulto facto, ne, qui præturam per ambitum cepisset, ei propterea fraudi esset. nimis hoc improbum atque iniquum uidetur, sed patet ex Plutarcho in Catone Uticensi his uerbis:

οἱ δὲ καὶ τὸ τοῦ δέσσαιτες, ὡς τῆς στρατηγίας ἀξιόμαχον διὰ κά-
 τωνα πρὸς τὴν ὑπάτειαν γενησομένης, πρῶτον μὲν ἐξαίφνης,
 καὶ τῶν πολλῶν ἀγνοούντων, βολὴν σωμαγαγόντες, ἐψηφίσαντο,
 τῆς αἰρεθέντος στρατηγίας ἐνθὺς ἄρχειν, καὶ μὴ διαλιπόντας
 τὸν νόμιμον χρόνον: ἔπειτα διὰ τῆς ψήφισματος τὸ διδόναι δίκας
 ἀνεπίουθιον κατασκευάσαιτες, ὑπαίριτας αὐτῶν, καὶ φίλους
 ἐπὶ τὴν στρατηγίαν προσῆγον, αὐτοὶ μὲν δόντες ἀργύριον, αὐτοὶ δὲ
 ταῖς ψήφοις φερόμεναις ἐφετῶτες. & in Pompeio: τὸν
 κάτωνα τῆς δῆμου στρατηγὸν αἰρουμένου, καὶ τὴν ψῆφον ἐπιφέ-
 ροντος, πομπήϊος ἔλυσεν τὴν ἐκκλησίαν εἰς αἰτιόμενος, αἰτία
 δὲ, καὶ βατίνιον ἀνηγόρευσαι, ἀργυρίῳ τὰς φυλάς διαφθάραιτες.

est igitur hoc senatusconsultum non, ut alia, contra ambitum, sed pro ambitu. quod etiam inde fit apertius, quia factum est in Afranii sententiam. is enim nihil ad uoluntatem Pompeii non administra-
 bat, utpote qui consulatum & eius opera adeptus esset, & eiusdem arbitrato gessisset, ut est in episto-
 lis ad Atticum, 13. & 20: addo illud, quod cum epistolam ita Cicero concluderit, Quid multa? te-
 nent omnia; indicat, nihil, contra quam uellent,
 esse

esse factum . Q V A M ego dixeram] non , quam ego dixeram in senatu . non enim eò turpitudinis Cicero uenisset , ut , cum antea consul legem contra ambitum tulisset , idem sententiam in senatu diceret de impunitate iis danda , qui per ambitum deliquissent . expono igitur , Quam dixeram , de qua tecum locutus eram .

C O N S V L E S] Pompeius , & Crassus . N O N sunt persecuti] noluerunt , inquit , discessionem fieri à senatu , quo posset intelligi , probarentur nec ne eorum sententia , qui Afranio &c. id est enim , persequi sententias , non , singulas omnium sententias rogare .

A F R A N I O cum essent assensu] hos necesse est non optime animatos in remp. fuisse , qui Afranii sententiam pro ambitu dictam secuti sint . id tamen argumentum uidetur mentis non omnino pessimæ , quòd addiderunt , ut prætores ita crearentur , ut dies L x priuati essent ; eo nimirum consilio , ut accusare uolentibus eos , qui per ambitum prætores creati essent , spatium daretur . nam , si præturam protinus iniissent , accusandi locus non fuisset . non enim eos , qui essent in magistratu , licebat postulare . sed consules hoc non latuit : itaque persequi sententias eorum noluerunt . scriptumq; est illud in senatusconsulto , quod supra posuimus , τὸς ἀπεθί-
τας τραπεζῆς ἐνθὺς ἀρχεῖν . neque uero quisquam mireretur , mense Feb. de creandis prætoribus agi , qui mense Quintili , post ue designari soliti essent . nam ita producta comitia erant , ut , anni parte iam exacta , quo anno geri præturam oportuisset , prætores tamen creati nondum essent : itaque dicit , Crearentur ; cum designandi tempus abiisset .

D I E S

Commentarius in lib. II.

DIES LX.] si recte atque ordine ageretur, non LX. tantum dies, sed menses quinque, eoq; amplius, priuatos esse oportebat. Quintili enim fere mense designabantur magistratus. R E P V-

D I A R V N T] Consules Pompeius & Crassus. nullam enim eius uidentur habuisse rationem, cum senatusconsultum pro ambitu fecerunt. uel potius, quia nomen eius, præturam petentis, recipere nolissent; primum, quod uir optimus Cato, hoc est Pompeii Crassiq; improbis conatibus aduersarius: deinde, quod L. Domitio Ahenobarbo affinitate arctissime coniunctus. eius enim sororem, quod ex Plutarcho liquet, Domitius habebat in matrimonio. Domitium porro consulatu deiecerant, cū legitimus eius esset annus, Pompeius & Crassus.

EX EPISTOLA IX.

315.

Iisdem consulibus.

I N I S T O] scripserat Quintus ad Marcum, ideo se non exisse cum ipso, ne quando eum interpellaret. Marcus ita: Si in isto essem, quod tu scribis, ut tu me posses interpellare; ut mihi occupato tuus interuentus ullo modo molestus esset: sane, ut hac afficerer molestia, nunquam accideret. tu enim, qui, quid sit interpellare, optime nosti; nihil aliud, inquam esse, quàm intempestiue aliorum occupationibus interuenire; nunquam
ad

ad me, nisi tempestivius, accederes: ne, quod esse vitium scis in hoc genere, in illud incurreres. deinde uolo tibi hoc licere apud me, ut, nulla temporis, aut occupationis meae ratione habita, cum libet, & quoties libet, appelles me, interpelles, obloquare, colloquare. ANTE ATEIUS] ita mihi nunquam esse molestus potes, quemadmodum nec tibi Ateius. Ante Ateius, inquit, interpellat? aut interpellare potest? minime. itidem nec tu me: quandoquidem, ut ille, ita tu scis, quid sit interpellare; & importuni nunquam estis.

ISTIVS generis] genus enim quoddam est humanitatis, cum ad eos, quos amamus, arbitrato nostro, qua uolumus hora, libere accedimus. quod, inquit, tu cum faceres, humanitatem docere quodam modo uidebaris. nunc autem, quando tibi uenit in mentem timere, ne me interpelles, hac humanitate te magistro non utor, sed quod ea mihi, uel sine tuo exemplo, nota est, & placet ipsa per sese. TV VERO] dixerat, primum: subiungendum erat, deinde. id, ut interdum solet, omittit; sed iis uerbis utitur, quæ, si sententiam spectes, idem præstant. Primum, inquit, si huius uerbi, interpellare, uim attendimus, tu me nunquam potes interpellare. quod enim vitium interpellatio significat, id tu, cui notum est, uitares, cum ad me nunquam ires, nisi opportune. deinde, etiam si tu, quid esset interpellare, non teneres, me tamen uellem, qui meus est in te amor, & appellares, & interpellares, magis, cum tua uoluntas ita ferret, quam cum mea postulare occupatio. ΜΥΣΟΠΙΣΤΑΧΤΟΣ] subito musarum furore percitus: cuiusmodi homi-

nes

Commentarius in lib. II.

nes fundunt illi quidem, pede in uno stantes, multas uersuum centurias, eas tamen, quas, animo sedatior qui sunt, ne semel quidem possint perlegere; ipsi tamen sua poemata, presertim illico postquam ediderunt, immoderate ac stulte nimis amant. **IN VISA**] quam ego nunc odi, cum eius causa factum intelligam, ut te, ab urbe discedens, non asportauerim, eadem scilicet, qua uetus ego sum, lectica; tibiq; , qui antea huius generis humanitatem colebas, occasionem dederim de interpellatione metuendi. Mouet me, quod ueteres libri pro, inuisa, habent, infusa. qua ego in dictione ut me diu torserim, & ut ille inquit, labrum saepe momorderim, assequi tamen ingenio nihil potui, quod probarem. non enim, quæ huic uocabulo, infusa, subiecta res est, ea certe (aut ego prorsus fallor) in hac sententia locum habet. inuisa uero neque longe distat ab, infusa, & cum sententia uidetur optime congruere. **ἀντίστοιχον**] placet, quod uideo scriptum esse in Bessarionis libro, **ἀντίστοιχον**, hoc est, adductam contra uoluntatem meam. ita, cum habemus ex antiquo libro, quod sententiam satis aptam continet, coniecturis meliora quærere non debemus. **CICERONIS** nostri] filij tui. **ITERVM** ceteri omnes] Iterum cum excusares te, quia mecum non ires, hoc attulisti, quod domesticorum omnium causa tibi manendum esset. **SUSPICATVS** ero] non modo si tu dixeris, te uereri, ne mihi molestus sis; sed etiam, si, hoc te animo esse, suspitione assequi potuero: nihil equidem propterea dicam; te tamen pari ulciscar uia. ue rebor enim, &c. **SIC FIT**] sic ulciscor eos, à quibus

à quibus laceffor immerito. 83' ἐν αἴῳ ἐξ ἡρώας.]
 exemplo græcæ sententiæ cum utitur Cicero, fere
 aut prima tantum attingit uerba, reliqua, tanquam
 nota, prætermittit; aut ita totum recitat, ut aliqua
 tamen mutatione ad id, quod sibi propositum est,
 accommodet. utriusque generis plenæ sunt episto-
 læ. hic singula uerba quid ualeant, nemo est, qui
 non uideat. quid omnia simul spectent, mihi qui-
 dem obscurum est. quòd si, quoniam ex poeta (cer-
 te enim hæc à poeta aliquo uidetur Cicero mu-
 tuatus) sumpta essent, tenerem; facile, opinor, es-
 set, sibi quid uellent, assequi. nunc, quia locum igno-
 ramus, uel quòd non extet, uel quòd, aliquando
 cognitus, memoriam nostram effugerit; affirmare
 de sententia certe nihil licet. nec placet inani con-
 iectura nubes & inania captare. MARIUM
 autem nostrum] eum, ad quem scribit libro VI
 epistolarum, ut uulgo appellant, familiarium, ho-
 minem incommoda uoletudine, literarum studio
 deditum. Scripserat Quintus, libenter Marium
 quoque fuisse exiturum cum Marco, si esset inuita-
 tus. causam, cur eum proficiscens non sustulerit,
 confert Cicero tum in ipsius infirmâ uoletudinem,
 tum etiam in uillam apertam, ac ne rudem quidem.
 CONIECTISSEM] uerbi tralatia quiddam habet
 ad suam fruendi Marii cupiditatem indicandam.
 REGIS Ptolemæi] quam Ptolemæus, Aegypti
 rex, qui à suis ciuibz eiectus, Romæ aliquandiu
 fuit, Anicio dono dederat, uni fortasse de suis cre-
 ditoribus. OCTOPHORO] quem octo
 serui gestarent. quod ipsum riegiam potius, quàm
 priuati hominis lecticam arguit fuisse. ANI-
CIANO]

Commentarius in lib. II.

C I A N O] de quo mihi Anicius commodauerat. et
est is, de quo paulo post. M A C H A E R O P H O -
R I S] machæra uidetur fuisse, quam nunc spatham
appellant. certe uagina condi solitam, iocus apud
Plautum paulo obscenior demonstrat. C E N -
T V M] non puto, Ciceronem huiusmodi comita-
tu esse usum. uix hoc Milonis, aut Clodii insanæ
tulissent. ac, si Ciceronem secuti essent, non exti-
muisset Marius, quasi ad aspectum nouæ rei. credi-
derim igitur, casu contigisse, ut eadem uia post
octophorum Anicianum sequerentur illi machæro-
phori, quibus uisis, Marium, qui non animo mi-
nus, quam ualetudine, esset infirmus, hominum
& machærarum subita specie perterritum, pene
corruisse. T V N C] forte uerius, hunc: de
quo scilicet locuti sumus. facit enim hoc Cicero,
cum de aliquo aggressus dicere, de eodem aliquid
à re tamen proposita seiunctum, interponit: ut su-
pra, cum de C. Catone tribuno pl. orsus esset dice-
re, deinde interposuisset quiddam de familia uendi-
ta, rursus ad id, quod cœperat, reuersus, hoc uti-
tur loquendi modo: Hunc igitur Catonem Lentu-
lus à legibus remouit. S V B T I L I T A T E M]
acumen. V E T E R I S urbanitatis] ueterum
sales magna ex parte amissos esse, alibi quoque Ci-
ro conqueritur. H o c uero mihi peculiare &c.]
Peculiariora nostra sunt, quæ à nobis proprie possi-
dentur, sic, ut ad neminem præterea neque posses-
sio, neque fructus pertineat. H o c uero] quod
si, inquit, Marius tecum uenturus est, ut significas;
mea erit hæc propria suauitas, mihi nullo cum ho-
mine communis, ut homine ingeniosissimo, atque
humanissimo

humanissimo Mario ubique fruar, non modo in illis prædiis, quorum ille, mihi uicinus, quasi lumen est, uerum etiam hic, ubi nunc ædifico. **ISTO]**

qui tecum uenturus uidetur, Mario. **ILLORVM]** quæ tibi nota sunt, in agro Pompeiano: ubi uillam Marij fuisse, patet ex epistola ad ipsum, fam. 98.

LUMEN] luminis loco; æque gratum, ac lumen ipsum. nam, quæ lumine carent, loca, iucunditatis habent minus, quàm quæ sol illustrat. **PARA-**

TVM] sit] Marii causâ; ut sit, ubi homo infirmus commode excipiat. nam ego ita sum philologus, hoc est, ita literarum studiosus, ut mollis tamen minime sim: quales fere sunt, quos librorum consuetudo tenet. possum, inquit, uel cum fabris habitare. non enim mea philosophia luxum, & uoluptatem, & mollitiam sequitur. ea me, non oblectauit in Hymetto, monte Atticæ amœnissimo, sed in area cum seruis Syris, qui ædificant, duriter exercuit. Iocatur, cum se philosophari in area, hoc est, suum studiũ in fabris exercendis ponere significat.

AREA Syra] in qua serui Syri opus faciunt.

DE interpellatione] ad epistolæ partem responderet, in qua scripserat Quintus, futurum, ut ipse & Marius eum, quàm minime possent, interpellarent. **DE REP.]** hoc uidetur dicere. Philo-

ctetes, ille Herculis comes, accepta à suis ciuibus, hoc est, à Græcis, iniuria, cum in Lemno insula destitutus est, execrabatur eos, à quibus eam iniuriam immerito tulisset. tu contra; cum eos ciues, qui nos indignissimis & iniquissimis modis uexarunt, doles tamen non optimo in statu esse, mutuis discordiis agitari. hoc animo te esse, mihi, inquit, molestum

Commentarius in lib. II.

molestum est. uellem, Philoctetem imitareris. De Philoctete, in Lemno à Græcis Troiam proficiscen-
tibus derelicto extat, Sophoclis tragœdia.

I L L A spectacula] calamitates, & miseras suorum
ciuium grauissimas. CONSOLABOR] qua-
si præsens remedium manu teneat, ita pollicetur:
credo, quia significet, facile esse, rationibus Quin-
to ostendere, quàm sine causa doleat. H O R-
T V S domi est] Ruri uicinitas horti requiritur ma-
xime: ut sit, non modo quo opsonia condiamus
ad suauitatem, uerum etiam quo languentem sto-
machum quarundam herbarum acrimonia excite-
mus. Hortensia, inquit, non longe petemus.

EPISTOLA X.

316.

N ON puto hanc epistolam scriptum es-
se Appio & Ahenobarbo cos. quia,
proxima quæ sequitur, Ianuario men-
se scriptam esse constat. aut, suo loco
minime collocata. quòd si, Pompe-
io & Crasso, scripta est: ne sic quidem suum locum
obtinebit. nam eam, quæ ante proximam legitur,
post III id. Mai. scriptam uidemus: hæc porro
ante pridie id. Apr. Quare siue Pompeio & Cras-
so, siue Appio & Ahenobarbo cos. est data; non est
ad ordinis rationem constituta. crediderim tamen
scriptam esse potius anno Pompeii & Crassi: quia,
si anno Appii & Ahenobarbi scripta esset, absque
dubio de itione Quinti ad Cæsarem mentionem
aliquam

aliquam fecisset; cum ad paucos dies ad eum Quintus profecturus esset? nam Arimini Quintum fuisse mense Maio, hoc est, in Cæsaris prouincia, legimus infra. **CONVICIO**] acriter: quasi conuiciantum morem referrent, cum literarum officium, diutius iam desideratum, Ciceroni exprobrarent. sic in epistola, quæ sequitur proxima, conuicio, dixit, pro querela satis libera, minime tamen pro conuicio. **CODICILLI**] scriptorum genus in ceratis tabulis, quo ueteres utebantur, ubi properanter aliquid, ac breuiter, quod instar epistolæ non esset, exarare cogitarent: ut apud amicum in cena, foris, in itinere, uel naui, si charta præsto non esset. dabant deinde amanuensi, ut descriptæ inde literæ mitterentur. interdum etiam ipsos mittebant codicillos. quod hæc ipsa ad Quintum epistola perspicue probat. non missos uerba illa ad Papirium demonstrant: Accubueram hora nona, cum ad te harum exemplum in codicillis exarauī. **NAM** res quidem ipsæ] ideo commisi, ut tu me de scribendo urgeres, quia neque res ipsa, de qua scire aliquid uelles, neque omnino ulla de re diuis, quo tu es profectus, argumenti quidquam dabat. **DEESSE** non solet] cum res tamen certa, de qua sermo sit, nobis deest. **ALUCINARI**] certa re non proposita loqui, huc illuc errantium more ferri. est enim alucinari, aberrare, non consistere, ut ait Nonius: & ab ἀλύν deductum, scripsit Cloatius Verres. propterea sine aspiratione, unico l, scribi debet: & in hoc antiquus item Bestiarionis liber consentit. **TENEO RVM**] petitum est à legatis

O

ex

Commentarius in lib. II.

ex insula Tenedo missis, ut Tenedii suis legibus uiuerent. negatum. potius enim censuit senatus, ut eadem conditione, qua ceteri in provincia populi Romani, tenerentur, hoc est, ut legibus à populo Romano aut à prouinciali magistratu datis uterentur.

SECURI Tenedia] istu uehementi; cum uniuersus fere senatus contra Tenediorum libertatem consentiret. et, securi Tenedia, cum dixit, quasi quodam ioco alludit ad ueterem illam siue fabulam, siue historiam de Tenne rege, à quo insula nomen accepit; qui lege sanxit, si quis adulterum deprehendisset, ut eum securi interficeret: idq; seruauit ita diligenter, ut etiam de filio suo deprehenso interrogatus, quid fieri oporteret, respondisse dicatur; id fieret, quod lex iuberet. inde datus locus prouerbio de Tenedia securi, in iis rebus, quæ præciduntur. Heraclides ἐν τῷ περὶ πολιτικῶν.

BIBULVM] Marcum, C. Cæsaris in consulatu collegam. CALIDIUM] Marcum, oratorem dulcem potius, quàm uehementem; qui prætor in Cicerone restituendo diligenter operam nauauit. in Bruto, & oratione post reditum in senatu.

FAVONIUM] Marcum, Catonis amicum, & æmulum in tuenda libertate, atque insectanda paucorum potentia. interfectum post obitum Cæsaris triumuirorum iussu, Suetonius tradit. Et ordinè Bibulus, Calidius, Fauonius, habita dignitatis gestorumq; magistratuum ratione, nominantur. nam Bibulus consularis, Calidius prætorius, Fauonius necdum ædilicius. quod in Catone scriptum est apud Plutarchum.

DE TE] quia Tenedum & Sipylum Quintus, cum esset in Asia pro prætore,

re, triennio ante rexerat. Sipyli autem legati potius, quàm Tenedi, Quintum in senatu laudabant. VNUM] in eo consilio, ubi de Sextii postulatione deliberatum est.

PANSÆ] postulantis aliquid, opinor, pro publicanis contra Asiaticos, quod ei concedi, ius non esset. nam inter provinciales & publicanos uectigalium causa nunquam defuit contentio. NEQVE tibi, neque Pomponio deero] forte, ut communem utriusque rem in aliqua causa defenderet.

POEMATA] si de iis, qui nunc extant, Lucretii uersibus intelligit; non uidetur, poemata, satis proprie dixisse. poeticam enim, definit Aristoteles, imitationem esse. at in opere suo (de eo, quod in manibus est, loquor) non imitatur Lucretius, sed ipsam rem, ut est, ita docet. eadem ratione Empedoclem, qui uersibus de rerum natura scripsit, Aristoteles idem esse poetam negat. uerum alia præterea, quæ fortasse poemata recte possent appellari, scripsit Lucretius: quod ex Varrone, Charisio, aliis colligitur. aut puta Ciceronem, etiam si definitionem Aristotelis teneret, uoluisse tamen cum populo, quod è uersibus constaret; id poema nominare; item ut tribunatum pl. & ipse & Liuius magistratum appellant; quem tamen non esse magistratum, Plutarchus ἐν τῇ τῶν προβλημάτων multis probat argumentis. etiam in Oratore, non se rationem, sed consuetudinem in loquendo sequi, tradidit his uerbis: Vsum dicendi populo concessi, scientiam mihi reseruauit.

UT scribis, ita sunt,] eiusmodi sunt, qualia tu scribis esse, multis illa quidem ingenii luminibus, multis tamen etiam artis. quibus

O 2 uerbis

Commentarius in lib. II.

uerbis plus in Lucretio declarat ingenii, quàm artis, esse. quod sãne hi quoque ipsi, qui ad nostram ætatem peruenerunt, sex illius libri satis indicant. **HOMINEM** non putabo] forte scripserat **Quintus**, rediturum se esse in urbem, cum legisset ea, quæ Salustius Empedocleo more uersibus tractauerat. eam morandi causam **M. Cicero** reprehendit. **Virum**, inquit, te putabo, cum ueneris: si Salustii Empedoclea legeris, hominem non putabo. Laudis enim est, uirum uocari; hominem, non item. quia, etiã in quibus nihil laudes, homines tamen sunt; qui uero de hominibus ipsis excellunt, uiros cum laude nominamus. itaque in **Bruto**, **Vidi**, inquit, **Mitylenis uirum**, & uidi plane uirum. et ad **Att. 62**: **O uirum**, o ciuem **Memmium**. et apud **Terentiũ** in **Hæcyræ**: **Tu uirum me**, aut hominẽ deputas adeo esse?

EX EPISTOLA XI.

316.

Ap. Claudio Pulchro,
L. Domitio Ahenobarbo, COS.

R I D I E idus] Ianuarii, an Februarii?
P Februarii. nam pridie idus Ianuarii senatus haberi non poterat. erat enim dies comitialis, ut uetus Romanum calendarium significat. pridie autem idus Ianuarii nefastus erat: quod dierum genere senatus habebatur. scripũt autem hanc epistolam idibus, mane: posteaq, quod idibus est actum, scripsit postridie idus: &, quod postridie idus, **Lupercalibus**. patet ex epistola sequenti.

quenti. **P O P U L I**] stantis ante fores curiæ in Græcostasi, & gradibus . itaque in epistola 1. huius libri, Eius, inquit, operæ repente à Græcostasi, & gradibus clamorem satis magnum sustulerunt.

C O N V I C I O] an Appio consuli populus conuicium diceret ? nihil ne metueret illos fasces, quos in manibus lictorum, ante curiæ fores consuli præstolantium, uideret ? quid igitur est, Conuicio ? clamore, & querela paulo liberiore . sic in proxima, quæ antecedit, epistola : Epistolam hanc conuicio efflagitarunt codicilli tui. **C O M M A G E N O**]

Commagenes rege . cuius regui caput Samosata fuit, in Asia, citra montem Taurum. **R E M**]

petierat, opinor, ut ei regni possessio senatusconsulto confirmaretur . idq; uidentur indicare quæ proxime sequuntur uerba, de oppidulo extorto .

D I S C U S S E R A M] abieceram : ita contra eum locutus eram in senatu, ut tota res ad nihilum recideret . discusserat autem, non pridie idus, sed ante . nam pridie idus nihil actum in senatu uidetur . coactus enim consul populi conuicio senatum statim dimittere. **B L A N D I T V R**] metu : ne itidem

exteris legatis, aut regibus, aliquid à senatu petentibus, obstitam . quod ideo Appius nolle uidebatur, quia, cum aliquid eorum causa senatus decreuisset, munera mercedis loco, aut etiam pactam mercedem consuli, qui ad senatum retulisset, dare consueissent . id significant illa uerba, quæ sequuntur : Videt, hoc genere dicendi si utar in ceteris, Februarium sterilem futurum. **H o c** genere di-

cendi] quo facile consequi possum, ut ea, quæ petuntur, senatus minime concedat. **F E B R U A -**

Commentarius in lib. II.

R I V M] reliquos Februarii dies . nam epistola scripta est post idus Februarii.

E T Zeugmate] affirmo , Et Zeugmate , Ciceronis non esse : & , ut olim in iure solebant , sic ego sponsonem facerem , ni glossiema sit . oppidum enim in Commagene , positum in Euphrate , nullum fuit , præter Zeugma : de quo Plinius libro naturalis historię v. sic : Latitudo à Seleucia Pieria , ad oppidum in Euphrate Zeugma , **C L X X V . M . P .** & ibidem infra : Oppida alluuntur Epiphania & Antiochia , quæ ad Euphratem uocantur : item Zeugma , **L X X I I . M . P .** à Samosatis , transitu Euphratis nobile . in libro Belsarionis est , in Euphrate & Zeugmate .

CAESARE consule .] aut , quia consulatum Cæsar solus gessit , Bibulo collega domi incluso : aut , quia Cæsar ad senatum retulit de honore togæ prætextæ Commageno regi impertiendo . **Q V O D** uult] hoc totum quid sibi uelit , non assequor : nec pudebit unquā fateri nescire , quod nesciam : etiam , si cuius me ex his tenebris eduxerit industria , æque lætabor , ac si , quod nunc quæro , meo ipsius ingenio nactus essem .

DECERNENDVM nihil censeo] ex sententia petentis Commageni . erat autem hæc in sententiis senatoriis , ubi nihil nouari placeret , usitata conclusio : Decernendum nihil censeo . Sic & Liuius lib. **X L I .** Ego , inquit , nihil noui censeo decernendum .

B V S R H E N V M] regis barbari nomen ; qui tamen paulo , quàm Commagenus , erat nobilior . ei quoque permiserat senatus , ut prætexta , itidem ut magistratus Romani , posset uti ; cum nobiles inique ferrent , eo barbaros honore impertiri , qui magistratum Romanorum

norum proprius esse deberet. GENVS, & lo-
 cum] falsum genus : locum, materiam eiusmodi,
 in qua dicta dicere facillimum sit. RELIQUA
 discutere] ita contra reliquas legationes dicere, ni-
 hil ut omnino à senatu obtineant. quod si fiat, eri-
 pietur Appio pecunia, quam cupiditate iam ac-
 spe deuorauit. IOVIS hospitalis] cum, ho-
 spitibus meis, Græcis hominibus, intercedentibus,
 in gratiam cum eo redierim. FVGERAT] ha-
 ctenus in mentem non uenerat, superiora scriben-
 ti. OPTANDVM, quàm sperandum] uide-
 tur Balbus ad Cæsarem scripsisse, itemq;, ut opi-
 nor, Cæsar ipse; si uellet, Quintum ad eum itu-
 rum, ut operam in bello nauaret. suam eius rei cu-
 piditatem Cæsar indicat, cum respondit, optandum
 magis, quàm sperandum. NE sis aspernatus]
 ita iocus est, ut serio tamen dictum uideri possit.
 Scripserat Cæsar tale quid : argentum sibi non es-
 se, unde Quintum ditare posset : studium & bene-
 uolentiam, quæq; in sua potestate essent, ei non
 defutura. ARCAE nostræ] iocus ioco re-
 latus : si tu, inquit, eges ; nos non abundamus. ita-
 que arcæ nostræ noli confidere. nam si decoxeris,
 ego te meis nummis tuo ære alieno non expediam.
 Et est hic, conturbare, pro, decoquere. quo sen-
 su dixit Martialis :
 Conturbabit Atlas ; & non erit uncia tota,
 Decidat tecum qua pater ipse deum.
 SINGVLORVM dierum] ita uidetur fecisse.
 nam hanc epistolam scripsit, ut dixi, idibus, sequen-
 tem postridie idus, aliam, quæ non extat, Luper-
 calibus. alibi aliud significat, ut ostendimus in com-

Commentarius in lib. II.

mentariis ad Atticum. Vere autem iocus ille Cæsaris fuit de sua egestate. uictis enim sæpe Gallis, ex eorum spoliis, & urbium direptione uim pecuniæ maximam coegerat; ut qui, belli ciuilis initio, uni Paulo consuli talentorum M D dono dederit. FERE CVM tuo reditu iungentur] id est, eo fere tempore perferentur ad te, quo tu reditum ad nos adornabis. SVÆ ædes urentur] quòd in domo consulis, quò salutandi ac deducendi causa quamplurimi conuenirent, caminum esse oporteret, sæuiente frigore, luculentissimum.

EX EPISTOLA XII.

317:

Iisdem consulibus.

ISI niuem atram] de qua scripsisti. Anaxagoræ fuit opinio, niuem atram esse, quòd ex aqua fieret, quæ nigra esset: inepto ac falso argumento. sed hoc nihil ad hunc locum. scripserat forte Quintus iocose, niuem se atram inuenisse, illam inquam, Anaxagoræ; quasi tristem minimeq; iucundam; quia scilicet ei per niues incommodissimo itinere eundum, ac forte etiam in ipsis niuib; cum hoste, non sine summo uitæ discrimine, pugnandum foret. DE Pompeio] non debere nos unius Pompeii amicitia niti: Cæsarem simul esse complectendum, ut amicum Pompeio firmior.

rem. CANTO] in ore frequenter habeo prædico. Terentius: - Qui harum mores caritabat mihi.

IN sinu est, neque discingor] faueo, neque fauere unquam desinam. ductum à rebus carissimis, quas in sinu gestamus; quæ ne excidant, non discingimur.

IDVS] Februarii. scripsit autem hanc epistolam postridie idus mane. quod extrema epistolæ uerba declarant.

DECIMVS erat Cælio dies] is dies, quo reus M. Cælius causam de ui dicere prætoris edicto debebat. sic enim erat in consuetudine positum. nam & Pedianus in commentario Cornelianæ, Reum, inquit, Cornelium duo fratres Cominii lege Cornelia de maiestate fecerunt. et cum L. Calsius prætor decimo die, ut mos est, adesse iussisset; eoq; die ipse non affuisset: circumuenti sunt ante tribunal eius accusatores à notis operarum ducibus. Eos iurisconsulti iustos dies uocant.

COELIO] M. Cælio Rufo, qui tribunatum pl. gessit, Cn. Pompeio Magno IIII. consule; ædilitatem curulem, L. Aemilio Paulo, C. Claudio Marcello; præturam, C. Cæsare, P. Seruilio cos. anno uno post ædilitatem, quod equidem miror: cum prætura biennio ab ædilitate distet.

DOMITIVS] Cn. Domitius prætor. Nolo quenquam in prænominibus errare. duo eodem tempore Cn. Domitii fuerunt: uterque præturam gessit: ad utrumque Cicero dixit. horum alter est Cn. Domitius Calvinus, qui tribunus pl. fuerat Cæsare & Bibulo cos. ut indicant oratio pro Sextio, interrogatio in Vatinius: & post biennium (ædilitatem enim omisit, ut multi) præturam gessit,

Marcellino

Commentarius in lib. II.

Marcellino & Philippo cos. ut eadem duæ oratio
& interrogatio docent. in prætura de ambitu quæ-
siuit, & apud eum Cicero Bestiam defendit, ut in
hoc ipso libro supra cognoscitur. anno, qui post an-
num, quo scripta est hæc epistola, sequitur proxi-
mus, consulatum gessit cum M. Messalla. itaque sa-
tis patet, non esse hunc, qui de Cælio quæstio-
nem exercuit: cum & inter præturam consula-
tumq; biennium intercedat; & præturam ab illo,
non hoc anno, hoc est Appio Ahenobarbo cos. ge-
stam, sed Marcellino & Philippo cos. iam osten-
derim. Alter est Cn. Domitius hic, qui de ui cogno-
uit in causa Cælii, quem in ipsa oratione Cicero
appellat. consulatum nunquam gessit. A D
N VMERVVM iudices non habuit] cum eo die, quo
causam dici ex edicto oporteret, iudices eo, quo
opus erat, numero non affuissent; irrita fiebat ac-
cusatio; ut integrum tamen esset, si quis eam præ-
terea uellet instituire: quod in hac Cælii causa ti-
met Cicero, cum ait: Vereor, ne homo teter & fe-
rus Pola Seruius ad accusationem ueniat. atque
etiam renouatam esse accusationem M. Cælii, ip-
sa declarat Ciceronis oratio, initio mensis Aprilis
habita, ludis festisq; publicis, satis longo post idus
Februarias, qui decimus erat Cælio dies, interuallo.
Posuimus causam unam accusationis, quæ institu-
ta esset, omittendæ. altera fuit, cum accusatores,
quo die reus adesset, ad agendum non uenissent.
hoc ex Pediani uerbis animaduerto. inquit enim
sic, in eo, quo de proxime memini, commentario.
Postero die, cum P. Cassius prætor assedisset, &
citati accusatores non adessent; exemptum est no-
men

men de reis Cornelii. Ergo, cum in causis quatuor interueniant, prætor, iudices, accusator, reus; ex numero iudicum, & ex accusatoris absentia fieri poterat, ut reus, quod quidem ad ceptam accusationem pertineret, dimitteretur. de reo autem dubium non est, quin, si ad diem dictam non adesset, condemnaretur. prætoris diuersa ratio fuit. nam etsi, quo die reum adesse iussisset, ipse non affuisset, deinde tamen peragere quæstionem poterat. idq; L. Cassii prætoris exemplo cognoscitur, de quo idem Pedianus in eodem loco. Quod ad iudicum numerum attinet, non eundem uideo fuisse in omnibus causis. in causa Milonis, quæ & ipsa de ui fuit, unum & quinquaginta reperio. is fuerit ne legitimus & ordinarius numerus in omnibus causis de ui, an tum primum noua Pompeii lege de ui institutus, satis est à nobis accurate consideratum in libro de iudiis. P O L A Seruius] nouum est, ut pronomen post cognomen ponatur. Liuius tamen semel, quod meminerim, ita locutus; cum Manlium Cneum appellat. Polam hunc aut de gente Clodia, plebeia tamen, aut certe gentis Clodiæ studiosissimum opinor fuisse. nam in epistola M. Cœlii ad Ciceronem, eius opera, uideo, Ap. Pulchrum, P. Clodii fratrem, in accusando Cœlio uti cogitasse. et puto Seruium istum accusationes factitasse, primum, quia ferum hominem hic appellat Cicero; deinde, quòd in ea Cœlii epistola ita scriptum est: Non destitit accersere Polam Seruium accusatorem, inire cum Domitio consilia. V E N I A T] non uenit tamen. nam accusauit Cœlium Atratinus Sempronius adolescens, ut in oratione

Commentarius in lib. II.

tione patet. **NOSTER**] primum, quia equi-
 tis R. filius, itidem ut Cicero: deinde, quia Cice-
 ronis amantissimus: quod utriusque indicant epi-
 stolæ: cui etiam curam collocandæ filiæ Cicero de-
 dit, cum iret in prouinciam. **AGENTE** Clo-
 dia] quia Clodia P. Clodii soror, quæ Q. Metel-
 li Celeris uxor fuerat, suas omnes ad oppugnan-
 dum Cœlium opes contulerat; ut oratio demon-
 strat. **EODEM** igitur die] & hinc, & ex a-
 liis locis apparet, fastis diebus senatum haberi li-
 cuisse. nihil enim obstabat, quo minus iidem pos-
 sent & in iudiciis adesse, & in senatum tempori con-
 uenire; cum iudiciorum tractatio non ultra nonam
 horam duceretur. **TYRIS**] legationibus
 Tyro missis, ut de publicanis quererentur. nam in-
 ter prouinciales & publicanos, ob nimis acerbam
 uectigalium exactionem, aut nimis lentam solu-
 tionem, nunquam fere negocium non fuit.
SYRIACI] quia Tyrus in Phœnicia: quæ Syriæ
 pars fuit. **VEXATVS**] à publicanis, in quos
 iniquissimus fuerat: quod indicant illa uerba in ora-
 tione de prouinciis: Iam uero publicanos miseros
 tradidit in seruitutem Iudæis, & Syris, nationibus
 natis seruituti. & quæ sequuntur. et Dio libro
 xxxix. et hic in epist. ii. lib. iii. **GABINIVS**] qui Syriæ imperio proconsulari præ-
 fuerat, & hoc anno Romam decessit; ut infra 324:
DOMITIO] Ahenobarbo, cos. **PROSE-
CVT**] cur enim ei nunc in senatu male dice-
 rent, quem iam essent cum equis profecuti? pro-
 secuti autem quò? an, cum è prouincia decederet?
 non puto. nimium enim multo post Gabinius ad ur-
 bem

bem peruenit : ut simile ueri uix esse uideatur , tot
ab eo menses in itinere esse consumptos. malo, cum
iret in prouinciam.   NOSTER Lamia] Ve-
teres libri, C. noster Lamia. mallem, L. noster La-
mia : ut intelligatur Lucius ille Aelius Lamia, prin-
ceps equestris ordinis , Ciceronis studiosissimus :
de quo sic in epistola ad Brutum : Clodianis tem-
poribus, cum equestris ordinis princeps esset, proq;
mea salute acerrime propugnaret, à Gabinio con-
sule relegatus est. et in oratione pro Sextio, & ubi
non? Addo illud, Noster, dici, ob eandem, qua M.
Cælius, causam, quòd, sicuti Cicero, equestri
loco natus.   EQVITES Romani] horum in
numero Lamiam, qui respondit Domitio, fuisse
constat. quòd si eques Lamia; quo iure in senatum
uenit? nam qui senatorium ordinem est adeptus;
retinet ille quidem equestria ornamenta, annulum,
equum publicum; eques tamen, & equestris ordi-
nis neque est, neque dicitur, sed senator, & ordi-
nis senatorii. itaque legitur apud ueteres, Pompe-
ium, cum eques Romanus adhuc esset, triumphas-
se : quia scilicet nondum lectus esset in senatum.
quo facto, desit esse eques Romanus. ergo, si eques
Lamia; quod satis apparet; non ideo in senatu,
quia senator esset; sed quia cum publicanis, qui e-
rant omnes equites, quasi dux eorum ac princeps
introierat. nam & in epistola, cuius proxime uer-
ba recitavi, princeps equestris ordinis dicitur fuis-
se Pisone & Gabinio cos. hic postea gessit ædilita-
tem curulem, ut in eadem est epistola : deindeq; in
senatum aditum habuit, non modo iure gesti ma-
gistratus, (hoc enim soli curules magistratus iuris
habebant,

72
Commentarius in lib. I I.

habebant, ut in libro de senatu docuimus) uerum etiam quia proximis à censoribus, Appio & Pisonē, lectum esse in senatu, uerisimile est.

DISSOLVITE enim iudicatis] qui si uere iudicaretis, condemnarentur ij, quibus, improbe agendo, simillimum se Vatinius præbet. sperat enim, impune sibi fore, quia dissolute iudicatis. Diximus iam, hoc tempore lege Aurelia tres ordines iudicasse, senatores, equites, tribunos ærarios.

LAUDATIS] reos: quos si absoluiamus, quid reprehenditis, cum eosdem uos laudetis? Mos erat, ut auctoritate præditi uiri reos in iudicio, antequam sententiæ ferrentur, laudarent. pleni exemplorum libri.

NOX diremit] senatus haberi de nocte non poterat. ideoq; reprehendit Cicero in Philippicis quædam senatusconsulta uespertina, quæ fecerat Antonius. testatur idem & Gellius.

COMITIALIBVS] qui nulli dum fuerant. nam toto mense Feb. comitiales qui fuerunt, omnes post Quirinalia, nec plures quam sex fuisse constat. comitiales autem erant de numero fastorum. sed eodem tempore & lege, & cum populo non agebatur: si lege, non cum populo: si cum populo, non lege. itaque licebat utrumque: sed eodem tempore utrumque non fiebat. senatus autem per eos dies non habebatur. contraq; qui dies fasti non erant comitiales, iis & lege agi, & haberi senatum, idq; eo die, confectis iudiciis, licebat: factamq; animaduertimus.

INTERPRETARI] Hinc, opinor, suam Appius hauriebat interpretationem. Vetabat Pupia lex, haberi senatum à XV I I. cal. Febr. usque ad cal. Febr. tamenq; dies

dies essent duo, fastus unus, alter nefastus, illi
 IIII, hic III. cal. Febr. quibus, nisi Pupia lege
 contra sancitum esset, senatus haberi potuisset.
 Cautum erat præterea eadem lege, ne, nisi perfec-
 tis, aut reiectis legationibus, aliis de rebus sena-
 tus haberetur. sic igitur suam opinionem, aut uo-
 luntatem potius tueri Appius poterat. Quid uetat
 Pupia lex? id scilicet, haberi senatum mense Febr.
 nisi perfectis aut reiectis legationibus. ego legi pa-
 reo: senatum alia de re, præterquam perficienda-
 rum legationum causa, non habeo. ea quidem me
 non impedit, quo minus audiendis legationibus se-
 natum dem. nihil enim in ea tale scriptum est, sed
 hoc tantum, ne senatus habeatur, nisi perfectis aut
 reiectis legationibus. Cogi autem se Gabinia le-
 ge, contendebat Appius: quia, cum in lege scrip-
 tum esset, ut quotidie senatus legationibus daretur
 mense Februario; uerbum, quotidie, uolebat
 omnes Februarii dies comprehendere, siue comi-
 tiales, quibus haberi senatus non poterat, siue non
 comitiales. Gabinius autem, quotidie, dixerat,
 non de omnibus plane diebus, sed de omnibus iis,
 qui quidem comitiales non essent; quia scilicet ha-
 beri senatum eo mense nulla omnino de re, nisi le-
 gationum causa, uolebat. nec dubito, quin leges
 hæ tribunicie fuerint: siquidem senatum quibus-
 dam quasi conditionibus coercent. de Pupie senten-
 tia locus extat in epistola ad P. Lentulum.

ITA putantur] non dixit: detruduntur comitia;
 sed putantur detrudi: quia certum non erat, an Ap-
 pius, id quod affirmabat, habiturus esset senatum
 per omnes reliquos Februarii dies, etiam comitia-
 les.

Commentarius in lib. II.

les . nam si, ut solebat, non habuisset senatum Appius comitialibus Febr. diebus; habere comitia potuisset. COMITIA] quid hoc? an comitorum tempus adest ante Quintilem mensē? nunquam sane, si ordine res agatur: sed extra ordinem interdum . nam, cum Appius ipse & Ahenobarbus consules essent creati ex interregno, creandorum prætorum cura ad eos pertinebat, qui proximo superiore anno designati non fuerant: eaq; comitia consules in hoc usque tēpus duxerant: sicuti Pompeius & Crassus anno proximo, cum ipsi creati essent consules ex interregno, comitia tamen rogandis prætoribus non ante mensē Maium habuerunt: quod supra ostendimus . his porro comitiis prætorem creatum M. Catonem, historię demonstrant; qui superiore anno iniquissimam, prælato homine improbo P. Vatinio, repulsam tulerat. Plutarchus, & alij. HIS comitialibus] sex Februarii mensis diebus comitialibus, quibus habere senatum Appius constituerat. TRIBUNI pl.] maxime C. Memmius, qui eum de repetundis postulavit. 323. DE GABINIO] ut ei, Syriam prouinciam contra leges & iura sociorum administranti, imperium abrogetur. ACTVROS] rogationem, ut puto, promulgaturos; sicuti biennio ante C. Cato tribunus pl. rogationem de abrogando Lentulo Spintheri imperio promulgauerat. 310: CALLISTHENEM, & Philistum] quorum uterque scripserat historiam, Callisthenes Olinthius de rebus gestis Alexandri, Sículus Philistus cum aliis de rebus, tum de Dionysio Sicilię tyranno. REDEO] uidetur accipiendum,

piendum, pro, uenio. nam neque in hac epistola,
neque in superiore, pridie scripta, uerbum ullum
de Callisthene & Philisto, aut, Redeo, quia cum
cœpisssem tuis literis respondere; iamq; de niue a-
tra, & de Pompeio scripsissem; interposui non nul-
la de rebus urbanis. redeo igitur ad tuas literas,
quibus cœperam respondere. **VOLVTA-
TVM**] assidue uersatum. nota tralatio. **VULGARE** & notum negocium] locutus est in
historia sua Callisthenes, non exquisite, quod ad
sententias attinet, sed quo modo homines uulgo
loquuntur, itidem ut aliquot Cræci suis in libris.
CAPITALIS] grauis, capita rerum attingens.
DE DIONYSIO] ubi de seniore Dionysio scribit, à quo in exilium missus est. nam de
iuniore uix potuit, magnis districtus negociis: de
seniore spatium ei non defuit ad scribendum, cum
circa Adriam ociosus exularet. **PUSILLVS**
Thucydides] est enim densus, & breuis, & semper
instans sibi Thucydides: quibus eum uerbis desi-
gnauit Quintilianus. pusillus autem, quia non
ita multa scripserat, ut Thucydides. **IPSE**
etenim ueterator.] delectat me Philistus non tam,
quia capitalis, creber, acutus, quàm quòd ipse Dio-
nysius, de quo scribit, astutus in primis ac uaser
est: quæ tum, narrante Philisto, tum ipsa per sese
delectant. **PERFAMILIARIS**] loquitur
enim Philistus de familiarissimo suo, & ea tractat,
quæ ipse nouit optime omnium. **ADHI-
STORIAM**] scribendam; cum ueteres iam le-
gisset historicos. **LYPERCALIBVS**] **P**
cras. nam hæc epistola scripta est postridie idus,
mane.

79
Commentarius in lib. II.

mane. et Lupercalibus irem mane scribere cogita-
bat ea, quæ postridie idus essent acta. **Q V A M**
BELLISIME] quàm potes iucundissime. bellum
enim non ad pulchritudinem, sed ad iucunditatem
& commoditatem quandam refertur: ut bella puel-
la, non quæ forma, sed quæ elegantia, & quadam
quasi gratia intuentium oculos tenet. sic episto-
lam bellam uocat ad Atticum lib. IIII. 58: quam
scripserat ad Lucceium; quod esset historiarum pig-
mentis haud paulo, quàm ceteræ epistolæ, niti-
dior, atque ornatior.

EPISTOLA XIII.

317:

Isdem consulibus.

I S C E S S V nostro] statim post-
quam à te discessi. **A R I M I N O**] primo
D primo prouinciæ Cæsaris oppido:
cum ad Cæsarem Quintus proficisce-
retur. **C E T E R V M**] alioqui,
ceteroqui. **D I X E R A M**] non quæ dixeram
me scribere, sed quæ me esse scripturum ostende-
ram. libros enim de republica, quos intelligit, ag-
gressus est scribere in Cumano, 317: quos libros,
magno literarum detrimento, temporum extinxit
iniuria, uno Scipionis excepto somnio; quod, qua-
si scalmum ex naufragio, fortuna seruauit.
S P I S S V M] difficile. nota significatio.
A D I V N G E N D I S] ad amicitiam: ut in poste-
rum non modo reip. uerum etiam ipse mihi consu-
lam,

lam, salutis pariter & dignitatis habita ratione. quod antea minus à me factum, nunc, meo malo doctus, te mandante corrigam. DISCAT]

Tyrannione docente. 312: O EIO] quo in urbe egebat, iudiciis rei; publicæ procuratore dis- trictus. MINORE] scio, recte dictum Mi-

nore; ut à maiore, Quinti filio; distinguatur; quo modo & Africanus maior, Africanus minor; Cato maior, Cato minor: moueor tamen suspi- cione non nulla, ne glossema fuerit, additum ad il- lud, Nostro. curenim, cum ad fratrem scribat, adiungat, minore? non ne satis filium suum ab il- lius filio distinxit, cum de suo dixit, Nostro; de illo, Tuum? DIGERAS, persequare, con- ficias.] digerere, prudentiæ est; persequi, dili- gentiæ; conficere, constantiæ: quibus tribus uir- tutibus officium eius, cui aliquid mandatum est, omne continetur. SPLENDIDVM] refer- tur ad diuitias. nec desunt exempla. LIBE- RALITATE] officiis, humanitate. TRIBVVS mil.] tribunorum mil. duo genera Pe- dianus facit, Rufulos, in exercitu creatos; & comi- tiatos, Romæ.

ÉPISTOLA XIII. 318.

Iisdem consulibus.

LANDENONAE] mendosum locum

B. existimo, & cur, existimem, causas tres habeo, sententiam, geographiam, uete- res libros: sententiam, quia, cum dicat Cicero,

P 2 Deinde

20
Commentarius in lib. II.

Deinde alteras, dictio, Deinde, satis indicat non eum eodem die accepisse literas & Placentiæ datas & Blandenonæ. itaque in, Blandenonæ, dies, quo accepit eas literas, uidetur inesse, sed mendo perturbata latet. geographia me monet; quia loci huius mentionem, ut geographos omnes euoluerim, nullam tamen inueni. suspicionem augent libri ueteres, quia dissentiunt ab impressis. nam in eo, qui Beslarionis fuit, uideo scriptum, Blandenonue. quibus iisdem adducor causis, ut hominis egregie docti, &, quod hodie perquam rarum est, in iudicio literarum elegantissimi, Caroli Sigonii coniecturam sequar, mirificeq; laudem. is, cum inter nos, ut fere pro nostra coniunctione & familiaritate quotidie solemus, hoc de loco satis multis uerbis collocuti essemus; rediit ad me postridie, quasi thesauro inuento, lætissimus, dixitq; se non magna mutatione excogitasse quiddam, quod à me probatum iri existimaret. quid, inquam? tum ille, hoc: pro, Blandenonæ, reponendum puto, Laude, nonis. ut duas se dicat Cicero epistolas accepisse, unam IIII. non. Iun. Placentiæ datam; alteram nonis, cum Cæsaris literis, Laude. quod oppidum adhuc esse, Placentiæ proximū, quā transeundum erat Quinto in Galliam proficiscenti, nemo nescit. gratulatus homini amicissimo, properavi ad scribendum; cum eius sententiam, ut ceteri quoque iudicare possint, qui tamen haud sane dubito quin mecum sentientes eam probent, notam ac testatam esse uellem. I s t a] honores, quos, ut scribis, à me expectare Cæsar nult. V I M M A G N A M] magnopere ualent ad gloriam: eiusmodi

modi sunt , ut ornare me summa gloria , summaq;
dignitate possint . QVEM nosti] quem scis
mentiri non solere . VETERIS amoris]

Clodianis temporibus interrupti : cum Cæsar , ni-
mia Ciceronis libertate commotus , quia in defen-
sione C. Antonii quædam aduersus potentes inie-
cerat , P. Clodium statim ad plebem traduxit .

NOSTRVM poema] de quo infra epist. i . libri
III . QVADRIGIS poeticis] dicturus ui-

debatur , tum equis , tum uelis : sed per iocum , pro
uelis , intulit , quadrigis : quæ & ipsæ ad celerita-
tem faciunt . addidit autem , poeticis ; ut cum aliis
rebus , tum uero scriptis uersibus , gratiam se à Cæ-
sare initurum ostenderet : ita nec ab instituta tra-
latione discessit : nam tum equis , tum quadrigis cur-
ritur : & , quid in Cæsare colendo sui consilii esset ,
aperuit . ARDENTI quidem studio] faci-

am quod me mones : mea studia in Cæsarem omnia
conferam . sic ad Trebatium in Topicis : Verecun-
de tu quidem , sed ut te ardere studio cernerem . &
in epistola ad Lucceium : Ardeo cupiditate . Volun-
tatis enim augetur significatio , cum & , studium , di-
cimus ; & ad , studium , epithetum adiungimus ; &
epitheto ipso utimur tralato , & ab eiusmodi re tra-
lato , quæ maxime omnium rerum nota sit , maxi-
mamq; omnium uim habeat : cuiusmodi est ignis .

BRITANIAM] res , quas in Britania geretis .
iam enim , ut opinor , erant in itinere , Britanniam
cogitantes . nam in epistola ad Atticum , mense
Quintili data , suspicari se dicit , Quintum esse in
Britania . COLORIBVS tuis] ornamentis .

ut Britania sit poematis materia , ornamenta Quin-

P 3 ti,

Commentarius in lib. I I.

ti, ars Marci. satis enim bonus poeta Quintus:
aut, si minus, hoc tamen illi à fratre tribuitur.
PENICILLO meo] ut, ornamentis, quibus
quasi coloribus rem illustrare possem, à te sumptis,
eum deinde ordinem, quem probauero, ipse adhi-
beam. **I S T E**] Cæsar: ut eius absentis digni-
tatem, cum res postulet, Romæ tuear, atque auge-
am. **T V V S** amor] tua causa, qui legati lo-
cum apud Cæsarem obtines, fortasse uel in summis
occupationibus poema, de rebus à Cæsare gestis in
Britannia, conficiam. **M I S E R I M**] com-
mendatum iis literis, quæ epist. fam. lib. vii. legun-
tur. **V A D I M O N I V M** concipere] certa erat
uerborum formula, qua sese inuicem uadarentur;
quibus uerbis cum essent usi, conceptum uadimo-
nium dicebatur. locus Cæsaris in eo fuit: Opportu-
ne Cicero nem fecisse, qui Trebatium iurisconsul-
tum ad se misisset: nam antea in uniuersa prætorial
cohorte, totoq; comitatu suo neminem fuisse, qui,
cum litigare uellet, quibus uerbis uadaretur tene-
ret: itaque esse, cur ea de re Ciceroni plurimum
deberet. erat enim Cæsaris provincia, ut alix quo-
que, nō imperii solum, uerum etiam iurisdictionis.
et quoniam in munere iurisconsulti hoc erat mini-
mum, & leuissimum, docere quibus inter se liti-
gantes uadari uerbis, alter alterum, deberent, ne in
concipiendo uadimonio peccantes irritam uadatio-
nem facerent: scripserat Cæsar, se Ciceroni gra-
tias agere: cum tamen, qua de re gratias agat, esse
minimam significet. **C V R T I O**] quem ro-
gatione ac testimonio Quinti diligebat. 322:
D O M I T I V S] Ahenobarbus, cos. **R O G A -**
T V S]

ut ad Cæsarem scriberet de tribunatu mil. Curtio mandando. quod si fecissem, derideri se putasset; qui peterem ab eo, ut inimicissimo suo Curtii honorem commendaret. Dissidebat autem capitali odio cum Cæsare Domitius. nam & prætor in senatu retulerat, ut, quæ Cæsar anno proximo consul egisset, cognoscerentur; & biennio post, consulatus candidatus cum palam minaretur, consulem se effecturum, quod prætor nequisset, adempturumque ei exercitus, coitione Cæsaris, Pompeii, & Crassi deiectus erat consulatu. **NE TRIBUNVM** mil. quidem] nedum legatos; qui tribunis mil. in castris honore præstabant. **FACERE**] non; Romæ, comitiis; quibus, credibile non est, non potuisse studio consulis tribunatum mil. fieri; sed in exercitu Cæsaris, commendatione sua; quia scilicet neminem omnino ei, ullius honoris causa, commendaret. Aut, **FACERE**, omnino non facere: cum tamen consul esset. consulum enim & dictatorum primis reip. temporibus hæc fuerant beneficia. postea tribunatus mil. dari per populum cœptus est: postremo alios in exercitu imperator, alios Romæ populus creauit. Liuius, Pedianus. **ISSE**] non; in consulatu. nimis enim præter dignitatem, atque omnino absurdum, consulem, maximarum rerum procuracione distretum, discedere paulo longius ab urbe, ut tribunatum mil. peteret à pro consule. intelligo igitur de itione illa, de qua 314. Lentulo & Philippo cos. ante annum. **AVRICULA** infima] neque acrem in tuenda rep. neque acerbum in persequendis inimicis, sed in utroque ita remissum, ac

P 4 lenem,

lenem, ut, quod dici solet, mollior auricula infima
videri possim. Monuerat Quintus, ut ex illo do-
ctus rationem haberet aliquando etiam salutis: hinc
illud 317: *Tua mandata persequar &c.* **C O -**
M I T T I O R V M] quæ tamen hoc anno habita non
sunt. nam Calvinus & Messalla, qui sequenti an-
no consulatum gesserunt, ex interregno creati.
S V S P I C I O] postea non suspicio, uerum etiam
sermo fuit multus. nam ad Atticum 65: Res, in-
quit, fuit ad interregnum; & est non nullus odor
dictaturæ, sermo quidem multus, qui etiam Ga-
biniū apud timidos iudices adiuuit. Quibus uerbis,
de Pompeii dictatura hoc tempore homines loqui,
significat. quod in commentario diximus.

O C I V M forense] infrequens à iudiciis forum:
iudicia frigent.

S E N E S C E N T I S] non
quia desit, quod homines in foro agant: sed omni-
um rerum tædio ciuitas languet. Viderur hoc dice-
re: Cum publicis in rebus male agatur, serpit idem
morbus etiam ad priuatas, & omnino nihil cura-
tur.

Q V A M nosmet ipsi] quia, ne offendam
vos, qui principes in republica sunt, quorum à uo-
luntate neque tu dissentire me uis, neque meorum
temporum acerba recordatio patitur; cogor de re-
cto illo meæ mentis cursu paululum deflectere. at-
que hoc ipsum tamen ita facio, ut me boni uiri, tan-
quam patriæ parum amantem ciuem, reprehende-
re non possint. iis igitur satisfacio: mihi non item:
quia summum illud ius, simplex, inquam, illa, mi-
hi antea proposita, tuendæ reip. ratio, temporis cau-
sa non plane in meis sententiis defenditur.

Ἡ τοιαύτη δὲ τλήμων πόλεμος ἐξεργάζεται] *Senarius Euripidis, in tragœdia, οὐκ ἴσθες. Hæc, inquit, facimus æramnarum metu: nimis enim magna mercede didicimus, quàm, potentibus aduersari, non sit tutum. CALAMO] quatuor sit argumentis, ut hoc putem esse principium epistolæ: primum, quod fortasse paulo infirmius uidebitur; ut homines diuersa sentiunt; quod hæc uerba initium potius epistolæ, quàm epistolæ partis, redolent: deinde, quod apparet, respondisse iam Ciceronem duabus Quinti epistolis, Placentiæ & Bladenone datis: nunc autem uni respondet breui epistolæ, quam post illas accepit. præterea, si una esset epistola, bis ageret de rebus Romanis: nam & dixit iam: Res Romanæ sic se habebant. Erat non nulla spes comitiorum, &c. infra uero rursus: Ambitus redit immanis. itaque, eadem esse repetita, credibile non est. postremo, quod hanc scriptam esse constat post idus Quinctiles; cum inferat: Idibus Quinctilibus fœnus fuit Z Z ex Z. at superiora paulo post IIII. nonas Iunias: ut ipse in prima epistolæ parte significat. TEMPERATO] ita concinnato, ut ad pingendas literas aptissimum sit. DENTATA] apri, aut etiam equi dente læuata. quod item nunc, ubi quid scribimus accuratius, facere solemus, ad inæqualitatem chartæ complanandam; quo calamus quasi currat expeditius. Nec uero mirari satis possum, quid Erasmo uenerit in mentem hoc in loco interpretari, charta dentata, pro acerba, & iracunde scripta: cum de liberis agi, quæ bono calamo, temperato atramen-*

to, leui ac polita charta commodius formantur, illa uerba demonstrent: Scribis, te meas literas superiores uix legere potuisse: & illas: Hoc facio semper, ut, quicumque calamus in manus uenerit, eo sic utar, tanquam bono. Verum hoc, itemq; alia, tum in adagiis, tum alibi non satis recte aut explanata, aut de græcis conuersa, homini erudito, ac de literis, quantum præstare potuit, bene merito, largiamur. **N I H I L** eorum] non obeas, quas tu suspicaris, causas, parum perspicue scripsi. **πραγματικῶς**] more hominis in usu rerum uersati; qui te non segniter, sed sine ulla mora, si res exigat, ad me uolaturum confirmes. **G E N V I N E**] Vere, sine arte, eo quo natura genuit modo. inde enim uidetur, genuine, ductum. **I D E S T**, utrum uoles] mendi labes satis manifestas: nec eluere conabor; cum ab impressis libris minimum dissentiant manuscripti. tantum enim pro, commorere, Bessarionis liber habet, commoneres, quod si pro, dixerimus, legeretur, dixerim, an; nihil, opinor, superesset uitii, hoc ordine: Id est, utrum uoles, (ut dixerim) an, ad expediendum te, si causa sit, commorere. nec esset obscura sententia, nam, uoles, **μεταφορικῶς** usurpatum, pro, celeriter uenias, & commorere, opponuntur. sed minus audeo, propter incertas maximeq; fallaces coniecturæ uias. **D O M V S**] à multis celebrata. 314: et ad Atticum 37. **F O R V M**] in quo, causis agendis, amicitias, & clientelas mihi comparo. **T H E A T R I**] malis ciuibus, theatrum ingredientibus, plausum aut nullum, aut clamore & sibilis dissonum populus

lūs dabit; bonis, & in republica præstantibus, magnū, & æquabilem. ergo, quā quisque aut inuisus, aut carus esset populo, theatrum significabat. ad Atticum 34. 62: NEQVE LABORANT] hic alii fortasse uiderint acutius: ego plane τυφλόττω. obscuratur enim inendo sententia: neque est, ut aut ex antiquo libro, aut ex ingenio meo locum illustrare possim. tantum, pro, Neque, Nec habet liber Bessarionis. AMENTIS] P. Clodii. ILLVD malo] quod scribis: ut istic, si causa sit, commorere. QVOD putas] putas enim è re tua esse, te istic commorari. MAGIS etiam illa] uolo equidem te istic manere tua causa, sed mea etiam magis; qui, quod ad me pertinet, magni faciam: malo enim ἀμφιλαφίαν illam tuam, & expectationem debitorum tuorum, quā aduentum tuum. Nec uero dubitandum est, quin hæ duæ dictiones, ἀμφιλαφία, & expectationem, Ciceronis rem utraque significet; cum dixerit proxime: Etenim magni æstimo me. ἀμφιλαφίαν expono, cautionem utroque spectantem, ad dignitatem, & salutem: cuius magnam partem in eo positam intelligo, si diutius apud Cæsarem sis, eumq; tibi tuis officiis ac studiis quammaxime deuincias. ILLAM TVAM] quo tu uocabulo cautionem significare, duabus rebus utilem, consuesti. erat enim hæc Quinto familiaris dictio. itaque supra, 313. ἀμφιλαφίαν, inquit, illam tuam, quam tu soles dicere, bono modo desidero. EXPECTATIONEM] expectabo, ut, quæ mihi debes, ea persoluas, ut, quæ te facturum pollicitus es, repræstes.

quæ

301
Commentarius in lib. II.

quæ uero hæc? ut Quintus Cæsarem ipsum, primum scilicet, deinde ut alios quoque & de cohorte & de exercitu Cæsaris, qui Romæ aliquid possent, Marco fratri beneuolentia coniungeret: quo præsidii firmioribus cōtra Clodii furorem in urbe muniretur. id autem Quintus fratri mandanti ac roganti promiserat. huc enim spectare illud puto, quod supra dixit, 318. Mea mandata digeras, persequere, conficias. Nec, in castris quid aliud nauare Quintus pro fratre posset, intelligo.

EXPEDITIS] à molestia: nisi quid eueniat, quod impedimento sit: si per inimicos atque inuidos licebit. itaque, præsidii causa, de retinenda, atque adeo augenda Cæsaris gratia plurimum laborare debemus. quod cum ita sit; potius tibi de mansione, quàm de discessu, uides esse cogitandum.

QVO, nostris quidem moribus] & parua sunt, nec tamen nobis admodum curanda. quò enim? cum moribus nostris, temperatis scilicet, & ad frugalitatem compositis, satis ea sint, quæ iam habemus. ualeamus modo, & liceat nobis esse expeditis.

AMBITVS redit] redibat enim singulis annis ambitus comitiorū tempore, sed immanis, ut hoc anno, nunquam. Ardet ambitus, hac de re dixit in epist. ad Att. 62: FŒNVS fuit ZZ ex Z] duplicatum fœnoris quæstum significat; idq; ipsum scribit ad Atticum 62: his uerbis: Fœnus ex triente idibus Quintilibus factum erat besibus; hoc est, ut, centenis acceptis, octoni pro menstruo fœnore penderentur: quæ sit in anno uniuersa fœnoris summa, nonageni feni. atque his notis, ZZ, duos trientes, quibus est, significari oportet: ut hic locus

locus cum illo ad Atticum; iam recitato, congruat;
 & hoc dicatur, ex uno triente scenus esse factum
 duobus, hoc est, ex triente bessibus. quod idem est.
 nam bes duo trientes fuit. Bessarionis liber habet,
 Fuit & ex, pro, Fuit Z Z ex Z. utrumque suspicor
 esse mēdosum. et forte sincerū hoc: Fuit -S-S- ex S.
 aut hoc: Fuit 33 ex 3. nam hac nota, 3, triēs indica-
 batur, qui bessis dimidiū est: item hac S. ut, siue S-S
 reponas, quibus notis bessē significari Demetrius
 tradit; siue 33, quas Demetrius idem uidetur pro-
 bare; siquidem unam 3 pro triente ponit; ab anti-
 qua numerorum ratione nihil recedas. quia tamen
 in hac emendandi ratione eas maxime coniecturas
 approbo, quæ quamminimū à deprauatis ueræ
 scripturæ uestigiis recedere uidentur; sit ut in hanc
 libentius inclinem, Fuit 3 ex 3, quā in illam,
 Fuit S ex -S-S-. quā enim facile ex 33 fieri po-
 tuerit Z Z, idest è duabus minusculis literis eadem
 maiusculæ, omnes, ut opinor, intelligunt.
 COITIONE MEMMI] hac, ut ipse & suus
 competitor Domitius Caluinus H-S. quadringena
 consulibus darent, si essent ipsi consules facti; nisi
 tres augures dedissent, qui se affuisse dicerent, cum
 lex curiata ferretur, quæ lata non esset; & duos
 consulares, qui se dicerent in ornandis prouinciis
 consularibus scribendo affuisse, cum omnino ne se-
 natus quidem fuisset. ad Att. 67. Quo cum
 Domitio] forte, cum Cn. Domitio. SCAV-
 RV S] M. Aemilius, eius filius, qui princeps sena-
 tus fuit, Syllæ dictatoris uirtricus: pro quo extat
 mutilata Ciceronis oratio. VNVM uincere]
 malim, Enunciare; ut subaudiatur, coitionem: &
 fit,

Commentarius in lib. II.

fit, Enunciare, pro enunciabat. **MESSALLA**] consularis candidatus. quatuor nominantur in epistola ad Atticum, Memmius, Domitius, Scaurus, Messalla. **FLACCET**] languet, ob consilium coitionem, & Pompeii studium in Scaurum. ad Att. 62: **ὑπερβολὴς**] quæ supra ueritatem sunt. **H-S CENTIES**] aureorum scutorum nostratis pecuniæ ducenta quinquaginta millia: ut scutatus ex decem argenteis marcellis conficiatur; marcellus idem sit, quod denarius, quatuor scilicet sestertii nummi. **IN** prærogatiua] ea centuria, quæ prima de consulatu mandando suffragium ferret; inde dicta, quod prima rogaretur quos uellet consules fieri. eodemq; nomine prima quoque tribus appellabatur. ac possit hic, prærogatiua, non tam ad centuriam, quam ad tribum, referri: siquidem binis comitiis, centuriatis, & tributis, consules creabantur. qua tota de re in libro de comitiis. **PRONVNCIARE**] polliceri se daturus, si eam tulerint, eiusq; suffragius consules fuerint designati. uerbum in hoc genere proprium. itaque ad Att. 13. Qui nummos in tribu pronunciauerit. quo loco, cum de comitiis consularibus agatur, tribu tamen dixit, non centuria. ut hic fortasse, prærogatiua, de tribu dictum sit, non de centuria. **RES** ardet inuidia] hac ipsa de re, Consules flagrant inuidia, dixit in epist. ad Atticum 57. **H-S QVINGENS**] quingenis millibus, quæ efficiunt monetæ nostratis aureorum scutorum quatuordecim millia, septingentos & sex, sedecim marculis minus, Plutarchus in Catone. **CATONEM**] qui prætor

tortiline erat. **E**IVS arbitratus] quo modo il-
le uoluisse, sine fuce uidelicet, ac fallaciis, more
maiorum. fuit enim Cato, quod omnes historiæ
clamant, bonarum legum, omnisq; iuris acerrimus
obseruator. **C**ONTRA fecisset] tribunatum
pl. contra præscriptum illius petiisset. **C**ON-
DEMNARETVR] amitteret quod apud illum pe-
cuniæ deposuisset: idq; aliis, qui sine arte mala pe-
tiissent, tribueretur. et condemnatum ex iis nescio
quem ab ipso Catone, legimus apud Plutarchum
in eius uita. **G**RATVITA] non corrupta
nummis, recte atque ordine habita. ad Atticum lib.
III. 63. **L**EGES] quia Cato unus eos ad uete-
rem petendi consuetudinem, & tanquam intra gi-
rum rationis reuocauerit. quod neque legum, ne-
que iudicum metus solet efficere.

EPISTOLA XV.

319:

Iisdem consulibus.

EPAVLVM ocii] uidetur quibus-
dam tanquam integumentis uelata sen-
tentia; sed ostendetur hoc modo:
Cum à me librarii manu literas acce-
peris, ne quidquam ocii me habuif-
se iudicato; cum autem mea, ne nullum. cum u-
tor, inquit, librarii manu, prorsus ocii nihil habeo;
cum autem mea, non nihil. hoc significari, demon-
stratur infra, initio II. epistolæ libri III. sic enim ibi
est: Occupationum mearum signum tibi sit librarii
manus

Commentarius in lib. II.

manus. causamq; subscribit occupationis hanc :
 Diem scito esse nullum, quo die non dicam pro
 reo. Hanc igitur epistolam librarii manu scripsit
 Cicero : nam infert hic quoque : Sic habeto, nun-
 quam me à causis & iudiciis districtiorem fuisse. In
 epistola etiam ad Atticum 63. signum ait esse occu-
 pationum librarii manum. **N V L L V M**] sub-
 audi, ne : quod proxime antecedit : ut sit : Ne nul-
 lum ocium. **G R A V I S S I M O**] cum à mor-
 bis timendum est maxime. **P R A E S C R I -**
B I S] ut amicorum, clientumq; copia muniamur,
 similia sunt 317 : 319. **S P E I**, aut cogitatio-
 ni] putatis enim vos ea, quæ speratis, aut cogita-
 tis, facilius posse consequi, si ego in forensi labo-
 re pergam. nihil enim ad cõparandas amicitias, ho-
 minumq; studia colligenda magis accommodatum.
V E S T R A E] tui, & Cæsaris, qui me hunc labo-
 rem etiam sua causa sustinere vult. Supra dixit, se
 rogatum à Cæsare, ut Romæ maneret. quod facit
 ad hanc sententiam. 318 : **P R E S E R T I M**]
 eo libentius operam dabo, ut aut spei, aut cogita-
 tioni uestræ defuisse ne uidear ; quod simul ipse mi-
 hi, hoc labore perferendo, optime consulam. mul-
 tum enim gratiæ, multum inde colligam dignita-
 tis. **D I F F I C I L I V S**] hæc ferre. fuerit,
 inquit, id cum aliqua difficultate : præmii tamen
 hoc erit, magna gratia, magna dignitas. Videbi-
 tur, quod subiungam, fortasse humiliter : sed, hæc
 humilia non contemnendo, ueteres illi Romani
 summam eloquentiæ laudem sunt adepti. Nomina
 quædam sunt, quæ secundæ comparationis appel-
 lant grammatici : quæ cum ideo fuerint inuenta, ut
 augerent ;

augerent; minus tamen significant, quàm ea, quæ
iisdem positiua dicunt. itaque illud Virgilianum,
„ Tristior, & lacrymis oculos suffusa rubenteis,
exponit Seruius hoc modo: Tristior, minus est,
quàm tristis. exempla sunt cum apud hunc nostrum,
tum apud alios eiusdem scriptores ætatis innumera
bilia. non igitur adductus feci nulla causa, quòd,
Difficilius, exposui, cum aliqua difficultate.

AB IIS ipsis] L. Domitio Ahenobarbo, huius
anni consule; M. Porcio Catone, prætor; M.
Calpurnio Bibulo consulari. hos enim maxime de-
signat, acerrimos Cæsaris inimicos. AB æ-
quis] quorum æquus in utranque partem animus
est, neque studio in Cæsarem affectus, neque odio.
itaque nos cum Cæsare coniunctos neque dolent,
neque lætantur.

PROPENSIS in hanc
partem] Cæsaris causa cupientibus. tria nomina-
uit hominum genera; qui Cæsarem oderant; qui
nec oderant, nec amabant; qui amabant.

EXCOLAMUR] nusquam hac sententia usurpa-
tum, quod meminerim, hoc uerbum inueni. ue-
nit in mentem, cum sequatur, ET amemur, scri-
ptum forte à Cicerone, ET colamur, & amemur.
NON fui] cum quidem hæc scripsit. postea uero
fuit: quod ipse ad Atticum scribit, 64: PRAE-
SIDIO] nisi plures uideam esse, qui mecum sen-
tiant, quàm qui contra: ut, si quem offenderit
mea sententia, socios atque adiutores, ubi tempus
ferat, multos habeam.

DRVSVS] Liuiæ
gentis, plebejæ; accusatus à Lucretio. ad Att. lib.
IIII. 64. PRAEVARIICATIONE] præuaria-
tur, qui susceptam causam bona fide non agit.

Q

TRIBVNIS

Commentarius in lib. II.

TRIBVNIS ærariis] dixi iam, de ttribus ordinibus iudicantibus unum fuisse tribunos ærarios.

IN summa] ergo, quod ante posui, omnium ordinum sententiæ numerabantur, & ex maiore parte uel absoluebatur, uel condemnabatur reus. ordinum ipsorum ratio non habebatur. poterat enim usu uenire, ut à duobus ordinibus condemnatus, ex uniuerso tamen sententiarum numero absolueretur.

E G O eodem die] miram diligentiam, mirum amorem erga fratrem. absoluto Druso, quem ipse defenderat, reuersus domum hæc scripsit, rediturus post meridiem in forum ad agendam Vatinii causam. dictio tamen, Ego, non à Cicerone defensum Drusum, sed ab alio patrono, uidetur indicare. ac fieri potest, ut bis accusatus fuerit Drusus, & eum Cicero de uno crimine, de altero, de præuicatione scilicet, alter defenderit. locus certe ad Atticum ille, 63. Deinde me expedio ad Drusum, inde ad Scaurum; actas à Cicerone tum Drusi, tum Scauri causas demonstrat.

P O S T M E R I D I E M] bis igitur in die iudicia, ante meridiem, & post. de ijs, qui ante meridiem, non puto opus esse, ut probetur exemplis. patet ipsa per se res. post meridiem, uocari possit in dubium: sed illud in Verrem dubitandi causam aufert. Nonæ sunt hodie Sextiles: hora nona conuenire cœpistis. et illud in epist. Cœlii. Causas agit, sed raro post meridiem. V A T I N I U M] defendit eum, cum accusasset antea, Cicero Cæsaris causa: cuius amicitiam quanti æstimet, hæc ad fratrem epistolæ declarant. nam Vatinus Cæsare consule tribunatum pl. gesserat, legesq; pro Cæsaris potentia

tia multas, inuito senatu, collegis etiam suis de cœlo seruantibus, pertulerat. itaque magnis sibi Cæsarem beneficiis obstrinxerat. nec Cæsar ei, nec Cæsari Cicero, cuius in exercitu legatus erat Quintus, poterat opem suam denegare. Est etiam illud in epistola ad Marium, ad hanc quasi leuitatem in hominibus iisdem & accusandis & defendendis excusandam: Cogor non nunquam homines non optime de me meritos, rogatu eorum, qui bene meriti sunt, defendere. Huius defensionis meminit Pedianus in commentarii proœmio pro Scauro, & ipse Vatinius in epistola.

FACILIS] non deest quod pro illo dicam. Fore significat ut defensionem facile sequatur absolutio.

REIECTA] non tamen futura. usque enim eò producta res est, ut consules, non habitis comitiis, magistratu abierint. SCAURI] de repetundis accusati. Asconius. STATIM] falso putat. non enim statim, sed aliquot post diebus acta Scauri causa est, III. nonas Sept. ut Pedianus docet. hanc autē epistolam ante Septembrem esse datam, inde conicio, quod proxime dixit: Comititia in mensem Septembrem reiecta sunt.

EXERCEBITVR] apud M. Catonem prætorem. is enim de repetundis quæsiuit. Asconius, & hic 329:

NON deerimus] ita non defuit, ut Scaurus, eo defendente, sit absolutus.

σωδαίνης σοφκλέης] uidetur Quintus in parte epistolæ narrasse, quid sibi contigerit in quodam conuiuio, perquam simili cœnæ in Sophoclis fabula descriptæ. nam si, conuersam in latinum à Quinto Sophoclis fabulam, quæ *σωδαίνης* inscriberetur, significaret; nunquam, opinor, fratris ingenium

Q 2 tam

Commentarius in lib. II.

tam rustice notasset, ut diceret, quod subiungit,
Nullo modo probaui. A C T V M] in eo conui-
uio tu quidem egisti, quod eam fabellam repræsen-
taret: ego tamen nullo modo probaui. D E
Britannia] de aduentu uestro in Britanniam.
R E L I Q V A] de bello, quod in ea geretis.
E X P E C T A T I O N E] de successu belli nihil ti-
meo: futurum auguror, quod opto; eaq; me soli-
citat expectatio. A D I V V A B O] in Britannica
historia componenda. Q V O S rogas,] roga-
bat Quintus fratrem, ut uersus, quibus ipse ad o-
pus Britannicum pro suis uteretur, scriberet. id in-
fra satis patet 322: ex illis uerbis: Tibi, quod ro-
gas, quoniam ipsi fontes iam sitiunt, si quid habebo
spatii, scribam. et 327. ex illis: De uersibus, quos ti-
bi à me scribi uis. γλαῦκ' εἰς Ἀθῶνας] cum ipse uer-
sus optime facias. Infra dixit, eadē sententia: Quo-
niam ipsi fontes iam sitiunt. prouerbum ijs de re-
bus usurpatū; quas ad eos, qui abundant, mittimus.
noctua enim suos nummos Athenienses signabant.
P R I M V M librum] forte intelligit tres libros;
quos à se de suis temporibus conscriptos, in episto-
la memorat ad P. Lentulum: aut tres de consulatu;
de quibus ad Atticum 24: aut poema illud, de quo
ad eundem 56: ἐκλυμότερα] minus accurata,
scripta indiligentius, uideri sibi aiebat. A V T
res, aut χαρκτηρ] aut argumentum, aut meum scri-
bendi genus. quod uno uerbo se non posse satis ex-
primere significat, quia, χαρκτηρ, dicit.
Q V O D uereare:] si uerum dixeris. ego enim ni-
hilo me, quàm antea, minoris æstimabo.
φιλαλήθης] cum studio ueritatis, uere, & ex animo.

P A V L I

PAVLI MANVTII
commentarius in librum
III. Ciceronis
epistolarum ad Quintum fratrem.

EPISTOLA I.

120:

L. Domitio Ahenobarbo, cos.
Ap. Claudio Pulchro,

A MOENITATE fluminis] de Fibre-
no flumine intelligit: quo nihil amœ-
nius, nihil frigidius: ut in libro II. de
legibus 170. REFECI] re-
creavi, collegi, caloribus debilitatum,
atque afflictum. LVDO RV M] Romanorum:
qui pridie nonas Sept. commissi, per nouem conti-
nuos dies in Palatio, ante matris magnæ templum
ab ædilibus cur. fiebant: rursusq; , biduo intermissi,
per quinque dies in circo. hoc & calendarium ue-
tus Romanum, & alia ueterum monimenta de-
clarant. TRIBVLIBVS commendatis] ut
eis meo nomine ad spectandos ludos locum daret.
moris enim erat, ut amicis & tribulibus & in circo
& in foro locus ad spectandum daretur. ad Atticum
22. et pro Murena: Tribules autem intellige non

Q 3 eos

Commentarius in lib. III.

eos tantum, qui Romæ domiciliū haberent, ue-
rum & municipes, & si qui præterea ciues in Italiā
habitarent: quos interdum ad urbem uenisse ludo-
rum spectandorum causa, simile ueri est. **A R-**
CANO] Quincti prædio: de quo 326. & 331.

MESSIDIVM cum Philoxeno] redemptores
erant aquæ deducendæ. quod in hac ipsa epistola,
infra, uidetur posse conici. **HERVM]** uilli-
cum in Arcano, ut Nicephorum in Laterio, quem
infra nominat. **MANLIANO]** fundo, in quo

uillam Diphilus architectus ædificabat Quincto.
Nec dubito, quin & Manlianum, & Fufidianum,
& Bouilianum prædia fuerint in Arcano, non ab
Arcano sciuncta. nam in epistola huius libri III.
cum argumentum huius epistolæ breuiter attingit,
Arcanum, & Laterium duntaxat nominat, omissis
Manliano, Fufidiano, Bouiliano, quasi Arcano
comprehensis.

DIPHILLO] se ipso: erat
enim natura tardus. Diphilus, inquit, se ipsum tar-
ditate superauit. **AVIARIVM]** locum in uil-
la, ubi aues alerentur, aliæ oblectationis, aliæ cibi
causa.

PAVIMENTATA porticus] pul-
cherrimo strata pauimento. erant autem apud ue-
teres & ex marmore magnifica in primis pauimen-
ta, & ex emblemate uermiculato, hoc est ex opere
tessellato: cuiusmodi non nulla hodieq; uisuntur in
templis, aspectu perquam iucunda.

TOTA
patet] quod antea, dum ædificaretur, instrumen-
tis fabrilibus impedita, tota non pateret.

COLVMNAE] circa porticum: quæ rudes & im-
politæ dum erant, speciem aut dignitatem habere
nullam poterant.

TOTVM in eo est] tanti
est,

est, ut in eo sint omnia. sic locutus est ad Att. lib. v. 80. CONTINUUM] ne incrustatio rimas agat, ne uitium faciat. EIVS MODI mem-

bra] quæ atriolum nisi habeat quasi membra corpori adiuncta, non belle positum uidebitur.

VEL honestate testudinis] ego mehercule huic loco, tanquam ulceri corrupto, manus ad mouere uix audeo: indicabo tamen, quæ potuerit sententia Ciceronis esse: quo diligentius attendatur, si quid, quod ad eam uideatur accedere, in antiquis libris aliquando reperietur. una enim me literula, in magna perturbatione errantem, sæpe ad correctionem, quasi uia demonstrata, perduxit. hoc igitur fortasse Cicero sensit. Nunc hoc uel, in æstate, testudinis, uel, hyeme, æstiuum locum obtinebit. ut hoc dicat. Verum (nam sæpe, Nunc, pro uerum, Cicero usurpat: quod item Græci faciunt) hoc, id est, quo modo porticus nunc est, in æstate loco testudinis erit; hyeme uero, quod habent æstiuæ loca, id obtinebit. optamus autem in æstate algorem, hyeme teporem. et algorem quærentes, fornicatis cameris, quæ uocantur testudines, libenter utimur: quod æstate fit. teporem uero quia non habent nisi, quæ sol aduersus diu spectat, loca, ea nos per hyemem tenent. porticus igitur, ut est nunc, id habebit commodi, quod in æstate testudines, hyeme æstiuæ loca. ASSA] uidentur hic assa pro hypocauastro, qui locus in balneariis ad sudandum fuit, usurpari. APODYTERII] ubi uestes inituri balnea deponebant. ἄπο τῆς ἀπολύειν.

SUB TECTVM cubiculi] Antiqui libri, quos uiderim, Subiectum cubiculi. placeret, Subiectum

Commentarius in lib. III.

cubiculis. inferior enim eorum cubiculorum, quæ erant in uilla Quincti, contignatio uapore petebatur: quod incendii causam præbere potuit.

HIBERNVM] ædificatur in amplis ædibus quædam ad æstiuæ anni tempora, quædam ad hiberna.

PROBAVI] sicuti tu fieri mandaras. PER-

PENDICULO, & linea] perpendiculo, ut rectas, linea, ut è regione collocet. è regione autem columnæ sunt, cum altera alteri ex aduerso responderet.

CAESIVS] uillicus Quincti, aut certe procurator.

PROXIMIS nunciis] quem tibi à me emptum, proximis nunciis significaueram.

H-S ccc i o o o ∞] tria millia (ut ad nostratis pecuniæ rationem numeremus) aureorum scutatorum: ut in singulis scutatis asses sint cxxxii, & unus triens, uel (si Romanam monetam spectemus) decem Iulii denarii, Iulio II. pontifice percussi.

QVO D melius intelligo] nam de irrigatione, qui huius generis non intelligens magnopere sim, haud ita affirmarim.

SALIENTIBVS] aquis, quæ sua sponte saliant: quam permultis locis aquam profluentem, & eam uberem, proxime appellauit; in ultima uero huius libri epistola Nilum, ut puto, à similitudine fluminis hinc inde in mare profluentis, nominauit. distinguuntur autem salientes ab iis, quæ oriendo cadunt, non saliunt: ut planis in locis saliant, de precipitibus cadant.

ADDITIS] ad suauitatem uillæ accedet ea, quam piscina, salientes, palæstra, silua conferent.

VIRIDICATA] nouum, & forte, in iis quidem, qui extant, ueterum libris, singulare uerbum. quasi, uirente. quæ ratione

ratione & albico, nigrico usurpantur. **B O-**
V I L I A N V M] non est à familia, ut Fusidianus,
 quem proxime nominavit, fundus, (nulla enim Ro-
 mæ Bouilia familia) sed ab ignobili loco nomen du-
 ctum. Sunt quibus placeat, Bouilianum, à Bouil-
 lis, ubi Clodius est interfectus: quos refellit geo-
 graphiæ ratio. Bouillæ enim inter Ariciam & Ro-
 mam, fundus autem hic in Arpinati fuit. **A Q V A**
dempta] excepta in uenditione fundi: ut, alienato
 fundo, aqua tamen iuris tui sit: quam ad irrigandos
 finitimos fundos illorum dominis locare posses.
I V R E constituto] dicit hoc; si ius aquæ constitua-
 tur, hoc est, si ius aquæ Quinto seruetur, seruitu-
 tem fundo impositum iri illius aquæ, neque tamen
 fore, ut minoris, quam quanti cum aqua, uendi
 fundus possit. quam igitur aquam Messidius per
 tuos fundos deducendam redemit; (hoc enim pro-
 xime dicet) eam nolo te cum fundo Bouiliano alie-
 nare: sed, ius ei aquæ suadeo constituas, hoc est in
 tuo iure retineas: ut ex duobus Mancipiis, fundo,
 & aqua, unum emptoris fiat, alterum esse tuum
 pergat; ius, inquam, fundi migret ad emptorem,
 ius aquæ penes te remaneat. **S E R V I T V T E**
 fundo illi imposita] quia fundus aquæ seruiet, cum
 ea cogetur uti. unde enim irrigetur, aliunde non
 erit. ita, si fundum uendes, qui eius futurus dominus
 est, is tibi aliquid pendet, si fundo suo consultum uo-
 let. **M E S S I D I V M**] redemptorem deducendæ
 aquæ: qui singulos in pedes aluei faciendi ternis num-
 mis transfegerat. supra de Messidio dixit, quod hanc
 sententiam confirmet: Vberiore aquam sese col-
 lecturos dicebant. **T E R N I S** nummis] se-
 fertiliis.

Commentarius in lib. I I I.

stertiis . duodecim igitur assibus , hoc est marculis
 in pedem : nam sestertius est duodecim trientes ,
 hoc est asses quatuor : & quatuor sestertii denarius ,
 hoc est asses xvi : & denarii septem in argenti un-
 cia , dragmæ autem octo : si Celso & Plinio credi-
 mus . tanti enim Romæ fuisse denarios à secundo
 Punico bello ad Plinii tempora , ipsius Plinii testi-
 monio cognoscitur . c c c c ∞] absurda men-
 sura . sunt enim passuum quadringenta millia . ita
 plus , quàm dimidium Italiæ longitudinis , occu-
 passet hæc aqua . malim igitur , ordine præposte-
 ro , ∞ c c c c : ut sint mille quadringenti passus ,
 hoc est pedum septem millia . quæ summa ad d c
 x x x scutatos aureos nostratis pecuniæ perueniet .
 N v s Q v a m melius] quàm in aqua deducenda .
 D i s c i p u l o s] quos fabricandi & architectan-
 di artem Chilo docebat . L a t e r i o] Quin-
 cti fundo in Arpinati . ad Att. 59. 154 : A d F u-
 rinæ] templum . antiqua locutio , è græcis fontibus
 deriuata . Furinalia dies festus eius deæ , v i i i .
 cal. Sext. Varro , Festus , uetus calendarium .
 S a t r i c u m : oppidum in Latio . M v t a -
 b i t v r] iniicietur glarea , sublato puluere .
 A c c l i v i s] quam ego malim planam fuisse .
 D v c i] uiam . sic aquam ducere , supra . L o c v -
 s t æ] fundum . græca locutio . V e l v i n v s]
 Varro . nam de iisdem loquitur proxime nominatis .
 M v n i e r a t] uiam . et hoc significat . cum tu
 idius haberes , ut uiam ducere per Locustæ , perq ;
 Varronis fundum posses ; neque tamen , quæ tua
 fuit modestia , feceris : illi , ut quasi tibi gratiam re-
 ferrent , eam uiæ partem , quæ ante fundos eorum
 est ,

est, munire debuerunt: quod Varro propemodum
effecit: Locusta nondum attigit.

PROBA-
VI] satis officio suo facere mihi uisus est.

CONDUCTOREM] uillam habebat Quintus
in Laterio, frugaliter extructam. ad eam cum ad-
dere quandam ædificatiunculam decreuisset, uilli-
cus conduxit opus illud H-S X M, hoc est aureis
scutatis CCC. sed cum multo plura, quam conue-
nerat, adiungere Quintus uellet, ad pretium au-
tem nihil; uillicus eam ædificatiunculam omisit.

QVÆ nunc est] admodum frugalis, & parca,
ualde infra earum, quæ nunc fiunt, insaniam.

TOPIARIUM] opus ex hedera. BASIM]
inferiorem uillæ partem. basis enim quasi pes est
ad sustentandum.

INTERCOLUMNIA]
spatium inter columnas. PALLIATI] mar-
morea hominum simulacra, secundum columnas
utrinque astantia.

TOPIARIAM facere]
qui topiariam faciunt, herbam, aut fruticem ad
speciem aulæ, aut columnæ, aut fontis, alterius
ue rei conformant. palliati igitur hi, inter colum-
nas constituti, topiariam facere, aut hederam, qua
intercolumnium uestitur, uendere uidentur.

ALSIUS] alsum & alsiosum est subfrigidum, ab
algeo. MUSCOSIUS] non quia muscum
habeat, sed quod æque, ac muscus in humidis lo-
cis, oblectet.

EXPOLITIONEM] Iam
pene prorsus ædificauerant utriusque domum re-
demptores. expolitio restabat, perfectio scilicet
ædium urbanarum. expolitur enim quod factum
quidem est, nondum tamen plane perfectum. In-
fra epistola 111. Expolitiones utriusque nostrum
sunt

Commentarius in lib. III.

sunt in manibus. **PHILOTIMVS**, & Cincius] ille Marci, hic Quincti nomine. Philotimus enim Terentiæ libertus, Cincius Attici procurator; cuius Pomponia soror, Quincti uxor erat. **FACILE** factu] quia domus utriusque cohærebant, simulq; ædificabantur. patet supra, & infra. **CICERONE**] Quincti filio. **IGNOSCO**] quia non facis quod te decet, cum fratrem tui amantissimum tam sæpe rogas: quasi mea tibi uoluntas, aut amor in dubium ueniat. **IGNOSCAS**] si dixero, non plus illum à te amari, quàm à me. **CLAMORES**] mirabilia. dictio de magnis rebus atque admirabilibus usurpata: ubi clamores excitantur. ad Atticum 9. **Ociosvm**] refertur ad utriusque ocium. ociosum igitur, ut posset me per ocium audire: quod in urbe non potest, propter meam occupationem. **TANTA** mercede] qua? quam diuinare, cum epistola Quincti non extet, nemo potest. mercedem tamen non pecuniæ, non fundi, sed amoris puto fuisse. forte enim ita scripserat Quinctus: Si Ciceronem meum erudieris; ego te plus amabo. uide 326: **INTVIS**] ad te scriptis à me. **IN CAESARIS**] ad Cæsarem scriptis ab Oppio. **OPPIVS**] Cæsaris in urbe procurator, is, qui scripsit librum **VIII.** de bello Gallico. **FOVEBIS**] custodies, conseruabis. **QVOD** mones] forte, ut eum coleret, atque obseruaret. erat enim hoc tempore summa inter Cæsarem & Pompeium, socerum uidelicet ac generum, necessitudo. postea, Iulia mortua, societas, quæ non admodum, ex inuidia Pompeii, hærebat, prorsus dissoluta

dissoluta. **D O L O R E**] quòd à me absis.
G A V D E O] quòd istic uideo te libenter ene.
H I P P O D A M I S] qui equos domant. de uno au-
tem intelligit hippodamo: etsi de pluribus cum
contemptu & stomacho loquitur. uide 324.
E X P E C T E T] si ad te uenerint. **Q V Ò D**
isto admisceas] scripserat, puto, Quinctus, ope-
ram se daturum, ut illi, quos arcessierat, atque e-
tiam Trebatius, liberaliter ab ipso tractarentur. hoc,
inquit Cicero, nihil opus est. ego enim illum non
ad te, sed ad Cæsarem misi: qui mihi iam satisfecit;
quoniam quidem eum, mea commendatione addu-
ctus, accepit humanissime. **S I I P S I** mi-
nus,] quòd ei fortasse non admodum se familia-
riter præbeat, aut quòd eum ad negocia nondum
adhibuerit. **P R A E S T A R E** nihil debeo]
quod amicitia, quæ mihi cum Trebatio est, postu-
labat, id feci, ut eum Cæsari studiosissime commen-
darem: reliqua præstare non debeo. **A B E O**
uindico] nolo te Trebatii causa laborare. libero
te ista cura. satis amicitix factum est, cum illum
Cæsari literis accurate scriptis commendavi. quæ
extat epist. fam. lib. VII. **B A L B I U M**] L.
Cornelium Balbum, Cæsaris amicissimum, Ga-
ditanum, urbe donatum: pro quo extat Ciceronis
oratio. **I N O C U L I S** fero.] unice diligo.
nota locutio. **T R E B O N I U M**] Caium. le-
gatus erat hoc tempore in exercitu Cæsaris: anno
proximo tribunus pl. rogationem tulerat, ut Cæ-
sari Galliarum administratio in alterum quinquen-
nium prorogaretur: præturam gessit C. Cæsare II.
P. Seruilio Vatia cos. consulatum cum Q. Fabio
Maximo

Commentarius in lib. III.

Maximo: postremo, cum Cæsarem, quem civili bello secutus erat, cum aliis coniuratis occidisset, Smyrnæ à Dolabella primus eorum, qui Cæsari mortem attulerant, est interfectus. C V R-
T I O] de quo 318: S A L V T E M nostram]
quo tempore nostra salus agebatur; cum eiectus
sum, cum restitutus. Q V O N I A M illi]
Quoniam illis negare non possum; neget ipse mi-
hi, quod eorum causa peto. ipsi, negari sibi à me,
non facile patiuntur: ego, mihi à Cæsare, facile pa-
tiar. M O L E S T I sunt] in petendo.
M E T V A M V S] belli causa. G A V D E A M V S]
ob prædam tenuem. alibi: Argenti audio in illa in-
sula scrupulum non esse. V E N I A M non de-
dit] cum tu peteres per amicitiam, ut ad P. Clo-
dium rescriberet; (quia nolles Cæsarem nostra
causa facere, ut respondendi officium omitteret)
satisfacere tibi noluit. id enim significat, Tibi ue-
niam non dedit. itaq; locutus est in epistola ad At-
ticum 83. Dedi ueniam homini impudenter peten-
ti: idest, concessi, satisfeci in eo, quod impuden-
ter petebat. C A L V E N T I Marii] L. Piso-
nem, cuius maternus auus, ut apud Pedianum le-
gimus, Caluentius est appellatus, uidetur intelli-
gere. Caluentum cur potius, quàm Caluentium,
cur item Marium nominet, haud facile dixerim.
nisi si inter Quinctum & Marcum iam conuenerat,
ut eum fictis nominibus, Cæsaris maxime causa,
qui Pisonis erat gener, appellarent. O R A-
T I O N E] quam in urbem reuersus in Ciceronem
habuit; cuius è sententia senatus illum de prouin-
cia reuocauerat. M E A M] de prouinciis consu-
laribus,

laribus, hoc est de Pisone Gabinioq; reuocandis.
LIBROS meos] de republica. epistola **XII**.
 libri **II**. **HIS** diebus] uel, His diebus, qui-
 bus me à scribendo auocant iudicia: uel, quia opus
 ipsum esset eiusmodi, ut iis diebus confici non pos-
 set, ac spatii plus omnino postularet. **PRO**
SCAURO, & pro Plancio] illa de repetundis,
 hæc de ambitu. utraque extat, sed pro Scauro mu-
 tilata. **INCIDI**] quia mihi non probare-
 tur. Hoc poema non esse idem, atque illud, de quo
 in epistola **XIII**. libri **II**. ostendimus infra in
 epistola ultima huius libri. **FONTE**s iam fi-
 tiunt] mirum est sitire fontes, unde aqua peti so-
 let. itidem miror, uelle te, uersus tibi, optimo poe-
 tæ, à me componi. Supra idem alio modo signifi-
 cavit: *γλαῦκα*, inquit, *ἄς ἀθῆνας*. epistola ultima lib.
II. et epist. **III**. et **VI**. huiusce libri.
BENE comitatum] cum multis pecuniis. ioco
 enim usus erat **Quinctus**. **AMBITIONEM**]
 ut nullum studium prætermittam, dignitatis au-
 gendæ causa. **VIVEMVS?**] uita fruemur?
 sic alibi. **ERIGONAM**] tragædiam: quam
 se scripsisse, & ad Oppium misisse, significauerat.
 amissam in itinere, ultima demonstrat huius libri
 epistola. Erigone soror Penelopes occisum à rusti-
 cis ebriis patrem ita doluit, ut ipsa se suspenderit.
 miseratione deorum in cœleste signum conuersam,
 poetæ fabulantur. **PLAUSV**] à populo Mi-
 loni dato. **NOBIS**] cum illi ideo detur plau-
 sus, quia consulem Lentulum Spintherem, legem
 comitiis centuriatis de meo reditu ferentem, eni-
 xe admodum inuit. **DE AEDE** Telluris] de
 operibus,

311 Commentarius in lib. III.

operibus, puto, loquitur, & inscriptionibus illis;
 de quibus epist. viii. lib. ii. **DE POR-**
TICV Catuli] non dubito, quin, quæ ad ædem
 Telluris, eadem, aut similia fieri ad porticum Ca-
 tuli Quintus uellet. quod ex iis conicio uerbis,
 ad Telluris quidem. quasi, Hoc amplius ad ædem
 Telluris, quam ad Catuli porticum, quod ibi etiam
 tuam statuum locauit. **ADMONES**] ut emam.
DOMVS] pecunia publica ædificata: quod ipse
 in Pisonē, aliq; docent. pecuniæ uero summa H-S
 wicies fuit, hoc est scutatorum LII. M. DCCCXLI,
 paulo plus. ita porro magnifice, atque eleganter fa-
 cta uidetur fuisse, ut neque uillas, neque hortos Ci-
 cero desideraret. nam & in epistola ad Leptam,
 Domus, inquit, est, quæ nulli uillarum mearum
 cedat. **MULTORVM** fastigiorum] tectum
 conclauia tegebat. id nolebat Quintus descende-
 re pluribus angulis, & lateribus, (sic enim multa
 fastigia habuisset) sed uno tantum fastigio uergere
 in tectum inferioris porticus. quod factum Cice-
 ro significat. **HONESTE**] decenter, spe-
 ciose, minime turpiter. **VERGIT**] quia est
 unius fastigii, ideo uergit molli cliuo. non uerge-
 ret autem, inæquale si esset, lateribus lenem accli-
 uitatem interrumpentibus. **IN TECTVM**] duo igitur tecta, quod supra conclauia, & quod su-
 pra porticum. **CETERA** eius] eruditionem
 significat. **SUSCIPIO**] ita promitto, ut
 uelim me, nisi is erit, quem tu esse uis, quasi præ-
 dem appelles. **GABINIVM**] è Syria reuer-
 sum. **TRES**] una de maiestate, L. Lentulus;
 duæ de repetundis, Ti. Nero, & C. Memmius.
 accessit

accessit postea, item de repetundis, quarta factio, C. & L. Antonii; ut in epistola, quæ sequitur: etiam quinta, de ambitu, P. Sylla; ut infra, & ad Atticum 65: est autem absolutus Gabinius de maiestate, damnatus de repetundis. infra, & ad Atticum 65. & Dio lib. xxxix.

AD HVC] quasi aliæ præterea possint existere, sicuti, ut dixi, extiterunt quarta, & quinta. POSTV-

LANT] nondum postulauerant, sed postulaturi uidebantur. unus enim L. Lentulus postulauerat: quod proxima uerba declarant. LENTULVS] quem, absoluto Gabinio, præuaricatum multi credidere. ad Atticum 65. FLAMINIS filius]

ut distinguatur à L. Lentulo Crure. sic ad Atticum 38: IAM postulauit] propterea de maiestate prius, quàm de repetundis, Gabinius causam dixit. infra, & ad Atticum 65. DE MA-

IESTATE] apud C. Alfium prætorem; quod prouinciæ finibus excessisset, dum regem Ptolemæum in Aegyptum reducit. TI. NERO]

hic, opinor, is est, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem cupiuit, ut legimus ad Atticum 95: et Liuiam postea duxit, ex qua Tiberium imperatorem genuit. Velleius.

C. MEMMIUS] alius fuit C. Memmius, qui præturam gessit Pilone & Gabinio cos. & hoc anno cum consulibus de sequentis anni consulatu coit. ad Atticum 67.

CAPITONE] subscriptore. fuit autem Capito gentis Ateiz, plebeius; Memmius, plebeius; Nero Claudiz, patricius; (nam & Claudii Marcelli fuere, plebei) Lentulus Corneliz, patricius. fuere & Cornelii plebei, non tamen Lentuli.

R CATO]

Commentarius in lib. III.

CATO] 'M. Cato prætor; qui de repetundis hoc anno quæsiuit. eo ægrotante, postulâri Gabinius de repetundis non poterat. Sed cur tot annis prætor Cato post tribunatum pl. quem gessit Silano & Murena cos. ? quia; qui fuit ei legitimus annus petendæ præturæ, Pisone & Gabinio cos. eo anno in Cyprum Clodia rogatione ante comitiorum tempus emissus est: nec rediit, nisi biennio post, Marcellino & Philippo cos. quo anno habita comitia non sunt: & ex interregno consules facti Pompeius & Crassus: quibus comitia prætorum habentibus, cum prætorem Catonem populus faceret; Pompeius, in Vatinius propensior, auspicia mentitus, comitia dissoluit. ita in annum sequentem reiecta Catonis petitio est: quo anno, Domitio & Appio cos. ex interregno creatis, præturam obtinuit, & gessit.

POMPEIUS] quo contendente, Gabinius de maiestate est absolutus. ad Atticum 65. NEC proficiet] immo profecit: ut etiam Gabinium, quem paulo ante accusauerat, mox rogatu Pompeii, non sine aliqua leuitatis nota, Cicero defenderit. Dio, & epist. fam. 95:

COITIONE] de qua iam diximus. ad Att. 67.

MESSALLA] quem maxime Cicero diligebat. itaque, Noster, de eo dicit & infra: Enitemur, inquit, ut Messalla noster saluus sit. et in epistola ultima: Messallam nostrum, reliquosq; molestia liberatos, uehementer gaudeo. & ad Atticum 64. Messalla noster liberalis in populo ualde fuit.

EXCLUDERETUR] coire enim turpi pactione noluit. ergo uir bonus. iam enim dixit Cicero: Eiusmodi pactiones in ea coitione factæ, ut nemo
bonus

bonus interesse debuerit.

SATISFACIO] efficio, ne quas in me amoris aut officii partes desideret: quod attinet ad illius petitionem consularis.

MEMMIUS] qui poterat duobus Cicero competitoribus satisfacere? quia neuter neutri oberat. Messalla enim patricius; Memmius plebeius. ita nihil obstabat, quin uterque simul consul creari posset.

DOMITIO] Caluino, consulari candidato; qui consul fuit anno proximo cum Messalla.

IPSUS] non modo reliquis tribus, sed ipsi Domitio, qui non ea, qua illi, mihi est amicitia coniunctus.

SCAURVM] ultimum nominavit de consularibus candidatis. quatuor enim omnes fuerunt, Messalla, Memmius, Domitius, Scaurus. defendit eum de repetundis accusatum, apud M. Catonem praetorem.

VALDE obligavi] est enim absolutus. ad Atticum 64: et Pedianus.

QUANDO comitia, & qui consules] dixi iam, comitia hoc anno habita non esse; consules uero, anno sequenti, Messallam & Caluinum ex interregno fuisse.

SEPT.] aut hoc tollerem, aut, **OCT.** repone-rem. qui enim potest epistolam complicare x i. cal. Sept. cum meminerit iam in ipsa epistola de x i i. cal. Oct. seq; dixerit Romam uenisse x i i. cal. Oct.

SVAVISSIMIS] refertis humanitate, atque amore.

ILLE casus] quem mihi Caesar literis significat. at qui casus? de interitu Iuliae filiae, dicit aliquis: alius, de legatis, & legione cum cohortibus caesa. ego neutrum. nam de filia, quae Romae obiit, satis ipse sine Caesaris literis norat. nec diceret, Ille, ut de re longinqua:

R 2 neque,

Commentarius in lib. III.

neque, Casus; sed, Luctus: de legatis autem, & legione ratio temporum non patitur intelligi. cladem enim illam nondum Cæsar acceperat. hyeme sequenti id euenit. quod libro v. commentariorum ipsius exponitur. itaque & Cicero ipse in epistola huius libri ultima, quam scripsit in extremo anno, calamitatem eam significat, cum Cæsaris in summo dolore uirtutem & grauitatem commemorat. de filiæ uero obitu in epistolæ clausula significat, ubi Cæsaris luctum nominat: quæ in mortem proprie dictio conuenit. Casum igitur puto dici, naufragium multarum nauium in Oceano: de quo libro IIII. commentariorum de bello Gallico mentio fit. tres enim aduersi, maximeq; tristes Cæsaris euentus tribus in locis attinguntur, naufragium, interitus filiæ, cædes legatorum.

CVM Publilio] locutum. qua de re, incertum est.

INTERIORE epistola] loca sunt in antiquorum scriptis, quæ cum legimus, quasi plana præterimus: deinde, quid ea sibi uelint, ubi quis interroget, hæremus, incerti quid respondeamus; ac tum denique nostram siue inscitiam, siue negligentiam, non sine aliquo pudore, agnoscimus. hoc, Interiore epistola, ecquis est, qui satis accurate perpendat? natura enim, ac ratione quoque ipsa comparatum est, ut ea, quæ narranda proponuntur, paulo minus diligenter, quam eadem, cum narrantur, attendamus. quoniam igitur hic proponitur, non narratur res; (narratur autem in eo, Me Pompeio legatum iri) ideo fit, ut neque oculus in legendo, neque animus in considerando, pro eo, quantum opus sit, insistat. oculus præteruoluat; quasi

quasi res, quæ studiose spectetur, parum digna sit :
 animum ad ea, quæ proponuntur, cognoscenda cu-
 piditas ducit. ita, quæ duo uerba, (hæc dico, Inte-
 riore epistola) uel diligenter considerata, minime
 tamen à multis, ut opinor, intelliguntur, ea ne
 considerantur quidem. de quibus ego sic existimo :
 interiorē epistolam uocari, non eam epistolæ
 partem, quæ à principio & à fine pari distet inter-
 uallo, sed eam, quæ ab extremo propius absit,
 quàm à principio. id adeo cognoscetur, si, quod
 apud antiquos epistolæ claudendæ genus esset,
 ostendamus. non enim tunc, eo, quo nunc sole-
 mus, modo, complicabantur, sed in orbem inuol-
 uebantur epistolæ, ita, ut, quæ ultima scripta in
 pagina pars erat, inuolueretur prima; quæ prima,
 ultima. itaque proprie uolumen una epistola &
 erat, & dicebatur. idq; Ciceronis testimonio com-
 probatur; qui ad Appium scripsit his uerbis : Vo-
 lumen à te plenum querelæ iniquissimæ reddide-
 runt. et infert : Eadem epistola petebas. morem
 eundem uideo teneri ab iis, qui scriptum pretio fa-
 ciunt : quos uulgo notarios nominant, scribas an-
 tiqui appellabant. quod enim hœdinis uitulinis ue-
 scripserunt in pellibus, id ita contrahunt, & qui-
 busdam quasi spiris ipsum in sese conuertunt, ut
 inuolucrum efficiant; ne ue sua sponte laxetur, cir-
 cunducto eiusdem pellis quasi uinculo astringunt.
 eadem erat olim forma literarum. hoc amplius :
 ne à tabellariis aperiri possent impresso suo quis-
 que signo cauebat. inde literarum fasciculus no-
 men sumpsit : quòd, ut coniunctæ constrictæq; uir-
 gæ fascis est, item literæ à tabellariis in unū, quasi

R 3 uirgæ

Commentarius in lib. III.

uirgæ in fascem, coniectæ, colligatæq; , quodam modo fascis exigui formam præferrent. proprie igitur uolumen de re in orbem collecta, ut de epistola, de fascia: improprie de re non orbiculata, ut de libro. tamen olim, apud præcos illos, de libris quoque proprie. scribebantur enim in libris, unde nomen sumpserunt, hoc est in codicibus arborum: iiq; , quo essent ferentibus commodiores, conuoluebantur. Quod autem Cicero dixit, Altera iam pagella procedit, in epistola ad D. Brutum, fam. 179. non de ipsa epistola, quam postea misit, sed de exemplo, quod in codicillis tunc exarabat, intellexit: in quibus unam iam pagellam totam, alteram non totam, sed magnam partem scribendo impleuerat. non enim, cum ita dixit, scripsisse eum in charta uerisimile est: cum illius epistolæ breuitas ea sit, quæ nec unius, quantumuis angustæ, paginæ locum, si de charta cogitemus, nedum unius & alterius, tenere potuerit. at in codicillorum pagellas, quæ contractæ admodum erant, optime conueniet. Quod si cui fieri posse uideatur, ut ipsos ad Brutum codicillos Cicero miserit: negabo. nam codicilli ad eos tantum, qui iisdem, aut certe minime longinquis in locis essent, mittebantur: quod exempla declarant, ut in proximo libro, & ep. fam. 56. ad Brutum uero, tam longe remotum, Celticam Galliam pro consule administrantem, codicillos dare, cuius ineptiæ fuisset? nam ne ad Papirium quidem, qui neque prouinciæ præerat, ut Brutus, & multo, quàm ille, propius aberat, hominem sibi familiarissimum, codicillos tamen Cicero mittendos putauit, sed epistolam è codicillis descriptam.

fam.

fam. 142: Neque uero mirandum est, in literis, quas inuolui solitas dixi, paginas interdum nominari: quod ab orbiculata inuolucris forma satis alie num uideri potest. nihilo enim minus inuoluebantur, quæ pluribus paginis literæ, quàm quæ una tantum pagina scriptæ fuerant. cumq; omnes eodem modo inuoluerentur; ideoq; si forma spectaretur, itidem omnes uolumina possent appellari: usitatus tamen erat, ut longioribus de literis, quæ plures haberent paginas, uoluminis uocabulum usurparetur. idq; satis patet ab exemplis.

POMPEIO] in Hispanias pro consule ituro. sic enim putabatur. uerum non iuit; easq; per tres legatos, Afranium, Petreium, Varronem, administravit. decreta est ei lege Trebonia, Crasso uero collegæ Syria, utrique in secundo consulatu. Plutarchus, alii. NON audiui] quo modo hoc? cum ipse ad Cæsarem aliquot mensibus ante de hac legatione scripserit. extat, quæ hoc significat, epistola lib. v. 11. fam. in qua Trebatium commendat. loquitur igitur de recenti rumore: de quo se negat audisse. falsum tamen non fuisse, ex eo discitur, quod ad Atticum in extrema epistola lib. 11. 11. scriptum est. Sed heus tu, inquit, scripseram ne tibi, me esse legatum Pompeio, & extra urbem quidem fore ex idibus Ian.? SCRIPSI QVE ad Cæsarem, Vibullium Cæsaris mandata] erit, cui non placeat iteratum Cæsaris nomen. sed si, cum, Cæsaris, legimus, animo spectabimus, non Cæsarem, ad quem Cicero se scripsisse narrat, sed Quintum, qui hæc leget; feremus.

DE MEA mansione] quam Cæsar cupiebat; ut eius ope, atque au

R 4 floritate,

Commentarius in lib. III.

fortitate, quibus in rebus opus esset, uti posset. Supra, quod hoc declaret, illud est: Quod mihi ocium, Romæ præsertim, ut iste me rogat, manenti? 318:

NEC AD Oppium.] qui cum Cæsaris in urbe omnia negocia procuraret, ad eum quoque Cæsaris mandata perferre Vibullius debuit, ut is ageret cum Pompeio, ne me, si Cæsaris causa uellet, ab urbe remoueret.

QVO consilio?] fecit hoc Vibullius? non enim hoc ad Cæsarem placet referri: ne uideatur in eo consilium requirere.

QUANQUAM Oppium ego tenui] quanquam non hoc ideo dico, quia uoluero Oppium Vibullii uerbis, cognita Cæsaris uoluntate, adduci, ut ageret cum Pompeio de mea mansione. quin ego illum, sua sponte satis incitatum, tenui. rectius enim duxi, Vibullium primo, cui Cæsar præsens præsentis mandauerat, deinde Oppium, cui scripserat, agere cum Pompeio.

BIBULI] quid Bibulo cum Cæsare? parum ne notæ sunt quæ inter eos omnium acerbissimæ fuerunt inimiciæ? ego, & minima mutatione, & sententia postulante, libenter, pro Bibuli, reposuerim, Vibullii. nam & ad Att. 119. pro Vibullii, & Vibullius, libri sunt ueteres, qui, male omnino, tamen habeant, Bibuli, & Bibulus. tota res perpendatur: male omnino sensisse non uidebimur.

PRIORES partes] ut is prior ageret cum Pompeio.

NVLAS *διωτέρας φρονίδας*] Cum sæpe literis Marcus Quinto significasset, uelle se, quantum in ipso esset, Cæsaris amicitiam tueri, eiusq; absentis dignitati quammaxime studere, neque in unius Pompeii beneuolentia omnia ponere;

(id

(id indicant illa uerba lib. 11. in epistola, Risi: De Pompeio, assentior Cæsari, uel tu potius mihi. nam, ut scis, iampridem istum canto Cæsarem: mihi crede, in sinu est, neque discingor: et illa, in epistola, Ad 1111. non. eodem in libro infra: Quoniam in hoc homine colendo tam indormiui diu, cursu corrigam tarditatem) Quinctus, qui iam audisset, fratrem Pompeio legatum iri, suspicatus est consilium ab eo mutatum, quippe qui, si cum Pompeio legatus iret in Hispaniam, de Cæsaris rebus, quas Romæ curari oporteret, minimum laborare uideretur. cupiebat enim Cæsar Marcum sua causa Romæ manere. quod ex eo satis patet, in epistola proxime nominata: Quod mihi tempus, Romæ presertim, ut iste me rogat, manenti, uacuum ostenditur? ideo Quinctus, ea, qua dixi, suspicione commotus, his fere uerbis scripserat: Fortasse tibi δευτέρα φροντίδες σεφώτεραι uidentur: hoc est, fortasse consilium de Cæsare mutasti, qui cogites in Hispaniam: fortasse posterius aliquid cogitasti; idq; magis probas, quàm quod antea constitueras. cui respondens Marcus, Ego uero, inquit, meas priores cogitationes, mea de Cæsare colendo consilia nihil muto; posteriores in Cæsaris rebus curas & cogitationes habere nullas possum. attigerat enim, & fortasse integrum recitauerat Quinctus senarium illum Euripidis in Hippolyto:

„ Αἱ δευτέρα πῶς φροντίδες σεφώτεραι:

ut qui Euripidis lectione mirum in modum teneretur. quod ipsius epistola ad Tironem fam. lib. xvi. 259. testatur: in qua sunt hæc: Euripidi quantum credas, nescio: ego certe singulos eius uersus sin-

gula

Commentarius in lib. III.

gula testimonia puto. Quod autem, Ego uero, dicit; uis quædam animi significatur, moleste ferentis quod a Quinto scriptum erat de secundis curis. quo loco quasi punctus exiliit, &, ut de re molesta, Ego uero, inquit, &c. atque hic, ut alibi sæpe in exponendo Cicerone, Erasmi, eruditi hominis, ingenium requiro: qui, cum in suis adagiis hunc locum interpretatur, prorsus aberrat à sententia. hoc ego ita iudico: si quis tamen contra, cedam meliora ostendenti. PENE PAR]
secundum te, & liberos nostros, nihil mihi est Cæsare carius. pene etiam æque, ac tu, liberiq; nostri, mihi carus est. I A M] quia sibi nos sua iam liberalitate obstrinxit. D E -
B E O] alios enim amamus, nec debemus, uoluntate quadam, & animi tanquam impetu compulsi: alios, quia nos id, quod facimus, recte & cum ratione facere iudicamus. Cæsarem, inquit, eodem pene, quo te, & liberos nostros, loco habeo, quia debeo, summis illius in nos officiis, summa humanitate adductus: ueruntamen, ut hæc non essent, quæ sunt maxima, amore coactus idem facerem. ita prudenter admodum hanc partem attingit Cicero. nam in amando Cæsare neque iudicium à uoluntate seiungit; ne uideatur id facere, quia debeat, potius, quam quia uelit: neque uoluntatem à iudicio; ne significet id se uelle, quod fortasse non debeat. ergo & facit iure, & libenter facit. quæ duo simul in amore optanda sunt maxime. sed ò, si quis omnes Ciceronis sententias, quæ curiosis oculis non patent, aut hac, aut etiam multo maiore diligentia (quantulum enim id est, quod ego quidem præstare

præstare possum?) aperiret : quàm multa manarent
ad inuentionem præclara . ex una mehercule re , tri
bus aut quatuor uerbis à Cicerone explicata , sæpe
intellexi , cum ad cogitandum me dedi , res prope
modum innumerabiles eiusdem generis , eiusdem
elici sententiæ posse . Verum hæc non ita nostri
propositi tractatio est . terminis enim quasi quibus
dam interpretis officium definitur : quibus egredi
nullo modo licet . quòd si contigisset , id quod e
quidem maxime uellem , ut obsequi patriæ meæ ro
ganti , eiq; meam industriam , sæpe iam , primum
Egnatio ætate confecto , deinde Bonamico mortuo ,
denegatam , de loco superiore probare possem : à
quo me munere , magno sane cum animi mei dolo
re , ualitudinis infirmitas exclusit : locus ille fuisset
ad aperiendos ueteris eloquentiæ fontes uehemen
ter aptus . quæ est una nobilibus in gymnasijs do
cendi ratio præstantissima : ad quam se suaq; studia
honesto loco nati non adolentes modo , uerum
etiam uiri libenter adiungunt . enimuero latent in
Cicerone quidem nostro pene innumerabiles , in
Græcis , Demosthene , & Isocrate , bene multæ uir
tutes eiusmodi ; quæ si ad artem ita redigantur , ut
eas non oculis intueri modo , uerum etiam mente
& cogitatione liceat complecti ; facile uideo futu
rum , ut eleganter & cum laude scribere cupienti
bus egregiam facultatem , ualdeq; splendidam ac
lautam orationis Latinæ supellectilem biennii pa
riat exercitatio . hoc nimirum est , quod ego ab eo
doctore , qui artem profiteatur , aut unum tradi ,
aut præcipuum certe uelim nam , inani uel earum
historiarum , quæ à libris peti facile possunt , reci
tatione,

Commentarius in lib. III.

tatione, uel figurarum, quas Demosthenes, aut Cicerone somniando quidem unquam uidit, commemoratione, tempus contere; hominis est aut eius, qui suæ potius ambitioni, quàm aliorum utilitati, consultum uelit; aut eius, qui eam uiam, quæ ad ueram solidamq; gloriam ducit, penitus ignoret. A B Aristophaneo modo] sincerum illud puto, Ab Aristophane: corruptum, O modo. emendatio quidem à me nulla. quòd si particula, Ab, tollatur; de qua tollenda quid statuam, non habeo, cum ea non nullis à ueteribus libris absit, Bessarionis tamen in libro sit: minima distinctione sententia patefiet; nec iam suspicio mendii residet ulla. distinguetur autem sic: Quam paulo ante acceperat, Aristophaneo modo: ut, Aristophaneo modo epistola dicatur, quæ Aristophanis ad similitudinem accedat: puta, quia comicum quiddam in sententiis, ex Aristophanis genere, præferat. E r suauem, & grauem] quales patris ad filium puerum esse literas decet: suauem, ob ætatem filii; cuius habenda ratio est: grauem, ut pater patrio quodam tum naturali tum legitimo iure seueritatem retineat. A F F I X V M, tanquam magistro.] hærebant enim magistris pueri, donec prætexta utebantur. prætexta deposita, & uirili toga sumpta, adibant fere ad iurisconsultos, ut ius civile, causis agendis maxime necessarium, cognoscerent. A N N A L I] Villiar gentis, plebeie. natum cognomen ab eo, qui legem de petendis magistratibus annalem in tribunatu pl. tulit. Liuius libro, opinor, x l. E r tamen] cum, de illo diligenter curare, satis esset; ea tamen cura non contentus,

contentus, etiam consilium addidisti. **SERVILIVS**] Isauricum dici, manifestum est. **SIGNIFICABAT**] ergo non erat Romæ. nam, significare, absentis est. **NON** possum scribere] quia mirandum non est, sordidi hominem artificii humanitatem ignorare. de hoc supra, 322. **SALVIO**] is ad Quintum profectus est vi. id. Oct. 325. **LABEONI**] Segulix gentis, plebeix. **RESERVABAM.**] ut iis darem eas literas, quas in alienas manus incidere minime uelim. **NE NUM** quidem, quid uellem,] cum iret ad te, qui mihi frater es, debuit (alia mitto) hoc saltem, num quid uellem, rogare. **T. PINARIUS**] Lucii fortasse frater, quem C. Cæsar, nepotem sororis suæ, heredem cum Q. Pedio, & C. Octauio reliquit. de quo Suetonius his uerbis: Nouissimo testamento tres instituit heredes, sororum nepotes, C. Octauium ex dodrante, & L. Pinarium, & Q. Pedium ex quadrante, reliquos in imacera. **FRATER** eius] Lucius fortasse; quem dixi unum fuisse de Cæsaris coheredibus. **ADOLESCENTEM.**] adolescentes interdum appellabantur annos etiam plures, quàm triginta, nati. itaque in epistola ad M. Cælium, Hominem, inquit, adolescentem non tam allicere uolui, quàm alienare nolui. cum loquatur de C. Cælio: qui iam quæstor fuerat; & quæstura non ante annum xxxi. lege annali gerebatur. etiam in oratore modo adolescentem, modo uirum appellat Isocratem. etsi, uirum, dignitatis causa dictum in eo loco, item ut alibi, possit aliquis existimare. nunc adolescentis nomen de ætate solum usurpatur ea, quæ anno incipit xiii. definit xx. **ALIAM** in sententiam]

Commentarius in lib. III.

tiam] cum significes, minime te de suburbano emendo cogitare. DE SE] si loqueretur ex Anitii persona, hoc modo; Miratur Anitius, nihil te recordari de se: usitatum esset. nunc, ex persona sua cum dicat; Soleo admirari, nihil te recordari de se: quàm proprie, se, pro eo, positum sit, grammatici uiderint. eiusmodi notauimus exemplum in oratione pro comædo: Societatis, inquit, non suas, lites redemit, cum fundum à Flauio Roscius accepit. quid ita satis non dedit, amplius à se neminem petiturum? non enim dixit, A se, pro, à se ipso, sed pro, ab ipso Flauio; à quo fundum acceperat. EPICCHARMI] Siculi, poetæ comici: quem Plautus imitandum sibi proposuisse putabatur: unde Horatii uersus:
Plautus ad exemplum Siculi properare Epicharmi.
] cognosce, quo modo alio usus est. Prius, quàm credas, aiebat Epicharmus, cognosce quemadmodum is, cui crediturus es, alio sit usus: ut, si se erga alium recte & optima fide gesserit, ei te tuto committas; sin minus, exemplo doctus caueas. apparet Anitium non bona fide fuisse: itaque non facere Quintum satis prudenter, qui eius opera in emendo suburbano cogitaret uti. SERMONEM eius.] subaudi, narraſti, cum eſſemus una in Tusculano eius. QUEMADMODUM conicio,] Imperfecta sententia: sed, opinor, hoc significat: Quemadmodum conicio, quasi minime illum noris, ita res illi tuas committis. incipit autem, fraterno amore adductus, hoc dicere: mox, ne fratrem uideatur nimis multis uerbis ut imprudentem monere, extremam sententiæ partem

tem omittit. Quid uelis] cogites ne de emendo, ut Anitius dicit, an secus, ut in tuis ad me literis significas. Ne quid ille turbet,] ne quid misceat; ne sincera fide non agat; ne te implicet in eo negotio, sic, ut expedire te nisi cum damno non queas. Quid præterea? Quid etiam.] genus in epistolis, præsertim iis, quæ ad familiares mittuntur, in extremo usitatum. uarias enim res cum scripsimus, nec iam memoria quidquam suppeditat; quasi nos hæc per literas collocutio delectet, ipsi nos interrogamus, num quid præterea scribendum super sit? deinde, alterum, Quid, est illud quidem ipsum quoque cum interrogatione positum: sed responsio tamen ad priorem interrogationem quædam uidetur. nam cum rogauit, quid præterea est quod scribam? responderet, quid scribam? quasi dicat: nunc quidem nihil uideo, quod præterea possim scribere. mox, inuenta re, subiungit: Etiam. etiam, inquit, præter superiora aliquid est. Tale illud ad Atticum 8. Noui tibi quidnam scribam? quid? etiam. et 26: Aliud quid? etiam. et 34: Quid aliud? quid? hoc, opinor. Ad IIII. cal. Oct.] fuerat igitur ad urbem per septem dies. accessit enim x i i. cal. Oct. quod supra scriptum est in hac ipsa epistola 323. Nocturnum] quia conspici pueret. redibat enim, senatusconsulto de prouincia reuocatus: & eum tres factiones, una de maiestate, duæ de repetundis postulabant. turpissimus igitur Gabinus, qui noctu introiret; cum ceteri imperatores & interdiu omnes, & plerique triumphantes. Hora octaua,] quæ, quo modo nunc horis diem distinguimus,

Commentarius in lib. III.

stinguimus, uigesima fere nobis esset. diem enim semper ueteres in horas duodecim tribuebāt: quæ, pro dierum inæqualitate, modo breuiiores erant, modo longiores. **E D I C T O**] edictorum duo genera, unum, quod, inito magistratu, publice proponebat prætor urbanus, ex quo toto anno ius diceret; alterum, quod ad singulas causas pro re nata accommodaretur: quale est Alfi prætoris, quo Gabinium maiestatis reum adesse ad decimum diem iubet. hoc posterius commune est prætori urbano cum reliquis prætoribus, qui de criminibus quærebant: illud prætoris urbani proprium. sed hæc libro de iudiciis referuimus: qui doctrinam, ut speramus, non omnino iurisconsultis inutilem complectetur. **A L F I I**] prætoris, de maiestate quærentis. in epistola, quæ sequitur proxima, Quæstor, inquit, grauis, & firmus Alfius. **A D E S S E**] in iudicio, decimo, ut opinor, post nominis delationem die. nam Pedianus in commentario Cornelianæ, cum de Cornelio, qui & ipse de maiestate accusatus erat, loquitur, his utitur uerbis: Cum L. Cassius prætor decimo die, ut mos est, adesse iussisset. et apud hunc, supra, lib. II. epistola, Risi: Decimus erat Cælio dies. atque hic decimus Gabinio dies, non dubito, quin fuerit, III. cal. Oct. post eum, quo in urbem introiuit, proximus: quo ipso die Cicero hanc epistolæ partem scripsit. cadit igitur, diebus decem numeratis, nominis delatio in XI. cal. Oct. hoc est in eum ipsum diem, quo ad urbem accessit: ut ei, post aduentum, nihil omnino spatii dederit Lentulus accusator. **A F F L I C T V S** est.] cum
irer

iret ad iudicium. PROXIMVS] turpitudine: cum utrunque senatus de prouincia reuocasset, utri que ciuitas, memoria maxime Ciceronis eiectionis, esset infensa. *ἐμβόλιον*] partem quandam ab argumento proposito seiunctam, interpositionem.

MEORVM librorum] an de republica, quos in manibus habebat, quosq; & supra suos, in hac ipsa epistola, nominauit? uix opinor: non enim illos in libros, quorum esset *ὑποθεσις* omnium grauissima, inducerentur huiusmodi fabulæ. de poemate malim intelligere, non eo, quod ab ipso quaesierat Quintus, (quibus enim libris Quintus pro suis usus esset, de iis non, opinor, dixisset Marcus, Meorum librorum) sed eo, cuius primum iam librum à Cæsare lectum, & magnopere probatum, dixit in epistola libri II. ultima, in extremo.

REDITVS] ex prouincia. redierat autem Piso anno proximo, Pompeio & Crasso cos.

ALTER exercitum perdidisset, alter uendidisset] perdidit Piso, uendit Gabinius: ille, cum commisit, ut caderetur: hic, cum Ptolemæum pretio conductus restituit. in oratione de prouinciis consularibus, in Pisonem, in historia.

SATIS commodas] satis prospera significantes de Britanico bello, satis ex nostra uoluntate.

AD mare] te relicto in interiore Britannia.

GRATVLANDI] quod rem satis feliciter in Britannia gessisset. LUCTVM] ob interitum filiae: qui proprie luctus est.

Commentarius in lib. III.

EPISTOLA II.

325.

Iisdem consulibus.

A D POPULVM] quaero, nec tamen
inuenio, quo de crimine Gabinii po-
pulus iudicauerit. nam de maiestate,
deq; repetundis non populus, sed prae-
tores cum consilio quaerebant. nec ul-
lum praeterea Gabinio facinus obiectum reperio.
fieri tamen potest, ut Memmius, cum tribunus pl.
esset, pro potestate populum coegerit, ut de Gabi-
nio suffragium ferret, uel de maiestate, uel de repe-
tundis: sed, de repetundis, potius crediderim: quo
crimine item ad praetorem constitui accusator, Ti.
Nerone pari studio contendente, cupiebat. quod
& supra in proxima epistola, & hic proxime pla-
num fit. quem porro in iudicio populi Gabinius
exitum habuerit, quo facilius intelligatur, ipsa Va-
lerii Maximi, quae sunt in octauo libro, uerba sub-
scribemus. A. Gabinus, in maximo infamiae suae
ardore, suffragiis populi, Memmio accusatore, sub-
iectus, abruptae esse spei uidebatur: quoniam &
accusatio partes suas plene exhibebat; & defensor-
nis praesidia inualida fide nitebantur; & qui iudica-
bant, ira perciti poenam hominis cupide expete-
bant. igitur licet & carcer ante oculos obuersaban-
tur: cum interim omnia ista, propitiae fortunae in-
teruentu, depulsa sunt. filius namque Gabinii Sisen-
na, consternationis impulsu, ad pedes se Memmi,
supplex

supplex prostravit, inde aliquod fomentum procellæ petens, unde totus impetus tempestatis eruperat. quem truci uultu à se uictor insolens repulsum, excusso è manu annulo, humi iacere aliquandiu passus est. quod spectaculum fecit, ut Lælius tribunus pl. approbantibus cunctis Gabinium dimitti iuberet.

LVCULENTE calefecerat] non frigide accusauerat, sed ita uehementer, ut Gabinus calefceret. tralatio. agitati enim non modo corporis, uerum etiam animi motu, calefcimus. sic M. Cœlius in epistola: Si Parthi uos nihil calfaciunt.

NON licuerit] clamore, conuicioq; populi. CALIDIO] M. Calidio; quem fuisse oratorem dulcem potius, quàm uehementem, in libro de claris oratoribus ostenditur.

CATONEM] prætorem, de repetundis cognoscentem. ergo, cuius futura de reo quæstio erat, is & de accusatore deligendo ante cognoscebat.

DIVINATIO] contentio, quis deberet accusare. causam nominis Pedianus exponit, quia non de facto quæreretur, sed de futuro, quæ est diuinitio, uter deberet accusare.

C. ET L. Antonios] tres igitur factiones Gabinium de repetundis postulabant, Memmius, Nero, Antonii: quos in epistola proxima non nominauit: nondum enim extiterant: itaque ibi, quasi futurum diuinaret, non dixit, Tres factiones Gabinium postulant, sed, Tres adhuc factiones. nam postea quarta factio, Antonii postularunt, deinde & quinta P. Sylla, ut est in epistola ad Atticum 65: Fratres fuerunt M. Antonii, postea triumuii; filii Marci, eius, qui, gratia Cottæ consulis, & Cethegi factione in sena-

S 2 tu,

Commentarius in lib. III.

tu, curationem infinitam nactus totius oræ maritimæ, Siciliam & prouincias omnes depopulatus est; ad postremum, inferens Cretenſibus bellum, morbo interiit. huius igitur filii Caius, & Lucius, nepotes uero Marci, clarissimi oratoris. M. F.] sic antiqui scribebant: nonnulli postea sic, M. F.^{os} inde natus error apud antiquitatis imperitos, ut, Meos, non M. F.^{os} legendum putarent, ob similitudinem F. & E. quod ideo dictum à me uolui, quia uideo in aliquos etiam impressos libros hanc mendam irrepsisse. idq; ut monerem, operæpretium existimaui.

NEGOCIUM inuertit] res Gabinii perditas restituit. hoc non sine causa Cicero timebat. opes enim Pompeii maximæ; qui etiam suo studio, ut Gabinus de maiestate absolueretur, obtinuerit. infra, & ad Atticum 65.

DELECTARE] odio senatus in Gabinium, amore in me. SUBITOQUE] cum hoc uerbum Cicero posuit, proxima spectauit, quod supra, quod infra; supra, quod dixerat, Triumphum se postulare dixisset; infra, quod infert, Bonus imperator noctu in urbem hostium inuasisset. altero enim Gabinii leuitas, & inconstancia coarguitur; qui, cum de triumpho ubique iactitasset, subito, abiecta triumphii postulatione, in urbem introisset: altero, eiusdem turpitudine, & improbitatis conscientia notatur; qui non interdum sit ausus introire; eum intelligeret ita se de ciuitate ac de republica esse meritum, ut, si luce ingrederetur, ab occurrente populo non salutationes honorificas, non ullas laudes, sed omnia probra, omnes contumelias merito posset expectare. SUBITO autem non
ita

ita restricte dictum, ut subito post aduentum Gabi-
nii ad urbem intelligi debeat: mansit enim ad ur-
bem per nouem dies, cum accessisset x i i cal. Oct.
introisset i i i i cal. sed, s v b i t o, præter ex-
pectationem: cum ex eo rumore, quem ipse pas-
sim dissipauerat, triumphans potius ingressurus es-
se uideretur. B o n v s imperator] ex ambi-
guo ludit. nam periti imperatores plerunque no-
ctu irrumpunt in urbes hostium. iste uero, nequam
imperator, cum se odio esse ciuitati sentiret, sic,
ut eum hostis loco haberet, noctu introiuit, con-
uicia ueritus, & contumelias, si interdiu ingrede-
retur. H o s t i v m plane] ciues enim hostes
ei plane sunt. I n v a s i s s e t] dicendum e-
rat, Introisset: maluit, Inuasisset; ut in tralatione
persisteret. noctu enim Gabinius, præter expecta-
tionem, bonorum imperatorum exemplo, cum ur-
bes hostium inuadunt, introierat. ita tribus uer-
bis à Cicerone, eleganter sane, & apte de introitu
Gabinii, comprehensa tralatio est, his inquam,
imperator, hostium, inuasisset. N o n com-
mittebat] ut odiosa de re dixit proprie, committe-
bat. timebat enim senatum: oderat eum, eiq; pari-
ter odio erat, iam inde à consulatu. dixerat enim in
concione consul, hoc est is, qui tueri senatus au-
thoritatem deberet; Errare homines, si senatum
aliquid in republica posse arbitrarentur. pro Sex-
tio. I p s o] distulit, quoad potuit: ipso de-
mum die decimo, ultra quem differre non pote-
rat, in senatum uenit. D e c i m o] ab introi-
tu in urbem. ergo nonis Oct. nam introiuit i i i i
cal. O p o r t e b a t] iubente lege; aut, mo-
S 3 re

Commentarius in lib. I I I .

re maiorum. **H O S T I V M**] lege cautum erat, quod Valerius libro I I I . narrat, et Dio libro x x v I I . significat, ne quis triumpharet, nisi qui quinque millia hostium una acie cecidisset. hic, non dubito, quin aliud agatur. non enim triumphauerat Gabinius, aut, cum in urbem iam esset ingressus, de triumpho poterat cogitare. quare crediderim, non iis modo, qui triumphassent, aut triumphaturi essent, sed omnibus plane imperatoribus, è provincia reuersis, usitatum hoc fuisse, ut cæsorum non tam hostium, quàm militum numerum in senatu exponerent. **Beslarionis liber** habet, **Hostiarum**. et in epistola M. Cælii, ubi legitur in impressis, Cum de hostibus ageretur, in manuscriptis aliquot uidimus, **Hostiis**. quò tamen in loco sequi maluimus eos, qui habent, **hostibus**, adducti Valerii Maximi auctoritate, qui legem illam de cæsorum hostium & militum numero commemorat. **I N R E** hæsit] magis placet, quod aliis item uideo, **Inrepsit**: cum eo tamen placet, si ueteres libri consentiunt. nam **Beslarionis liber**, **In re** hæsit, habet: quod est, in recitando, implicitus ignoratione rei. **Inrepsit**, uero ualet hoc, uenisse Gabinium in senatum & inuitum, & latenter, more animalium repentium. cursu enim uoluntas maior declaratur. **I N F R E Q U E N T I A**] eum è provincia reuersos, quo primum die ad senatum adeunt, propinqui, familiares, clientes comitatu maximo soleant honestare. **E X I R E**] hostium & militum numero recitato: quasi, præterea quod ageret in senatu, nihil ei restaret. **A C O N S V L I B V S**] Appio, & Domitio: quorum Domitius

tius Pompeii causa, inimicissimi sui, Gabinium oderat; Appius, quia missum in Syriam legatum, ut in Dione legimus, recipere noluerat: qui etiam illum eo die accusauit maiestatis: quod in hac ipsa scriptum est epistola. P V B L I C A N I] Syriani, Gabinio infensi. questum enim sua damna ad senatum uenerant: quod, cum Gabinus, finibus prouinciæ suæ contra leges egressus, Alexandriam ad restituendum Ptolemaeum cum exercitu profectus esset; prædones per eius absentiam maritima Syriæ loca uastarunt. quo facto, publicanis ea, quæ de publico redemerant, exigere non licuit. Dio lib. xxxix. E T C U M à me] potest non abundare, etsi uidetur, particula, E T. nam est, cum uulneraretur, & à me maxime. potest etiam abundare: quod eam addiderit imperitus; qui cum uideret, A tuis, (sic enim est in libris aliquot manuscriptis, non, ut postremo impressis, Actus) copulam necessariam duxerit: ut ad uerbum, Vulneraretur, utrumque referretur, hoc modo: Cum à tuis, & à me maxime uulneraretur. V V L N E R A R E T U R] accusaretur. à uenatione tralatio. feræ enim undique actæ uulnerantur. ideo intulit, Vulneraretur; cum, Actus, iam dixisset. N O N tulit] sustinere tacitus non potuit. sic in i r i. de orat. Cum homini & uehementi, & disertio, & in primis forti ad resistendum Philippo quasi quasdam uerborum faces admouisset, non tulit ille, & grauius exarsit. T R E M E N T I S] ut hominis ira commoti. E x v l e m] quia lege Clodia, ipso consule Gabinio, pulsus, per sexdecim menses urbe caruerat. huiusce nominis contumeliam,

Commentarius in lib. III.

etiam à P. Clodio sibi obiectam, diluit ac purgat in
paradoxo multis uerbis. IMPETV] impetum
significauit senatus, cum dixit, Vt ad corpus eius
accederet. PVBLCANI.] Gabinio, pro-
pter damna & iniurias ab illo acceptas, infensi; Ci-
ceroni, consulatus beneficio, coniuncti. ut omit-
tam, quòd Cicero patre natus erat equite Roma-
no, & publicani omnes equestris ordinis. quo ui-
debatur quiddam inter eos necessitudinis interce-
dere. FORIS] passim, non solum in senatu,
sed apud ceteros etiam. sic locutus est in epistola
longa ad Lentulum: Cum ea contentio mihi ma-
gnum etiam foris fructum tulisset. et ad Quin-
ctum fratrem: Foris ualde plauditur. In uulgus,
alibi dixit, eadem sententia. CLARIVS] hac,
quam senatus dedit, significatione uoluntatis erga
me. TENEO] antike, pro teneo me. Te-
nuit se Cicero ab accusando Gabinio, quod infra
quoque confirmat, in causa maiestatis: de repetun-
dis uero non modo non accusauit, uerum etiam ro-
gatu Pompeii defendit: quod & Dio lib. xxxix.
narrat, & ipse in epistola ad Marium, fam. 95: si-
gnificat. Illud mirari non satis possum, quod ab eo-
dem Dione traditum uideo; Gabinium à Cicerone
de maiestate grauissime accusatum. quod aperte
falsum ostendit ipse Cicero & hic, & apertius e-
tiam infra in epistola, Gabinius. nisi si, ut à teste
Cicerone, non ut ab accusatore, Gabinium accu-
satum intelligas. acerbe enim testimonium in il-
lum dixit: quod infra in ultima scribit epistola: Te-
stis, inquit, uehemens fui, præterea quieui.
CVM Pompeio] qui Gabinii patrocinium ideo
suscipiet,

suscipiet, quod ipse Gabinium, ut Ptolemæum in regnū reduceret, scriptis literis impulerat. Dio lib. xxxix. Quid instat] in quo uereor ne Pompeii animum offendam. ille enim fauebit Guttæ, ego Miloni, de me optime merito. infra, in ultima epistola. Vel quod iudices nullos] etiam in ad Atticum epistola lib. i i i. causam absoluti Gabinii confert in Pompeii contentionem, iudicum sordes. item hic, infra. Quod autem est in impressis libris, Vel quod; mendosum existimo. nam Belsarionis liber habet, id quod. unde factum suspicor, uel quod, eorum temeritate, quorum aures imperitæ antiquam, non tamen satis usu peruulgatam, loquendi rationem ferrent. est enim, id quod, pro ideo quod. sic locutus est is, qui mihi est post Ciceronem familiarissimus, Terentius in Heautontimorumenos: Id quod est consimilis moribus, conuincas facile ex te natum. Et in Hecyra: Illico lætæ exclamant, Venit, id quod me repente aspererant. sic & Liuius libro xli. Id quod erat uetusta coniunctio cum Macedonibus. Animaduerti autem eos, qui thesaurum latinæ linguæ congesse-
runt, quasi de industria, prætermisisse præclara quædam: quæ ego nisi separatim ad usum meum iam notassem, hærerem sæpe, ueterum testimonio destitutus. nam si, aut, Id quod, in eo libro quæras; aut, Foris; quod proxime exposuimus; aut huiusmodi; quæ non ita statim intelliguntur: prorsus nihil inuenies. nimirum pro thesauro carbones, ut in adagio. sed ad propositum. Ego totum hunc locum ita legerem, ac distinguerem: Teneo ab accusando, uix mehercule, sed tamen teneo, id quod

Commentarius in lib. III.

quod nolo cum Pompeio pugnare : (satis est, quod instat de Milone) id quod iudices nullos habemus : *ἀπίστευμα* formido. quemadmodum enim, ubi est in impressis, Vel quod iudices, mendosum esse Bessarionis liber ostendit : sic illud, Vel quod nolo, non sincerum esse, facile possum suspicari : cum eadem utrumque potuerit causa deprauare. *ἀπίστευμα*] absolutionem Gabinii, propter iudicum sordes, formido. timeo, inquit, ne non assequar, quod uelim. nam *ἀποτυχάνω*, spe frustror, non obtineo. MALEVOLENTIAM] in ipsum, an in Gabinium ? in ipsum : nam causas colligit, cur ab accusando se teneat. hæ sunt, Pompeius, iudices, hominum malevolentia. suos enim ipse quoque maleuolos habebat. ALIQUID accidat.] contra quam accideret me non accusante. timeo, ne absoluator. nam, qui me oderunt, fortasse illum, me accusante, subleuant. NEC despero] nam, ne sperem omnino, Pompeius, & iudicum infirmitas facit. NON NIHIL per me] qui ut non accusem, aliis tamen accusantibus opem aliquam sumministrabo. et, Non nihil, ne, si uehementer, Pompeium a se abalienet : cum quo pugnare nolebat. CONFICI] ut iudicio condemnetur. A MEMMIO Domitius] candidatus a candidato. absolutum constat, quia consul fuit anno proximo cum Messalla : nec Domitium modo, sed omnes plane candidatos. nam in ultima epistola, Messallam, inquit, iam nostrum, reliquosque molestia leuatos, uehementer gaudeo. aut igitur is, qui exulauit Athenis, ad quem scribuntur a Cicerone epistolæ lib. fam. XIII. alius

alius Memmius est; (meminimus autem supra quoque de duobus Memmiis, quorum utrique prænomen fuerit Caio) aut, si hic est, postea in alio iudicio condemnatus. A Q. CVR TIO] hunc ignoro prorsus. Magnuli liber, ad manuscripti exemplum emendatus, Acutio, mendose, fortasse tamen cum uestigio ueritatis. Q. POMPEIO] Rufo, ut ad Atticum 64: Syllæ dictatoris ex filia nepote, ut apud Pedianum. hic biennio post tribunus pl. occiso Clodio, sæpe atque acriter in Milonem, ac Ciceronem etiam ipsum concionatus est. Pedianus. exulem significat Cœlius in epistola I. libri VIII. fam. TRIARIO] adolescente, qui eum paulo ante de repetundis accusauerat. paratum fuisse ad dicendum, & notæ industriæ, Pedianus tradit. filius fortasse fuit eius, cuius orationem Cicero plenam literatæ senectutis appellat in Bruto. A V T hominum, aut legum] aut candidatorum, si condemnantur; aut legum, si absoluntur. leges enim uidentur interire, cum nocentes absoluntur rei. culpam significat candidatorum, ut supra, cum dixit: Ita erant progressi candidati consulares, ut non esset ferendum. et ad Att. 64: Tres candidati fore rei putabantur. quid poteris, inquires, pro iis dicere? ne uiuam, si scio. INTE- R I T V S] calamitas, exilium. mortis enim supplicium Sempronia lex à ciuibus R. amouebat. sic infra, Periturus reliquis iudiciis, de Gabinio dixit, cum damnationem intelligeret. V T I V D I C I A ne fiant.] aliquo tribuno pl. intercedente. etiam edicto consulis iudicia sublata animaduerti, ut cum de ui Clodium accusauit Milo, Lentulo & Nepo-
te

Commentarius in lib. I II.

te cos. pro Sextio, Consul, inquit, prætor, tribunus pl. noua noui generis edicta proponunt: ne reus adsit, ne citetur: ne quæratur: ne mentionem omnino cuiquam iudicum, aut iudiciorum facere liceat. idemq; in epist. fam. 13. his uerbis: Cum tribunus pl. pœnas à seditioso ciue per bonos uiros iudicio persequi uellet, exemplum præclarissimum in posterum uindicandæ seditionis de rep. sustulerunt. confirmat Dio libro, opinor, xxxix. INTERREGNUM.] quò deducta est. quod autem hic, Res uidetur spectare ad interregnum, ad Atticum 65: dixit, Res fuit ad interregnum. REINOLUNT] itaque obnunciationibus dies comitiorum sustulerunt. quod in epistola proxima ostenditur. et ad Atticum 64: Nolebant autem ideo haberi comitia candidati consulares, quo plus haberent spatii ad hominum studia colligenda. MAXIME Memmius] cuius etiam causa fore putaretur aliquis tribunus pl. qui comitia in aduentum Cæsaris detruderet. ad Atticum 66. CÆSARIS aduentu] in urbem? minime: quia cum imperio Cæsar erat: nemo autem cum imperio urbem introibat, exceptis qui triumphabant: quorum ipso triumpho die fiebat imperium. Ad urbem? ne id quidem: præfectis enim prouinciarum egredi prouinciæ terminis non licebat: & prouinciæ Galliæ, quam Cæsar administrabat, Rubicon flumen erat finis. Quò igitur? in Galliam Togatam, Cæsaris prouinciæ partem, quæ ad suffragia ueniebat. his igitur ad comitia uenientibus fore sperabat Memmius ut à Cæsare commendaretur: simul illud, ut, cum peragendorum conuentuum causa
Cæsar

Cæsar in Italiam uenisset, de suis militibus Romam mitteret, qui Memmium in petitione consulatus adiuuarent. itaque ad Atticum 66. Memmius, inquit, Cæsaris commendetur militibus. et hic, in epistola ultima.

I A C E T] minime futurus consul putatur. infra de eodem, Friget, dixit: supra de Messalla, Flaccet: & ad Atticum de eodem 62: Languet. hæc ad copiam latinæ linguæ.

V I D E B A T U R] & fuit, plebeius cum patricio. populum enim liberalitate deleniuerunt. ad Atticum 64. Messalla noster, inquit, & eius competitor Domitius liberalis in populo ualde fuit. nihil gratius. certi erant consules.

R E F R I X E R A T] desertus à Pompeio. nam in postrema epistola, Scaurum, inquit, iampridem Pompeius abiecit. de quo etiam suspicio quædam fuerat. nota enim erat Pompeii simulatio. itaque ad Atticum 62: Pompeius Scauro studet, sed, utrum fronte, an mente, dubitatur. Refruxerat: desierat consul putari. amisso enim Pompeii studio, simul opinionem consulatus amiserat.

S I N E lege curiata] Aliquem, opinor, tribunum pl. cum ferretur curiata lex, timebat intercessorem. ideo etiam cum C. Memmio & Cn. Domitio Caluino turpissima pactio coit, de qua ad Atticum 67. ut ambo H-S c c c c consulibus darent, si essent ipsi consules facti, nisi tres augures dedissent, qui se affuisse dicerent, cum lex curiata ferretur, quæ lata non esset. quo patet summa in Appio prouinciæ cupiditas. Imperium dabat populus lege curiata, senatus lege Cornelia. qui lege curiata, sumptu publico, qui Cornelia, suo ibant in prouinciam. ideo in episto-

la

Commentarius in lib. III.

la ad Atticum 65: Appius, inquit, sine lege, suo sumptu in Ciliciam cogitat. et fam. 17. **L E N -**
r v l o nostro] Spintheri, Ciliciam administran-
ti, qui Ciceronem consul ab exilio restituerat.
I l l o die] de quo dixit iam, Ipso decimo die:
cum Gabinius in senatu actus & uexatus undique
est. **A c c v s a v i t**] non ad prætorem in fo-
ro, sed in senatu. **D a t a**] prolata, eorum qui
participes aut conscii fuerant maiestatis imminu-
tæ: quibus testibus convinci Gabinius posset.
I p s a domus] quod scilicet reliquum erat, expo-
litio. iam enim ædificatam magna ex parte credide-
rim; cum in proxima superiore epistola dixerit,
Urbanam expolitionem urget Philotimus. et in
ea, quæ sequitur proxima, Expolitiones utriusque
nostrum sunt in manibus. Nec unius Quincti, sed
utriusque domum intelligo, cum sequatur, A re-
demptoribus. suum enim uterque redemptorem
habebat. itaque epistola 1111. libri 11. Redem-
ptori, inquit, tuo dimidium pecuniæ curavi.
quo item in loco de utriusque coniuncta domo co-
gnoscitur. ergo cum dixit, Domi recte, de utri-
usque pariter domesticis rebus intellexit. **T r a -**
c t a t u r non indiligenter] satis curatur stre-
nue, urgentibus Philotimo & Cincio, ipso etiam
Cicerone crebro internisente. supra in epistola pro-
xima. Et quod hic μεταφορικῶς dixit, Tractatur; in
proxima epistola, eadem translatione usus, In ma-
nibus sunt.

EPISTOLA

EPISTOLA III.

325:

Iisdem consulibus.

Quidquid conficio, aut cogito,]
 quidquid scribo, quidquid, quod de-
 inde scribatur, cogito. NEGOCIA
 nostra] quæ ad me pertinent, ea quo-
 modo se habeant, ostendi, cum dixi:
 Diem scito esse nullum &c. EXPOLITIO-
 NES] ædium nostrarum. epistola I. huius libri.
 SUNT in manibus,] tractantur, curantur. episto-
 la, quæ antecedit, proxima, in extremo. Iam
 res rustica] siue sic, ut est in manuscripto Bessa-
 rionis libro, legas; siue, ut in impressis omnibus,
 præter hunc nostrum postremo editum, Iam res
 est rustica; utroque modo, subesse mendum, intel-
 ligetur. mihi Bessarionis librum, cuius habeo iam sa-
 tis perspectam bonitatem, sequi placuit: ad eumq;
 uolo, quasi minus remotum a ueritate, meam cor-
 rectionem accommodare. opinor enim, nec for-
 tasse non recte, legendum sic: Iam, res rusticas:
 ut Rusticas, dictum accusandi causa, uerbum, Per-
 scriberem, infra positum spectet. nam & in ea ipsa,
 quam significat, epistola, cum de Arcano & Late-
 rio plene scripsisset, conclusit eam partem his uer-
 bis: Habes fere de rebus rusticis. deinde subiunxit
 de urbanarum ædium expolitione. ARCANI,
 & Laterii] dixi iam, loca fuisse in Arpinati, quæ
 Quintus

Commentarius in lib. III.

Quintus possidebat. quid aliud? etiam. nam mihi saepe, quæ difficultatis habere nihil uidentur, in iis mea scrupulum iniecit cogitatio. Hic sine dubio quasi retractat Cicero breuiter ea, quæ scripsit multis uerbis in epistola 1. huius libri. dubitare igitur aliquis iure possit, cur hic Arcanum & Laterium modo nominet, cum in ea epistola de Manliano præterea, de Fufidiano, deq; Bouiliano fundis mentionem fecerit. Ad hanc dubitationem id, de quo quidem mihi dubitatio nulla est, respondebo: Manlianum, Fufidianum, Bouilianum non ab Arcano loca separata, sed ipsius Arcani partes fuisse: ut Arcanum loci generale nomen esset, quo multi fundi continerentur. **PRAETEREA**] ergo, cum dixit, Res rustica Arcani, & Laterii, non de tota rustica re, sed de uillis tantum intellexit; cum adiungat, De aqua, de uia. **ENUNCLEATE**] diligenter, & plane. hoc enim uocabulum Nonius exponit, purgate, exquisite, sine asperitate, aut durtia. ductum à nucleis nucum. **EXISTIS LOCIS**] ex Britannia. **MARE** istuc, & terra] maritimæ tempestates, terrestres pugnae. **TOLLUNTUR**] sublato ad usque pridie cal. Oct. constat ex epistola ad Atticum 64: **OBNUNCIATIONIBVS**] per Q. Mucium Scauolam tribunum pl. interpositis, opera candidatorum consularium; qui produci comitia uolebant, quo possent, nummis interea distributis, populi uoluntatem sibi adiungere. significauit iam hoc in epistola proxima, dixit ad Atticum 64: Obnunciare quid sit, notum satis est. **BONORVM**] qui comitia haberi eo anno à consulibus

consulibus nolebant, ne præmia consequerentur
pacta à Memmio & Caluino, consularibus candi-
datis. S V S P I C I O N E M] nondum enim

pactionem illam Memmius in senatu recitauerat.
ad Atticum 67. P R A E M I O R V M] H-S

quadringena, hoc est scutatos aureos Venetos
11838, marculos triginta duos. Q V A T V O R]

manifestum est significari duos patricios, Messal-
lam, & Scaurum; duos plebeios, Caluinum, &
Memmium. R E I] de ambitu postulati. epi-
stola quæ huic antecedit. D I F F I C I L E S]

quæ non facile defendi possint. quorum enim ita
progressa licentia est, ut nummos contra leges, pa-
lam, tributim, uno loco diuiserint, pro iis quid est
quod quisquam possit dicere? ad Atticum 64. 66.

E N I T E M V R,] studio, & precibus, non patroci-
nio. non enim puto defensum à Cicerone Messal-
lam. nam etsi in epistola ad Atticum 64: cum di-
xit, Quid poteris, inquires, pro iis dicere? ne ui-
uam, si scio: fore, uidetur significare, ut eorum
causas suscipiat: tamen, id ut existimem non esse fa-
ctum, adducor iis uerbis, quæ sunt infra in ultima
epistola: Messallam iam nostrum, reliquosq; mo-
lestia leuatos, uehementer gaudeo. non enim de
suo patrocinio tacuisset. C V M reliquorum sa-
lute] Messallæ enim absolutio reliquorum candi-
datorum causas præiudicio subleuabit. Ergo Mes-
sallæ iudicium uidet Cicero primo loco factum iri,
deinde reliquorum. P. S Y L L A] is, qui de
ambitu, accusante L. Torquato competitore, dam-
natus est, postea de ui à Cicerone defensus: quæ
extat oratio. dextrum in exercitu Cæsaris cornu

T

rexit

Commentarius in lib. III.

rexit in acie Pharsalica . ipsi enim Cæsari , de se ipso scribenti, fidem habeo potius, quam Plutarcho, qui dextro cornu Cæsarem , sinistro Antonium præfuisse tradit , de P. Sylla uerbum facit nullum . hunc opinor significari in epistola ad Dolabellam , fam. 131 : & in duabus epistolis , Ciceronis , & Cassii fam. 253 : & 254 : & de officiis lib. 11 . Sed inquiri ipse in me , ne quid in historia peccem , nominum similitudine deceptus . quam esse lubricam admodum rationem, ideoq; labi in ea per multos animaduerto . Nam cum statuissem iam, ut omnino nihil dubitans, hunc esse P. Syllam , qui consul cum P. Autronio Pæto designatus est, de ambituq; L. Torquato accusante damnatus : orta mihi suspicio est , cum hic Sylla Gabinium Romæ reum faciat , non esse eum , qui iudicio de ambitu conuictus est . nam de ambitu damnatos exilii pœna sequebatur . quod in oratione pro Plancio declaratur his uerbis : Nunc postulatur à uobis , ut eius exilio , qui creatus sit , iudicium populi reprehendatis . idq; in eadem infra confirmatur : Agitur , inquit , Plancii salus , patria , fortunæ . Sane mihi hæc aliquandiu molesta dubitatio fuit . postea quasi nodum soluit observatio . reperi enim in oratione pro Sylla id ipsum , quod quia suspicatus iam eram , attenta lectione quærebam ; hoc uidelicet : quo anno Sylla est damnatus, nondum ambitus pœnam exilium fuisse . sic enim in ea de Sylla , ambitus antea condemnato , Cicero loquitur : Absuit ab oculis uestris , & , cum lege retineretur , ipse se exilio pene multauit . Ergo , quo anno habita est oratio pro Plancio , exulabant de ambitu damnati ;

ti; quo damnatus est Sylla, non exulabant. Placuit etiam quærere, quo anno lex, quæ exilium irrogabat, lata sit. comperi. lata est ab ipso Cicerone consule, triennio post Syllam damnatum. docet hoc duobus in locis oratio pro Murena. hoc amplius ex Dione cognoscitur, exilium illud per decem annos fuisse.

FRATRE] uterino, cum sit Cæciliæ gentis: nam Sylla Cornelius.

SYLLA filio] quem in ea, quam nominavi proxime, Cassius epistola significat, cum ait: Sectorem Cæsar non desiderabit, cum filium uiderit.

CONTRADIXIT] in diuinationis iudicio: accusator enim, Sylla reiecto, deligi uolebat. ad Atticum 65: Gabinium, inquit, P. Sylla, non dubitans quin foris esset, postularat, contradicente, & nihil obtinente Torquato.

TORQUATUS] is, qui hunc Syllam de ui accusauit, filius eius, qui eundem de ambitu accusauerat, & damnauerat: ut æternas cum P. Sylla gerere inimicitias uiderentur.

LIBENTIBVS] nimium enim infesti Syllæ Torquati uidebantur. damnauerant ambitus: consulum eripuerant: de ui accusauerant: an etiam alterius accusandi locum, ipso repulso, obtinerent? nimia hæc quidem arrogantia. itaque propensiores in Syllam homines, quam in Torquatum, qui uetere inimici calamitate contentus non esset.

OMNIVM generum] ut uniuersus pene populus ad iudicium concurreret; parumq; abfuerit, quin eum discerperet. Dio lib. xxxix. **CAEDITVR**] accusatur, affligitur. ductum à pugnantibus.

ACCUSATORIBVS] L. Lentulum, eiusq; subscriptores intelligit. epistola proxima, & ad

T 2

Atticum

Commentarius in lib. III.

Atticum 65. **C O N S I L I V M** uarium] iudices non omnes boni, non omnes improbi.

Q V A E S I T O R] qui de maiestate quærebat, qui quæstioni præerat, prætor Alfius. quæstor est quicumque de aliquo quærit crimine, etiam si prætor non sit. itaque C. Iunium, qui de Oppianici ueneficio, accusante Cluentio, quæsierat, Pedianus quæstorem appellat: cum tamen is prætor non esset, ut pro Cluentio declarat oratio. prætor igitur omnis quæstor est, præter urbanum, qui nunquam quærit, sed tantum ius dicit: quæstor autem non omnis est prætor. quod in libro de legibus Romanis demonstratum est. **G R A V I S**, & firmus] quem nihil moueat, nihil flectat.

L O C V M tamen] etiam si de maiestate absoluator; fore tamen uideo, ut aut de repetundis, aut de ambitu damnetur. itaque omnino locum in ciuitate non habebit: ibit in exilium. **M O D E R A T V M**] non nimis cupidum. testis enim fuit, præterea quieuit. epistola ultima.

L E N I S S I M V M] quod euenerit, æquo animo feram.

θετικώτερον,] subtilius, philosophicis quæstionibus magis refertum.

D E C L A M A T O R I O] in quo illum rhetor Præonius exercet: quod potius in quadam uerborum copia, quàm in sententiarum acumine, consistit.

M E R C E S] amoris augendi erga me tui. epistola huius libri prima.

S P E] tui ditandi, uel ex præda bellica, uel è Cæsaris liberalitate.

EPISTOLA

epist. ad Q. fratrem.

131

EPISTOLA IIII.

326:

Iisdem consulibus.

ABSOLUTVS] de maiestate. **SORDIDIVS**] improbius. sic ad Atticum 65. de iisdem, Iudicum sordes, dixit. **DICTATURAE**] quam Pompeio delatum iri, omnes uidebant, principi ciuitatis. hic igitur iudices timor commouit. quod in ad Atticum epistola confirmatur his uerbis: Est non nullus odor dictaturæ, sermo quidem multus, qui etiam Gabinium apud timidos iudices adiuuit. **XXXII.**] in antiquis libris, **XXII.** ego, **XXXII.** ex epistola ad Atticum 65. **LXX**] in oratione in Pisonem **LXXV.** commemorat. **RELIQVIS** iudiciis] de repetundis, de ambitu. supra. **PERITVRVS**] quod euenit. damnatum enim Dio scribit libro **XXXIX.** **SEDERVNT**] de iudicibus proprie. passim exempla in Ciceronis orationibus. Et, iudicasse prætorios, ne miremur: cum uniuersa iudicum sortitio de tribus ordinibus à quæstoribus urbanis fieret, altera deinde sortitio à singulis prætoribus. ita non modo prætorii, uerum etiam consulares interdum, una cum iis, qui nullos gesserant magistratus, iudicabant. **APERTE**] ergo prætorius homo & improbus, qui Gabinium, manifestæ culpæ reum, absolueret; & impudenter im-

T 3 probus.

288 **Commentarius in lib. III.**

probus, qui sic absolueret, ut omnes uiderent: cum ceteri sententias teste ferrent. ex quo, quæ tum fuerit forma reipublicæ, quàm inquinata uitiiis, quàm non similis antiquæ, licet existimare: cum Caluinus, qui cum consulibus turpissima pactione coierat, quam C. Memmius, eiusdem pactionis particeps, in senatu recitauit; qui Gabinium, cuius crimina luce clarius patebant, aperte absoluerat; consul tamen fuerit anno sequenti.

CATO] non is, qui postea Vticensis dictus est. erat enim hoc anno prætor, ut in prima huius libri epistola demonstratum est. prætores autem in aliorum prætorum consilio iudices sedisse, non est ut credi possit. Accedit illa ratio, quòd, uir omnium optimus, & constantissimus cum esset, nunquam, adulandi gratia, Gabinium absolutum primus Pompeio nunciaisset. est igitur alius Cato, uel Porcius, uel Hostilius; qui sua sententia Gabinium uidetur absoluisse. de C. Catone, qui tribunus pl. fuit Marcellino & Philippo cos. non licet intelligi. non enim uno tantum anno post tribunatum gerere præturam potuit. **DIRIPTIS**] malim, diribitis, pro, discretis, dinumeratis: ut; quæ absoluisent, quæ damnassent, cognosceretur. non enim discessit Cato, nisi postea quàm, tabellis dinumeratis, Gabinium uidit absolutum. eademq; coniectura ductus, legendum crediderim in oratione in Pisonem, tabellæ diribeantur, non, ut est in impressis libris, diripiantur. et pro Plancio, diribitio pro diremptio. itidem accipiendum est illud de diribitis suffragiis apud Varronem lib. III. de re rustica. **CIRCULO**] ubi iudices, circa prætoris

prætoris tribunal sedentes, sententias tulerant.
POMPEIO] extra urbem. nam erat cum imperio. id confirmant illa, quæ paulo post sequuntur, uerba: In urbem introisset. et Dio lib. xxxix. non affuisse Pompeium tradit: cum enim ad hoc iudicium uenire uoluisset, pauloq; tardior fuisset, ad urbem iudicii exitum expectasse. **NUNCIAVIT**] cupiens cupienti. **COMMITTEREM?**] causam. **QVID** essem,] quàm apud homines turpis? **ELAPSVS?**] non hic tantum, sed alibi sæpe hoc uerbum pro, absolutus, usurpatum. **DE** sua dignitate] quasi ego uellem experiri, uter plus ualeret, ipse ad absolutionem, ego ad condemnationem Gabinii. **INTROISSET**] quòd, me accusante, plus impendere periculi Gabinio uideret, quàm accusante L. Lentulo. nunc enim in urbem non introiuit: me accusante introisset, sicuti ante introierat, ut laudaret P. Sextium. cuius rei mentio fit epist. fam. ii. impetrabant hoc, opinor, à senatu, qui erant ad urbem cum imperio. **CUM** Aesernino] insigne per gladiatorum inductum uideretur, ut Pacideianus cum Aesernino pugnaturus: de quibus Lucilius poeta. uide libellum de optimo genere oratorum. **AVRICVLAM**] quod inter pugnares, ubi ad complexum uentum est, quandoque contigit. non discedit à similitudine gladiatorum. **CLODIO**] inimico suo, ut constat ex epistola iii. libri ii. **MEVM** consilium] quòd Gabinium eam ob causam maxime non accusauerim, ne Pompeium offenderem. **SINGVLARIBVS**] cum & prætor Maniliam rogationem, de committenda

Commentarius in lib. III.

Pompeio belli Mithridatici cura, luculenta, quæ extat, oratione suaserit: & consul, Mithridatico bello confecto, supplicationem ei dierum duodecim decreuerit. epist. fam. 12. & in oratione de provinciis. **D I S S E N T I E N T E M**] cum Cicerone pro republica loqueretur; contra, Pompeius, Cæsar, Crassus ad suam potentiam omnia referrent. **N O N** tulit] offensus enim ob eam causam, eiici me, contra quam promiserat, in exilium à Clodio passus est. **N O N** dicam grauius] Non dicam, quod uere possem, prodidit. eius enim in me perfidiam leuiter notatam uolo. **M I N V S** potens] nam postea, discessu Cæsar, & Crassi, potentia Pompeii ad summum peruenit. **A L T E R V T R V M**] si Pompeii causa, Salustius aiebat, Gabinium accusare noluit: at eiusdem causa defendisses. **D E F E N D I S S E S**] elegans & antiqua locutio, pro eo, quod uulgo dicunt, defendere debebas. sic libro III in Verrem 98. Voconia lex te uidelicet delectabat: imitatus esses illum ipsum C. Voconium. et de officiis III. Male Curio, cum causam transpadanorum æquam esse dicebat; semper autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret; non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quam, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur. **C O N T E N D E N T I**] uehementer oranti: ut se ipse proxime sequentibus uerbis exponit. **I N I M I C I T I A S**] cum Pompeio, si Gabinium accusarem. **I N F A M I A M**] si defenderem. **H A C** mediocritate] cum neque accusauerim, neque defenderim, sed mediam quasi uiam tenuerim, citra periculum, & infami-

am.

am. Infra, in ultima epistola, Illum, inquit, neque urfi, neque leuani: testis uehemens fui: præterea quicui. GRAVISSIME] uehementer. nam infra, Testis, inquit, uehemens fui. IN ciuitate] si absolutus esset. damnati enim de maiestate exulabant. SATISFACTVRVM] gratiam relaturum, quod eum non accusassem, testimonio contentus. NEQVE me interrogauit] hoc faciebant rei, quo testes in mendacio deprehenderent. sic apud Pedianum, interrogatos a reo Milone testes, quos accusator produxerat, legimus. fuit igitur honorificum Ciceroni, à reo nihil interrogari: quasi nihil, nisi secundum fidem & religionem, dixisset. COMMVTANDIS] quia uel mendose, uel non belle scripti. TIBI scribi] quibus uteris, ut tuis. supra in epistola ultima libri I I. in extremo, & prima libri I I I. OPERA] operam in hac re ponere non possum. *ἔνθυσιασμός*] furor ille, qui poetis diuinitus inspiratur. quod in epistola sequenti dixit, Non satis commoueor animo ad ea, quæ uis, cauenda. SINE cura] timebat omnino, ne prætor esset anno sequenti P. Clodius id enim erat ei legitimus annus, cum ædilis fuisset Marcellino & Philippo cos. CHRYSIPPO] & hic, & Tyrannio serui erant literati, Tyrannio etiam Quincti filii magister. supra, & ad Atticum. FISCO] ærario. hac de re in extrema epistola sequenti his uerbis: Ab ærario puto confectum esse, dum absum. quærere præterea, quid plane rei sit, inepti hominis esset, uereq; quod aiunt, nodum in syrpo quærentis. DE Ascanione] seruo fortasse manumittendo. quod

217 Commentarius in lib. III.

quod Cicero non uideretur probare, sicuti nec de Statio probauerat. DE suburbano] emendo. de quo scripserat Quintus ad Anitium. epistola huius libri I. V I I I cal. Nou.] forte, V I. nam in uetere Romano calendario primum uideo ludorum Victoriæ diem V I. cal. Nou. COMMITTEBANTVR] committi ludos, pro incipi, ignorat, opinor, nemo. QVAM uellem] non placeat hæc loquendi ratio, Non longius, quam uellem. perpendatur sententia: inesse quiddam, quod teretes aures offendat, sentietur. forte abundat, Quam uellem. PONTINIO] C. Pontinio, de Allobrogibus triumphaturo. præturam gessit Cicerone consule. eiusdem in Cilicia legatus fuit. I I I. NO N.] in ad Atticum epistola 65. est, I I I. Non. SERVILIUS] Isaurici filius. SECVM habebit] uide nostrum commentarium. quo in loco illud exposuimus, Erit cum Pontinio Ap-
pius consul, 65: ἀρὴ πνέων] Martem spirans. dictum de iis, qui terribile quiddam uultu præferunt. sic in ad Atticum 244: Hoc loco, fortibus sane oculis, Cælius, (Martem spirare dices) se in Siciliam non iturum. ἀρὴ βλεῖπεν, dixit Aristophanes. SCAEVO LA] tribunus pl. ad Atticum 65:

S EPISTOLA

epist. ad Q. fratrem. 134

EPISTOLA V.

327:

Iisdem consulibus.

E ILLIS libris] de republica. libro II. epistola, Duas. NOVEN-
DIALIBVS] nouem dierum, ut
D proxime patebit. AFRICANI] minoris, ut ex Macrobio colligitur. LAELII] duo C. Lælii fuere, alter maioris Africani, alter minoris amicissimus, hic cum Q. Seruilio Cæpione, ille cum L. Cornelio Asiatico consul. nunc de posteriore fit mentio. PHILI] P. Furii Philī, qui consul fuit cum Sex. Atilio Serano. MANILII] M. Manili, qui cum L. Marcio Censorino consul fuit. TUBERONIS,] Q. Aelii Tuberonis; qui minoris Africani sorore, L. Aemilii Paulli filia, natus est. in oratione] pro Murena, & alibi. FANNII, & Scæuolæ] quos in libro de amicitia cum socero colloquentes facit. Rutilium hic non nominat; de quo mentionem facit ad Atticum 63: NOVEN dies] feriarum. ideo nouendiales dicti. LIBROS] quos tamen in sex postea contulit. SALVSTIO] de quo in epistola proxima superiore. SI IPSE loquerer] ut Aristoteles in politicis, omisso dialogo. HERACLIDES Ponticus] mollis philosophus, ut pro, Ponticus, Pompicus uocaretur. Laertius.

Commentarius in lib. III.

ertius. **CONSULARIS**] quem oratio de
statu ciuitatis optimo, deq; optimo item ciue de-
cere uideretur. dignitas enim personæ pondus af-
fert orationi. **NOSTRIS** libris] tribus de
oratore. **BELLE**] cum causa : ne uiderer
mihi perfectam dicendi rationem arrogare.
VIDISSEM] uidit enim Cicero, ac sæpe dicen-
tes audiuit, Crassum, Antonium, Scæuolam, Ca-
tulum, Cæsarem, Cottam, Sulpicium; quibus tri-
buit sermonem de ratione dicendi : at uero Africa-
num, Lælium, Philum, Manilium, Tuberonem
non uidit : unum Scæuolam puer cognouit : ut est
in libro de amicitia. **DE REP.** & præstante
uiro] scribit enim in suis, qui extant, politicis li-
bris Aristoteles & de optima rep. & de optimo ci-
ue. quales erant, qui perierunt, & Ciceronis libri.
itaque dixit proxime, De optimo statu ciuitatis, &
de optimo ciue. **COMMOWIT** me] suum ta-
men institutum Cicero persecutus est. loquitur e-
nim in somnio Scipionis Scipio ipse, Lælio respon-
dens, querenti nullas Nasicæ, qui Ti. Gracchum,
perniciose de republica cogitantem, occiderat, sta-
tuas in publico locatas. **OFFENDEREM**
quempiam] cum attingerem maximos motus no-
stræ ciuitatis. **ID VITABO**] ne quempiam
offendam. **LOQVARE** ipse tecum] te & me
de rep. loquentes inducam. quod tamen, ut proxi-
me ostendi, non fecit. **QVARE** institueram]
duos libros, quos iam nominauit. **ROMAM**]
scripsit igitur epistolam in aliqua uillarum suarum.
STOMACHO] quod ingenii sui quasi partum
non libenter imperfectum abiiceret. **RELI-
CTOS**]

CROS] omisos; cum me Salustii sermo commo-
uisset. **I**N EA ambitione] nullam enim ex
iis rebus, unde parantur honores, prætermitto:
cum de honoribus tamen ipsis, quos mihi Cæsar
promittit, non laborem. epistola huius libri ante
ultimam. **V**ERSIBVS] quos edas pro tuis.
epistola, quæ antecedit proxima. **C**OMMO-
VEOR animo] abest ἐνθουσιασμός. sic enim dixit in
proxima. **C**ANENDA.] aptius, quàm scri-
benda: quòd poetarum, qui animo commovean-
tur, quibus scilicet ἐνθουσιασμός ille adsit, canere
proprium est. **Π**ΡΟΘΕΣΙΣ] poematis argumen-
tum: res, de quibus scribatur. **E**A] hoc non
ad πρόθεσιν, sed ad uersuum elegantiam spectat.
quod indicant proxima uerba: Tu, qui omnes &c.
IPSE ego] cum mea causa conor: nedum con-
sequi pro te possim. **N**E cogitando quidem]
tu autem ita hæc à me petis, quasi uel sine cogita-
tione possim præstare. **I**STO] uersibus fa-
ciendis. **A**NIMI alacritate] tria iam, quæ
ad poema requirantur, attigit, ἐνθουσιασμόν, ocium,
animi alacritatem. **T**EMPORA] quia uideo,
nullam esse remp. nulla iudicia. **A**UCTORI-
TATE] ob magistratus administratos, maximasq;
res pro republica gestas. **S**ENATORIA]
æquum enim erat, ut homo hoc ætatis, iis honori-
bus, iis rebus gestis, ea tantum, quæ in senatu gra-
uiter agenda sunt, curarem. **F**ORENSI la-
bore] agendis in foro causis. **I**ACTARI]
quod eum, qui summos honores gesserit, summa
in remp. merita contulerit, decere non admodum
uidetur. iactari, enim grauitatem non habet.

DOME-

Commentarius in lib. III.]

DOMESTICIS] quibus domi operam do.

SYSTENTARI] malis reip. fractum. hoc enim eò uerbum spectat. αἶν' ἀριτεύειν] uersus Homericus in Iliadis Z, à Glaucō pronunciatus: sed integra duobus uersibus sententia cōprehenditur.

πένπε δ' ἐμ' εἰς τροίην, καὶ μοι μάλα πόλλ' ἐπίτελλεν,

αἶν' ἀριτεύειν, καὶ ὑπεύροχον ἔμμεναι ἄλλων.

misit autem me ad Troiam, & mihi ualde multa mandauit, semper strenue fortiterq; agere, & aliis præstare.

TOTVM occidisse] nullo prorsus modo fieri. cur? quia, cum inimicos suos partim non oppugnarit, ut Gabinium Pompeii causa, partim etiam defenderit, ut Vatinius propter Cæsarem; quod utrunque in his epistolis iam demonstratum est; nimirum plane illud amisit, αἶν' ἀριτεύειν.

NON modo animum,] non modo, inquit, libere sentire non possum, sed nec odisse quos debeo; ne scilicet eorum, qui nunc principes in rep. sunt, animos offendam.

QUI uellet] quasi unus Cæsar non alicuius commodi spe, sed uere, atque ex animo, planeq; sua sponte amaret; alii simulate, & astute. quod de Pompeio creditum est: (ideo dixit, sicut alii putant) qui Ciceronē, quem, contra datam fidem, pelli passus erat, ideo reuocauit ab exilio, ut eius opera cum senatu rediret in grātiā. Plutarchus.

MULTA consolatio-
ne] domesticis literis. quod proxime dixit. et hic, eodem spectans, intulit, Quotidie. quotidiana enim tractatio literarum.

PANSA] C. Vibius Pansa, qui consul cum Hirtio fuit, anno post Cæsaris necem proximo. is, opinor, in exercitu Cæsaris cum Quinto locutus erat de Gabinio defendendo

dendo. scripsit Quintus: respondet Marcus; & rationem affert, cur eum non defenderit. **CON-**

CIDISSEM] collectam multis præclare factis gratiam bonorum, hac una re profudissem, ac perdidissem. **TOTI** ordines] non modo omnes

ordines, (hi tres erant, senatorius, equester, plebeius) sed omnium ordinum omnes homines.

PROPTER quem oderunt,] me quoque ipsum, propter quem Gabinium oderunt, odisse cœpissent: qui me simul cum rep. crudelissime ab illo consule uexatum recordantur. **TENVI** me] progres-

sus neque in hanc partem sum, neque in illam: non accusavi, non defendi. **VIDERENT**] dixi in illum, quæ nota erant: præterea quieui.

IN omni summa] quidquid ago, ocium meum spectro: inimicitias contentionesq; fugio. **DE**

LIBRIS] de bibliotheca græca supplenda, libris commutandis, latinis comparandis. supra. **IN**

summo studio] quod ipse in curanda mihi bibliotheca pono. **CREBRIVS**] malo sic, quàm,

ut in impressis libris, Crebrius: primum, quia Bessarionis librum, quem sequar, habeo: deinde, quia conuenit à creber ita deductum Crebrius, ut à ruber Rubrius. **QVI** omnia adiurant] qui co-

gunt sibi credi, iureiurando ad asseuerationem adiuncto. **RENUNCIANT**] mihi, dum in uil-

lis meis sum. nam infert, dum absom. forte à Quinto Crebrius hic beneficia acceperat in Gallia. mouet enim me illud, Romæ est. **AB** ærario] quod

supra dixit in proxima, De fisco quid egerit Scipio.

EPISTOLA

Commentarius in lib. III.

EPISTOLA VI.

329.

Iisdem consulibus.

BALIO] à me scilicet: quem de
uersibus tibi scribendis sæpe rogas.
A supra quatuor in locis. κλέος quæ-
ris?] laudem aliunde quæris; cum in
te ipso sit, unde illam pares?

ISTAS] Electram, & Troadem. **E**RIGO-
NAM] quam, à Quinto ante missam, quod ex
huius libri epistola i. liquet, tabellarius amiserat:
quod epistola ultima declarat. **P**ROXIMAS]
hanc breuem, & proximam superiorem, utranque
in eundem fasciculum coniectas. nam cum illam
scripsisset, atque obsignasset; alteram hanc, literis
à Quinto acceptis, illico scripsit, breuiorem om-
nino, quàm ut uideri possit ad fratrem trans al-
pes usque missa: uerum, si, cum proxima simul
missam, intelligamus, tollitur admiratio. Aut di-
camus epistolam falso putari: particulam enim po-
tius epistolæ superioris esse. quod eo etiam uerifi-
milis uidetur, quia, cum dixit, Epistolas proxi-
mas, epistolam non appellaret sex aut septem uer-
sus. quod si ita est; epistolas proximas uocabit,
duas superiores, quia simul utranque miserit. Ac
uereor, ne item ea, quæ sequitur, epistola cum hac
sit coniungenda: ut eam de se ipso scripserit Mar-
cus, superiora omnia ad Quinti literas respōderit.

EPISTOLA

EPISTOLA VII.

329.

Iisdem consulibus.

A P P I A, ad Martis] Appia uia, ad
ædem Martis. et Appia uia, ad portam
Capenam, extra urbem. ea ducebat
usque Brundisium, omnium uiarum
celeberrima, ab Ap. Claudio censore

munita. Martis autem templum, quod in Appia uia
fuit, significat. nam de altero etiam intra urbem le-
gimus. P I S C I N A M publicam] eam P. Vi-
ctor collocat in regione x i i.

V I G E T illud
Homeri] accidit plane, quod in illis uersibus,
Iliados π, dixit Homerus: Iouem magnos imbres
fundere, cum est hominibus, iustitiam non colen-
tibus, iratus. uidetur enim ideo proluuiem hanc
immisisse, quia Gabinium contra leges absolutum
inique ferat. H A E C] quæ sunt in rep. non re-
cte. D E dictatura] ad quam res uidetur spe-
ctare. discordiis enim ciuium comitia producun-
tur: quas dictatoris potestas sedabit. supra, & in-
fra, & ad Att. 65: L A B I E N V M] T. Atium

Labienum, Cæsaris in Gallia legatum, qui postea
ciuili bello ad Pompeii partes transit. tribunus pl.
legem tulerat, auctore Cæsare, ut sacerdotia, col-
legiis erepta, populus mandaret. L I G V R I -
V M] A. Ligurium, Cæsaris familiarem: de quo
ad Atticum 176. et epist. fam. 263: D A B O,]

V

uidetur

Commentarius in lib. III.

uidetur hoc Quintus à Marco petiisse; ut eorum, quos maxime Cæsar diligeret, amicitiam literis tueretur. **L Y C H N V C H V M**] quo lucerna sustinetur. **S A M I**] cum, Asiam pro prætore administrans, Samum uenisses. fuit enim Samus in prouincia Quinti. epistola 1. libri 1.

EPISTOLA VIII.

329:

Isdem consulibus.

V P E R I O R I epistolæ] tres Quintus ad Marcum epistolas dederat, primam Labieno, qui nondum uenerat; alteram, quam Marcus ante primam accepit; tertiam; quæ ultima Marco est reddita. **S T O M A C H I**, & quælerarum] ex militiæ laboribus, ex urbis desiderio. adde, ex periculo illo maximo, in quo his temporibus, Ambiorigis fraude, uersatus est. Cæsar comm. lib. v. **M O L E S T I I S**, & laboribus] molestiis animi, laboribus corporis. **D E S I D E R I I S**] urbis, & tuorum. **D I S C E S S V** nostro] ut alter ab altero disiungeremur. **P L V R A** ponuntur in spe] plus in spe constituitur emolumentum, & præfidii, quam in pecuniis: quas in hac legatione potes colligere. **R E L I Q V A**] præter spem: aut, præter ea, quæ iam habemus, à nobis ipsis parata. quæcunque, inquit, struas, ad iacturam struentur; id est, eiusmodi erunt, ut aliquid ex iis quotidie possis

sis amittere . at Cæsaris præsidium erit firmissimū :
idq; petimus ad omnem statum nostræ dignitatis .
C V M uoles] arbitrato enim tuo in urbem redire
tibi licebit . P R O L A T V M] diuulgatum . forte
non nihil in superiore illa epistola scripserat Quin-
ctus , quod Cæsar si nosset , non æquo animo fer-
re potuerit : ut , se non ea , quæ sperauerat , à Cæ-
sare commoda obtinere . quod etiam illa uerba ui-
dentur significare : Non enim commoda quædam
sequebamur parua , ac mediocria . et illa : Plura
ponuntur in spe , quàm in pecuniis . L A B I E -
N O] uidetur Labienus aliquandiu Romæ fuisse
mansurus ; cum loquatur Cicero de multis episto-
lis , quas ad Quinctum deinde daturus erat .

N E R V I I] ubi nunc hibernas cum legione . Cæ-
sar comun. lib. v. I N summo dolore] ob lega-
tos cum legione & cohortibus cæsos. comm. lib. v.
P O E M A] non illud , de quo in epistola huius li-
bri prima . dixit enim se incidisse , iam compositum
& confectum . at hoc habere se scribit ; neque com-
positum , sed institutum appellat . neque uero il-
lud alterum poema significat , de quo in epistola ul-
tima libri I I . in extremo . nam ad Cæsarem id non
uidetur esse missum . sed illud , de quo in eiusdem li-
bri epistola , Ad I I I I . non . in qua sunt hæc uer-
ba : Quoniam scribis poema ab eo nostrum proba-
ri . quod non esse id , de quo in extrema eius libri
epistola fit mentio , inde patet : quia in ea , quæ in-
cipit , Ad I I I I . non . indicat se cognouisse ex li-
teris Quincti , poema suum à Cæsare probari : in
ea uero , quæ ultimum in eo libro locum obtinet ,
rogat fratrem , ut iudicium Cæsaris de suis uersibus

V 2 perscribat :

Commentarius in lib. III.

perferibat: nihilq; omnino ea de re à Quinto signi-
ficat ante se accepisse, quòd ait: Sed heus tu, cela-
ri uideor à te. sunt igitur tria Ciceronis poemata,
quæ in his ad fratrem epistolis nominantur; unum
ad Cæsarem, de quo non absoluto, sed instituto le-
gitur in epistola, Ad IIII. non. lib. II. et in hac
huius ultimi libri ultima: alterum, de quo in extre-
ma eius epistolæ parte, quæ librum I. concludit:
quod non esse ad Cæsarem missum, probauimus:
tertium, & ipsum ad Cæsarem: quod cum absol-
uisset, incidit. de quo in epistola huius libri prima.
CVM opera, tum animo] supra, non iisdem uer-
bis, idem dixit: Deest mihi opera, quæ non modo
tempus, sed etiam animum uacuum ab omni cura
desiderat. SUPPLICATIONVM] quas Cæ-
sari fortasse ob Ambiorigem profigatum senatus
decreuerat. OCIOSIS] per dies enim suppli-
cationum lege non agebatur. ita ocium illi à foren-
si labore futurum erat. ne cum populo quidem tum
potuisse agi, indicat illud in epistola, Dederam ad
te, lib. II. Lentulus dies comitiales exemit om-
nes. nam etiam Latinæ instaurantur: nec tamen
deerant supplicationes. RELIQUOSQVE]
candidatos. MOLESTIA leuatos] ambitus
iudicio absolutos. id fore diuinavit in epistola ad
Atticum 65: inquit enim: Candidati consulares
omnes rei ambitus. accedit etiam Gabinius. sed
omnes absoluentur. cum tamen nocentes iudi-
caret, ut in eadem ad eundem 64: et hic in epistola
huius libri II. postea tamen Memmius & Messalla
damnati. ad Atticum 89. Appianus lib. II. ep. fam.
113: PRAESTABO.] efficiam, si erit consul, ne
quid

quid agat in magistratu contra Cæsaris uoluntatem. **ADVENTV]** hoc iam exposuimus in epistola II. huius libri. **PVTO** errare] forte, quia Cæsar consulem nolet eum, quem sibi fuisse inimicum in prætura meminerit. Suetonius. etiam Dio lib. XXXVIIII. tradidit, hoc ingenio Cæsarem fuisse, ut, quos accepta iniuria odisset, eos tamen illico non ulcisceretur. itaque fieri potest, ut Memmius eum, deleta superioris temporis memoria, sibi amicum fore crediderit in consulatu petendo.

ABIECIT] quem adiuuandum susceperat. ad Atticum 62: **RES** prolata] negocia dilata. ita loquebantur, cum illud tempus, quo feriari hominibus licebat, intelligerent. iterare eadem non placet. diximus hac de re satis in commentario nostro in ep. ad Att. ubi rerum prolatio nominatur, 109: **ADDVCTA]** affirmat id Cicero, quod etsi pro cerlo habere non potest, (nam post id tempus, quo prolata res dicebantur, dies præterea multi supererant comitiales, quibus haberi comitia liceret) omnino tamen ob ciuium discordias futurum uidet. **LOQVVNTVR]** boni: de nimia Pompeii potentia, cui etiam dictatura deferretur. **HIRRVS]** Lucceiæ gentis, plebeiæ. **AVCTOR]** opinor, quia designatus tribunus pl. quod eo quoque, infra quod sequitur, uidetur confirmari: Hirro agente nolle se non probabit. ut omittam, quod magistratuum ordo consentit. petiit enim ædilitatem cur. triennio post: & ædilitas cur. post tribunatum pl. petebatur. epist. fam. 112: 117: **FORE]** cum inierit magistratum: cuius erat primus dies IIII. id. Dec. ut iam diximus. **SEIPSE** amans]

V 3 qui

Commentarius in lib. III.

qui etiam cum Cicerone, homine consulari, nondum ipse ædilius auguratum biennio post, Pompeio III. cos. petere sit ausus. CRASSVM Iunianum] quæ sit hic mea coniectura, dicam: ea probari debeat, nec ne, iudicium aliorum esto. libenter legerem, Crassum Licinianum: ut, cum esset Licinius Crassus, in aliam postea familiam, adoptionis iure, transierit. at quam familiam? opinor, Cœliam. placet enim, hunc esse Cœlium illum, qui in M. Cœlii epistola ad Ciceronem, fam. III. 4. Cœlius Vicinianus male nominatur: cum, Licinianus, uideatur esse reponendum. et congruit hic de dictatura locus cum illo. nam hic uerbum, deterruit, significat, eum, quod instituerat de dictatura, omisisse: in epistola uero M. Cœlii, promulgatam ab eo de dictatore legem, scriptum est. Eundemq; crediderim esse Cœlium illum, qui lib. III. de bello civili Vincianus uocatur, mendose, pro Licinianus. Præterea, tribunum pl. hunc eodem anno cum C. Hirro fuisse, ideo credibile est, quia eodem etiam anno ædilitatē simul biennio post petierunt. quod ex ea, quam nominaui, M. Cœlii epistola constat. Ut omittam, quod hunc ipsum, qui de dictatore Pompeio egit, Lucilium uideo apud Plutarchum nominari. ut Liciniani nomen in Vicinianum, Vincianum, Lucilium, ob similitudinem facile uideatur abiisse. Neque uero quidquam obstat, cur, etsi Cœlius ex Licinio sit factus, prioris tamen familiæ nominibus Crassus Iunianus appellari non possit. nam & Scipio potius, quàm Metellus, uocatur is, qui Magni Pompeii socer fuit; cum quidem uno cognomine nominatur: qui tamen Cæcilius, adoptante

ptante Metello Pio, factus erat: & Lucullus, frater L. Luculli, cum Terentius Varro per adoptionem factus esset, quod supra probauimus, Lucullus tamen, nunquam Varro, nominatur, nouo cognomine omisso, uetere conseruato. PER me dererruit] mea opera effecit, ut captum de dictatura consilium abiecerit. Hoc enim, & quæ sequuntur, ad Pompeium, non ad Hirrum, conuenit referri: si tamē is est, de quo Plutarchus, qui inito tribunatu egit de dictatore Pompeio. VELIT nolit,] quia Pompeius aliud sentire, & loqui solebat. ad Att. 60. 62: fam. 112. AGENTE] ad populum, ubi magistratum inierit. in epistola, quæ sequitur, Hirrus, inquit, parat. NON probabit,] non persuadebit hominibus, cum per eius amicum agatur. secutus est autem Hirrus Pompeium ciuili bello contra Cæsarem. comm. lib. 1. quo in loco, Vlcillem Hirrum, mendose legitur: cum potius, Luceium Hirrum, legendum uideatur. Luceiæ enim gentis cognomen Hirrus fuit. epist. fam. 117: SERANI.] gentis Atiliæ. DOMESTICI] cognomen aut Serani ipsius, aut filii. SCRIPTO meo] cum orationem, ei à me scriptam de laudibus filii, legeret. NIHIL tribuit,] minime illi, anno sequenti consulatum petituto, studet, maxime uero Guttæ. petiit anno sequenti consulatum Milo. etsi non habita, propter dissensiones candidatorum, comitia, uel ex Pediano cognoscitur. uideo autem eum, interuersa prætura, consulatum petiisse: qui Lentulo & Metello cos. tribunatum pl. Pompeio & Crasso ædilitatem gesserit; Caluino autem & Messalla consulatum petierit.

Commentarius in lib. III.

GUTTAE] non habeo certum, quis hic sit Gutta, competitor Milonis in consulatu anno proximo futurus. Pedianus candidatos consulares tres duntaxat nominat, omnes plebeios, T. Annium Milonem, P. Plautium Hypsæum, Q. Cæcilium Metellum Scipionem, Pompeii Magni socerum.

ILLO] Gutta ad consulatum efferendo.

DIFFIDIT] se posse consulatum adipisci.

INTERCESSOREM] tribunum pl. tribuno, rogationem de dictatore dicendo ferenti, intercedentem. multi autem intercessuri uidebantur. epistola, quæ sequitur. PERUIM] sprete intercessionem: quod ante, quo anno C. Cæsar, quo Pompeius consul fuit, euenerat. quod si uim ui repellat Milo, ualebit intercessio.

LUDOS] ut eum honoraret mortuum, cuius legatam sibi testamento hereditatem creuerat. cui & munus dederat.

SUMPTUOSIORES] scribit Pedianus, Milonem in scenicorum ludorum, & gladiatorii muneris impensas, effusasq; largitiones tria patrimonia effudisse. idq; Cicero tum in oratione pro ipso, tum in epistola ad Curionem significat his uerbis: Studium habemus uulgi, ac multitudinis, propter magnificentiam munerum, liberalitatemq; naturæ.

TERQUE] ut fortasse trinos in ludos tria illa patrimonia, in singulos singula, profuderit.

NON postulatus] à populo. solebat enim ludos interdum populus postulare. fam. 129: MUNVS] gladiatorium.

FACULTATES non erant] binis iam ludis, & in gladiatoribus consumptæ.

MAGISTER] hereditatis curandæ inter coheredes. Dicit, opinor,

nor, hoc. magistratum non gerit Milo: ut eum ad impensas huiusmodi uideatur dignitas impulisse. tantum est magister, uile scilicet ministerium. Non ædilem] uidetur hoc significare. ludos dare, magistrorum non est, sed ædiliū. debuit igitur Milo, cum magister, non ædilis, esset, ludis abstinere. Hæc mihi non omnino probatur interpretatio. nam si hoc Cicero significaret, idem diceret, quod proximis uerbis: Vel quia magister. dicit autem diuersum quiddam, & hoc forte, cum is, cui mortuo ludos dat, ædilis fuerit hoc ipso anno: putat Milo, se, qui magnam bonorum eius partem testamento acceperit, quodam modo in eius locum successisse, ludosq; dare pro ædili debere. uerum potuerat se magistrum putare, sicut est, non ædilem, qui re uera non sit.

EPISTOLA IX.

330:

Isdem consulibus,
in extremo anno.

Nihil istorum] sine dubio scripserat Quintus, debuisse Marcum & Pompeii & Cæsaris causa reo Gabinio de maiestate adesse. atque hoc facile mihi persuadent illa, quæ proxime sequuntur, græca uerba: τότε μοι χάνει: hoc est, tunc mihi dehiscat lata terra: cum hoc scilicet flagi

tii

Commentarius in lib. III.

tii commisero . integrum enim est hemistichium
 apud Homerum , duobus in libris Iliadis, Δ, Ο, τό-
 τε μοι χάνοι ἑρπεὶς χθάν. NE QVE urfi, neque le-
 uau.] neque accusau, neque defendi. NVNC
 denique redundat] hoc bonum, quo antea nimi-
 um indigebam, (bonum appellat, animi siue pa-
 tientiam, siue fortitudinem quandam in malis reip.
 leuiter ferendis) mihi nunc denique satis superq;
 est. CVR stomacher,] si quid accidit iniqui-
 us : cum respublica iam plane desperata tota sit.
 ANGIT] consulatus causa : quem petet aduersan-
 te, ut uidetur, Pompeio : cum ego utrique summe
 debeam. FINEM] sollicitudinis meæ. uelim,
 inquit, post consulatum, qui est honorum sum-
 mus, nihil accadat præterea, quod illius causa me
 angat. ENITAR] quam enisus sit, intelli-
 get, qui epistolam ad Curionem libro I I. fam. le-
 gerit. ISTINC,] ut Cæsaris amicis in peti-
 tione Milonis utamur. DE QVO] de consu-
 latu, nisi ui res agatur, spero fore quod uolumus.
 TIMEO] ne sustinere tantos sumptus non possit,
 ne ad inopiam redigatur. αἰνέται &c.] recte, &
 proprie, quod modum superat, insania uocatur.
 unde illud, de emptione, ad Atticum 216 : Nec ta-
 men insanitutum puto. et, de sumptu, in oratio-
 ne pro Milone : Insanas illas P. Clodii substructio-
 nes. recte igitur & hic, de Milone nimiam pecu-
 niam in ludos erogante, ὁ δὲ μάλιστα ἐκ τῶν ἀνικτῶν :
 quod est : Hic autem insanit sic, ut ferri amplius
 non possit. finis exametri uersus apud Homerum ;
 Iliadis 1. 78. quod enim ille de Ciclope Polyphemo,
 οὐδὲ μάλιστα ἐκ τῶν ἀνικτῶν; Cicero de Milone, pau-
 lulum

lulum quiddam sententiæ causâ, ut solet, immu-
tans, ἡ δὲ μάλιστα ἐκ τῶν αἰετῶν. H-S ccc] scu-
tatis aureis decem millibus, & centum septuagin-
ta sex, marculis, ut appellant, qui olim asses erant,
sexaginta quatuor. CONSIDERANTIAM]
immo contra: cum in sumptibus insaniat. malim
igitur, Inconsiderantiam, uocabulo inusitato, sed
tamen ab, Inconsiderante, usitato. et referetur ad
μαίνεται. S V S T I N E B O] et ego feram hoc in
homine amicissimo uitium: & animi tui uires ex-
sunt, ut ipse quoque ferre possis. V E N I E N-
T I S anni] de quo ad te scripseram. S I P E R
interregem, sine iudicio] quem hic locum habet
iudicii mentio; cum in proxima epistola iam dixe-
rit, illum esse absolutum? intellige de altero, quod
impendebat, de ambitu iudicio. nam & post consu-
latum de ambitu accusatus. id ego locis obseruatis
cognoui, ad Atticum 74: fam. 112: 113: si consul,
inquit, habitis ab interrege comitiis creabitur; iu-
diciu uitabit: statim enim consulatum inibit: &
accusari magistratus non licet. sm à dictatore: fie-
ri omnino potest, ut dictator pro ea, quam habet
summam, potestate nolit enim inire antea consu-
latum, quam iudiciu fiat: sed tamen, quin ab-
soluatur, mihi dubium non est. uideo enim, qui il-
lum oderit, esse neminem. Et, quod ait, Si per in-
terregem, sine iudicio; uere dicit. nam, Messalla
per interregem consule creato, iudiciu de eo fa-
ctum non est: peracto autem consulatu, bis accu-
satus de ambitu est, primo absolutus, deinde con-
demnatus. epist. fam. 112: 113: H O R T E N-
S I I] fratris eius uterini: quod ex Plutarcho in
Sylla

Commentarius in lib. I I I.

Sylla coniicitur. **CALOR**] pro absolutione contentio. defensum ab eo Messallam, & absolutum, significat M. Caelius in duabus epistolis I I. & I I I. libri V I I I. fam. **LEX** impunitatis] quasi lata lex uideretur, ut, qui peccauerint, iis impune sit. his uerbis nocentem Messallam significat. fore tamen, ut absoluator, tribus causis, dixit: quod odii nihil habet: quod pro eo contendet Hortensius: quod, absoluto Gabinio, nemo iam uideretur ita nefarius, qui absolui non possit. innocentiam Messallae ad has causas non admiscet. satis enim constabat, & ipsum, & reliquos candidatos pecuniam contra leges populo dedisse. quo nomine post consulatum damnatus est, ut proxime dixi. *ἐν παραρτήσιν*] narrationem de rep. duas in partes tribuit; quarum ad Messallam una pertinet, ad dictaturam altera. atque hanc posteriorem *ἐν παραρτήσιν*, hoc est, breuiter, & uelut in cursu, exequi se uelle significat. **TAMEN**] quamuis iam ante rumor fuerit. epistola, quae antecedit. **ABEST**] erat omnino Pompeius extra urbem, quia cum imperio, iturus, ut uidebatur, in Hispanias: sed non diceret Cicero, Abest, de eo, qui ad urbem esset. longius, opinor, discesserat, nimirum rei frumentariae causa: quod legimus apud Dionem lib. xxxix. in extremo. **APPRIUS** miscet:] notat hominis ingenium, miscetis potius, quam agentis. Miscet autem, non quia dictatorem, sed quia comitia uellet. nam in epistola huius libri I I I. Consules, inquit, comitia habere cupiunt. quam uideo scriptam post rumorem de dictatura natum. nam in ea consulares ait candidatos de ambitu postulatos: & ad Atticum 65: ubi e osdem

eosdem reos memorat, odorem esse non nullum dictaturæ dicit. Atque hoc ideo dictum uolui, ne quis Appium dictaturæ, quam Pompeio delatum iri credebatur, existimet fauere, quia filiam suam Pompeii filio collocasset, ut est in fam. 42. **P A R A T]** ut legem ferat de dictatura, cum scilicet tribunus pl. erit. nunc enim designatus erat. quod in epistola proxima significatum est in eo: Auctor fore uidetur. Quod si quis obiiciat, designatum esse non potuisse, cum Cicero comitia nondum habita significet: is, consularia quidem comitia hoc anno habita non esse, tribunicia uero esse habita, ab historia discat. nam Plutarchus, Catone prætore, idest hoc anno, habita, perspicue demonstrat. et hic noster ad Att. 63. cum dixisset de consularibus comitiis: Comititia puto fore ut ducantur: de tribuniis intulit: Hæc ego pridie scribebam, quam comitia fore putabantur. **N V M E R A N T V R]** quod certo iam sciretur, qui ferenti legem Hirro de dictatura intercessuri uiderentur. **N O N C U R A T]** siue lex feratur, siue non feratur. **P R I N C I P E S]** uidetur eos significare, quos in epistola proxima bonos nominauit. **Q V I E S C O.]** te monente; ut calamitate iam doctus inimicitias uitem. supra: In omni summa, ut mones, ualde me ad ocium pacemq; conuerto. **M A N C I P I I S]** ad me mittendis, Gallico, aut Britannico bello captis. **I N F R E Q V E N S]** cum paucis admodum Mancipiis, quo magis te amo; quia, quod mihi opus est, id polliceris. **F A C I L T A T E]** nihil ut mea causa cures, nisi quod facillime possis. **I S T A** odia] de quibus ad me scribis. quia Vatinus,

Commentarius in lib. III.

nus, literis Roma ad Cæsarem missis, quæcunque diceret ageret ue Cicero, tanquam explorator significabat. ex quo Quinctus, literis iis inspectis, de odio illius in Marcum coniecit. **C O N C E O -**
Q V A M] prorsus minimi faciam, facile feram. sic, deuorare molestiam, oratione **V I.** in Antonium: deuorare hominum ineptias, in Bruto. **ἔπος**] poema: de quo in epistola proxima. **L O C V -**
P L E T E M] cui meum **ἔπος** bene credatur. iocus: quia missa à Quincto Erigona tragædia perierat in itinere, tabellarii culpa. ideo dixit in epistola, Quatuor, Erigonam mihi uelim mitras: cum tamen, eam aliquanto ante missam esse, iam significauerit in epistola huius libri prima. **C A E S A R E**] qui omnia multis uictoriis tuta reddidit. **Q V I D,** sicamentum] minime placet hæc ab **ἔπος** ad ædificium subita transitio. nec dubito, quin huius partis, in qua de Quincti agitur uilla, fortasse in Laterio, initium desideretur. itaque uisum est, ut hac nota *, quasi lacunam loci significaret, à superiori bus inferiora disungerem. **A R C A N O**] Quincti fundo: de quo in epistola huius libri prima. **C A E S A R I S** opus] maximum uidelicet. magnifica enim Cæsaris monimenta: qui forum usque ad atrium libertatis explicare, deinde in campo Martio septa & tecta marimorea facere cogitauerit: ut est ad Atticum 66: legimus etiam apud Tranquillum, Italiæ, Galliarum, Hispaniarum, Asiæ quoque, & Græciæ potentissimas urbes, eius munificentia, præcipuis operibus exornatas. **I M A -**
G I N I S] quas in Arcani uilla constitui Quinctus mandauerat. **N I L V S**] ut opinor, plures ri-
uulos

uulos, è salientibus aquis in piscinam diuersis partibus confluentes, appellat Nilum: quòd, ut hoc flumen ostiis septem profluit in mare, sic salientes illæ in piscinam riuulis multis, quasi paruus Nilus, perueniant. hanc ego coniecturam duco ex huius libri epist. i. in qua, cum de uilla, quæ erat in agro Fufidiano, hoc est in Arcano, meminit; (iam enim, secundum Fufidianum in Arcano fuisse, ostendimus) piscinas, & salientes, & palæstram simul nominat. Nili etiam mentionem facit lib. ii. de legib. in præmio. PHILOTIMORVM est, non Diphilorum] diligentiam Philotimi, negligentiam Diphili significat. hoc, inquit, Diphili negotium non est, sed Philotimi; neque uero unius Philotimi, sed multorum. Diphili tarditatem notauit iam illis uerbis: In Manliano offendi Diphilum Diphilo tardiorum. is in Arcano Quinti uillas curabat: Philotimus autem urbanam expolitionem urgebat. quod utrunque in eadem i. epistola.] IN unciis] assis nomine tota significatur hereditas. as, qui & libra, duodecim in partes, quæ dicuntur uncie, diuiditur. duodecim igitur partes bonorum suorum, postea quam esset mortuus, fieri Felix uolebat. sed, ut in propinqua morte, mente perturbatus, Sicuræ etiam serui imprudentia, tabulas de unciis non obsignauit: alteras, aliam in sententiam, à se antea scriptas, obsignauit. ratæ autem erant tabulæ testamenti, quæ non essent eius, qui testamentum fecerat, annulo obsignatæ. FIRMIS SIMVM tenuerat] consilium illud de bonis suis in duodecim partes inter coheredes diuidendis mutare noluerat. ἀλλ' εἰμὸς ἐστὼ] iubent Græci
εἰμὸς ἐστὼ

Commentarius in lib. III.

εὐμόζειν cos, quibus male precantur. Aristophanes, ἐγὼ μὲν εὐμόζειν λέγω σοι. uidetur autem esse finis senarii ex aliqua uetere comœdia. nec uero dubium est, quin de mortuo loquatur. nam uiuens testamentum mutasset, erroremq; suum correxisset. VALEAMVS] & hoc ad mortuum pertinere, ἀλλ' εὐμοζέτω, significat. illi mortuo male sit, qui tam male suis consuluerit: nos ualeamus. DIMITTO] patior eum ire cum matre; cum antea mecum habitaret. supra dixit, Tyrannio docet apud me. MAGISTRIS] duobus, Tyrannione grammatico, Præonio rhetore. quo de utroque iam facta mentio est. PVERI] annum XIII. Quintus filius, cum hæc scripta est epistola, hoc est Appio & Ahenobarbo cos. nondum impleuerat. id ex eo coniicio, quia togam puram sumpsit Paullo & Marcello: quam non nisi anno ætatis XVI. finito sumi solitam, satis constat. ad Att. 80: 86: SVMVS una tamen] ergo non exierat urbe Pomponia, sed ex illa domo, quam Ciceronis cum domo iunctam fuisse iam diximus, in aliam Quincti domum transferat.

Epistolam ad Octauium, ultimo loco impressam, & quia satis aperta, & multo etiam magis, quia, Ciceronis non esse, ἐκ τῆς χαρακτῆρος intelligo, non placuit interpretari.

Anto FINIS.
nius quid facit

5818178

2172

